

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI**

**Qo‘lyozma huquqida
UDK: 336.2:6R2.15.7:338(575.1)**

ERGASHEVA MALIKAXON AVAZXON QIZI

**SOLIQQA TORTISHNING TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASI
SAMARALI TARAQQIYOTI YO‘NALISHLARI**

08.00.07-“Moliya, pul muomalasi va kredit”

**Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)
ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan
DISSERTATSIYA ISHI**

**Ilmiy rahbar: Amanov Akrom Mirzayevich
iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor**

Toshkent-2024-yil

MUNDARIJA

KIRISH	3
I-BOB. SOLIQA TORTISH IQTISODIYOTNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH OMILI SIFATIDA: ILMIY-NAZARIY JIHALARI	13
1.1-§. Davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmida soliqlarning roliga qarashlar evolyutsiyasi.	13
1.2-§. Solik orqali tartibga solish siyosatiga yangi zamonaviy yondashuvlar taraqqiyoti.	35
1.3-§. Iqtisodiyotni tartibga solishda soliqlardan foydalanishning samarali yo‘llariga oid xorij tajribalari va ulardan foydalanish imkoniyatlari. 1-bob bo‘yicha xulosa	46 59
II-BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQLARNING TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASI FAOLIYATIDAGI TIZIMLI MUAMMOLAR, RIVOJLANISH KONUNIYATLARI VA SAMARADORLIGI KO‘RSATKICHLARINING TAHLILI	60
2.1-§. O‘zbekistonda soliq islohotlarining rivojlanish konuniyatlari, undagi tizimli muammolar va ularni hal kilishga oid davlat tadbirlari tahlili.	60
2.2-§. Investitsiyalarni rag‘batlantirishning soliq usullari tahlili.	69
2.3-§. Soliq nazorati amaliyotining hozirgi zamon muammolari tahlili 2-bob bo‘yicha xulosa	80 92
III-BOB. SOLIQLARNING TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASINI SOLIQ TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MAKSADIDA FAOLLASHTIRISH YO‘NALISHLARI.	93
3.1-§. Soliq islohotlariga mavjud yondashuvlar modifikatsiyasining asosiy yo‘nalishlari.	93
3.2-§. Soliq mexanizmini takomillashtirish orqali soliqlarning tartibga solish funksiyasi samaradorligini oshirish. 3-bob bo‘yicha xulosa	100 110
XULOSA	112
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	113
ILOVALAR	121

KIRISH (falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon amaliyotiga ko‘ra, iqtisodiy o‘shish barqarorligini ta‘minlashning samarali mexanizmida soliq dastaklarini takomillashtirish muhim o‘rin tutadi. Jahon iqtisodiyotining hozirgi zamon rivojlanish qonuniyatlari va uning soliq omillarini chuqur tahlil etish dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida soliq yukini kamaytirish, soliq turlarini unifikatsiya qilish va soliq stavkasini pasaytirish, soliqlarni to‘lash va soliq hisobotlarini taqdim etishning elektron tizimini rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash, biznesni yuritish uchun qulay investitsion iqlim va ishbilarmonlik muhitini yaratish masalasiga alohida e‘tibor berilayotganligini tasdiqlaydi.

Xalqaro amaliyotda soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo‘nalishlariga doir keng ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ilmiy izlanishlarda jahon bozori konyunkturasidagi keskin o‘zgarishlar, xalqaro soliq amaliyoti va uning biznes muhiti, raqobatning milliy doiradan jahon darajasiga chiqqanligi asosida soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyotini ta‘minlashga oid o‘rta va uzoq muddatli strategiyaga ta‘sir etuvchi omillarni oldindan baholash kabilarga alohida e‘tibor qaratilgan. Xalqaro miqyosda soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo‘nalishlari yuzasidan ilmiy tadqiqotlar tizimli ravishda olib borilmoqda va bunda AQSH, G‘arbiy Yevropa, Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya olimlari ularning metodologik va amaliy ahamiyatiga, MDH mamlakatlarida esa ko‘proq nazariy jihatlariga urg‘u berilmoqda. “Hozirgi vaqtda global miqyosda soliq siyosatining eng ko‘zga ko‘ringan masalalaridan hamda soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo‘nalishlaridan biri sifatida – unda raqamli iqtisodiyot ilg‘or yutuqlaridan keng foydalanish va xo‘jalik subyektlarini soliqqa tortish jarayonining avtomatlashtirilgan tizimini yaratish hisoblanadi”¹. Xalqaro

¹Paying Taxes 2019. A unique report by PwC and the World Bank Group. <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2019.pdf>

tajribada natijaga asoslangan soliq islohotlari fan, texnologiya va innovatsion siyosatning uzviyligidan dalolat beradi.

O‘zbekistonda jahon andozalariga mos samarali soliq tizimiga tayanuvchi mustahkam iqtisodiy asos hamda real natijaga asoslangan istiqbolli taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilash, soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirishga jiddiy ahamiyat berilmoqda. Soliq yukini pasaytirib borish, soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi uning nomutanosib taqsimlanishini bartaraf etish, soliq ma‘muriyatchiligidagi nomukammalliklar tufayli soliqlarni hisoblash va to‘lashdagi muammolarni bartaraf etish, soliq to‘lovchilar bilan soliq organlari o‘rtasidagi iyerarxar munosabatlarga yo‘l qo‘ymaslik va ularning “hamkorlikda o‘sishi”ni ta‘minlashga erishish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga to‘sqinlik qiladigan asossiz soliq tekshiruvlarini bartaraf etish va soliq maslahati ko‘rsatish hamda samarali nazorat tadbirlariga o‘tish vazifasi belgilandi. Respublikamizda “yangi soliq siyosati doirasida ish haqiga soliq yuki 1,5 barobar kamaytirildi. Natijada rasmiy sektorda ishlayotganlar soni yil davomida 500 mingtaga ko‘paydi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi 20 foizdan 15 foizga tushirildi. Buning hisobidan o‘tgan yili soliq to‘lovchilar ixtiyorida 2 trillion so‘m qoldi. Joriy yilda bu raqam 11 trillion so‘mni tashkil etishi kutilmoqda. Bir yilda tadbirkorlar ixtiyorida shuncha mablag‘ qolishi, albatta, ularga o‘z bizneslarini rivojlantirish uchun juda katta qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi”². Bu esa o‘z navbatida mavzuning bugungi kundagi islohotlarning dolzarb masalalaridan biri ekanligi ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-son “2017 - 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”, 2020-yil 30-oktyabrdagi PF-6098-son “Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari

²Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент шаҳри 2020 йил 24 январь, <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>

faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonlari, 2022-yil 30-iyundagi PQ-364-son "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan 2022-yildagi "ochiq muloqoti"da belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 20-iyundagi 394-son "O'zbekiston Respublikasida "yashirin iqtisodiyot" ulushini qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Mazkur tadqiqot respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. "Demokratik va huquqiy jamiyatni ma'naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish" ustuvor yo'nalishiga doirasida bajarilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Soliqqa tortishning nazariy asoslari sohasidagi qarashlar iqtisodiyot nazariyasining mumtoz asoschilari U.Petti, A.Smit, D.Rikardo, D.Keyns, A.Laffer asarlarida soliqqa tortish nazariyasini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shgan hozirgi zamon xorijiy iqtisodchi olimlaridan S.Bryu, P.Samuelson, K.Makkonnel, G.Menkyu va boshqalarning ilmiy asarlarida yoritilgan³.

Soliq nazariyasi va soliqqa tortish amaliyotidagi muammolar MDH davlatlarining iqtisodchi-olimlaridan I.Aleksandrov, A.Bryzgalin, L.Goncharenko, Ye.Evstigneev, A.Isayev, M.Kosov, T.Kosareva, M.Kulisher, V.Knyazev, I.Mayburov, N.Milyakov, L.Pavlova, V.Panskov, A.Paskachev, V.Pushkaryova,

³ Петти У. Трактат о налогах и сборах.. – М.: Ось-89, 1997. – 346 с.; Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. Пер.с англ. – М.: Соцэкгиз, 1962. – кн. 5 - 620 с. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения, том I. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 360 с.; Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. -352 с.; Alexander Odishelidze and Arthur Laffer. Pay to the Order of Puerto Rico. Allegiance Press, USA, 2004. – 455 p. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. Economics. М.: Инфра-М, 2011. – 1045 с.; Самуэльсон Пол А., Нордхаус Вильям Д. Экономика: Пер. С англ. – М.: «Бином», 1999. -800 с.; Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. 16-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 940 с.; Менкью Н.Г. Принципы экономикс. – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.

A.Sokolov, N.Turgenev, N.Tyutyuryukov, D.Chernik, T.Yutkin kabi iqtisodchilarning⁴ ilmiy asarlarida yoritilgan.

Mamlakat milliy soliq tizimi va soliqqa tortish amaliyotini rivojlantirishga munosib hissa qo‘shib kelayotgan olim va amaliyotchi mutaxassislarimizdan E.Gadoyev, Sh.Gataulin, I.Zavalishina, T.Malikov, O.Olimjonov, X.Sobirov, A.Jo‘rayev, Sh.Toshmatov, O.Abduraxmanov, B.Toshmurodova, N.Xaydarov, I.Niyazmetov, Q.Yaxyoyev, N.Qo‘ziyeva, B.Sanaqulovalarni ham misol keltirish mumkin.⁵

Sh.Toshmatovning “Korxonalar iqtisodiy faolligini oshirishda soliqlar rolini kuchaytirish muammolari” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi (2008) korxonalar to‘laydigan soliqlarning mohiyati va zarurligi, soliqlar vositasida korxonalar iqtisodiy faolligini rag‘batlantirish yo‘llari borasidagi muammolarni tahlil qilishga bag‘ishlangan. Aynan ushbu tadqiqotda mamlakatimizda ilk bor korxonalar

⁴ Александров И.М. Налоги и налогообложение. Учеб.–М.: “Дашков и К”, 2009 –314 с.; Налоги и налоговое право. /Под. ред. А.В.Брызгалова. – М.: Аналитика-Пресс, 1998 – 608 с.; Евстигнеев Е. Налоги, налогообложение и налоговое законодательство. – СПб: Питер, 2001. – 336 с.; Исаев А. Очерк теории и политики налогов. – М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2003. – 270 с.; Косарева Т. Налогообложение организаций и физических лиц: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2014.; Кулишер М. Очерки финансовой науки. Петроград: книгоиздательство «Наука и школа», 1919. – 290 с.; Майбууров И. Налоги и налогообложение. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.- 559 с., Миляков Н. Налоги и налогообложение. Учебник. 7-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. -520 с.; Пансков В., Князев В. Налоги и налогообложение: Учебник для вузов. – М.: МЦФЭР, 2003. – 336 с.; Паскачев А.Б. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. – М.: Высшее образование, 2008, -384 с.; Пушкарёва В. История финансовой мысли и политики налогов. –М.: Финансы и статистика, 2003. – 256 с.; Соколов А. Теория налогов. –М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2003. – 506 с.; Тургенев Н. Опыт теории налогов. СПб,1818. – 216 с.; Тютюрюков Н. Налоговые системы зарубежных стран. Учебник. – М.: Дашков и К, 2009, - 250 с.; Черник Д. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: Юнити-Дана, 2010.; Юткин Т. Налоги и налогообложение. Учебник. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. -576 с

⁵ Гадов Э. ва бошқ. Солиққа оид хатолар. – Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 1996. -128 б.; Гадоев Э., Қўзиёва Н. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. –Т.: Ўзбекистон, 2013. – 281 б.; Гатаулин Ш. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: ДСК, 1996. – 241 б.; Завалишина И. Солиқлар: назария ва амалиёт. – Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”, 2005. – 544 б.; Ваҳобов А., Жўраев А. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: Шарқ, 2019. – 448 б.; Ваҳобов А., Маликов Т. Молия. – Т.: «НОШИР», 2012. – 712 б.; Маликов Т. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. - Т.: Академия, 2002. - 204 б.; Маликов Т., Олимжонов О. Молиявий менежмент. – Т.: Академия, 1999. – 254 б.; Собиров Х.Р., Фаттахов А.А., Иминов О.Н. «Налогообложение малого и среднего бизнеса в Республике Узбекистан» - Т., Молия, 2000. -114 с.; Тошматов Ш. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2008. – 204 б.; Тошмурадова Б. Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми. – Т.: Янги аср авлоди, 2002. – 128 б.; Хайдаров Н. Молия. 1-қисм. – Т.: Академия, 2001. – 185 б.; Ниязметов И. “Солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали солиқ тизими барқарорлигини таъминлаш” мавзусидаги докторлик диссертацияси Автореферати. Т.: БМА, 2019 йил; Абдурахманов О. Жисмоний шахслардан олинган солиқлар тизими ва уни такомиллаштириш масалалари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: ДЖҚА, 2005. – 40 б.; Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. – Т.: Фан ва технологиялар, 2003. – 247 б.; Қўзиёва Н. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар молия ва кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари. –Т.: “ИQTISOD-MOLIYA”, - 296 б.

iqtisodiy faolligini oshirishda soliqlar rolini kuchaytirishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha masalalar tadqiq etilgan.

N.Ashurovaning “Barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi (2018) barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish masalalari tadqiqiga bag‘ishlangan..

I.Niyazmetovning “Soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish orqali soliq tizimi barqarorligini ta‘minlash” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi (2019) mamlakat soliq amaliyotida soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari tadqiqiga bag‘ishlangan.

X.Zaripovning “Soliqlarning korxonalar moliyaviy-xo‘jalik faoliyatiga ta‘sirini baholash yo‘llari” mavzusidagi iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyasi (2020) mamlakatimizda soliq tizimi modernizatsiyasining hozirgi bosqichida soliqlarning korxonalar moliyaviy-xo‘jalik faoliyatiga ta‘sirini baholash yo‘llari tadqiqiga bag‘ishlangan.

Biroq, ushbu ilmiy ishlar amalga oshirilgan vaqtda iqtisodiyot modernizatsiyasi va liberallasuvi sharoitidagi yangi soliq konsepsiyasi siyosati doirasida mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining istiqboldagi vazifalarini hisobga olgan holda soliqlarning korxonalar moliyaviy-xo‘jalik faoliyatiga ta‘sirini tizimli tarzda tadqiq etish va uning diqqat markazida, “raqamli iqtisodiyotga asoslangan elektron hisob-kitob tizimini yo‘lga qo‘yish”, “erkin raqobatga asoslangan tadbirkorlik faoliyatiga keng yo‘l ochish”, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish moliyaviy ta‘minotining muhim asosi bo‘lmish “davlat fiskal maqsadlari va soliq dastaklari samarali amal qilish mexanizmi” mutanosibligini o‘zaro muvofiqlashtirish hamda uyg‘unlashtirish orqali uning takomillashgan mexanizmini yaratish masalasi kun tartibiga qo‘yilmagan edi va hozirgidek keskin ahamiyat kasb etmagan edi. Aynan mana shuning uchun ham, hozirda O‘zbekiston Respublikasida soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo‘nalishlarini tadqiq etish ilmiy-uslubiy asoslarini

takomillashtirishda yangicha yondashuvning zarurligi yaqqol ko'zga tashlanib qoldi.

Tadqiqot ishining maqsadi soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo'nalishlariga doir ilmiy-uslubiy hamda amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot ishining vazifalari:

- davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmida soliqlarning roliga qarashlar evolyutsiyasini tadqiq etish;

- solik orqali tartibga solish siyosatiga yangi zamonaviy yondashuvlar taraqqiyotini o'rganish;

- iqtisodiyotni tartibga solishda soliqlardan foydalanishning samarali yo'llariga oid xorij tajribalari va ulardan foydalanish imkoniyatlarini yoritish;

- O'zbekistonda soliq islohotlarining rivojlanish konuniyatlari, undagi tizimli muammolar va ularni hal kilishga oid davlat tadbirlarini tahlil qilish;

- investitsiyalarni rag'batlantirishning soliq usullarini tahlil qilish;

- ijtimoiy sohalarda soliqlarning tartibga solish funksiyasi amal qilishi muammolari tahlilini amalga oshirish;

- soliq nazorati amaliyotining hozirgi zamon muammolarini tahlil qilish;

- soliq islohotlariga mavjud yondashuvlar modifikatsiyasining asosiy yo'nalishlarini ilmiy izohlash;

Tadqiqotning obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi solik amaliyotidagi mavjud soliqlar tizimi maydonga chiqadi.

Tadqiqotning predmetini soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi samarali taraqqiyoti yo'nalishlari tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Dissertatsiya oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishda ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarning tizimli tahlili, iqtisodiy-statistik tahlil, kuzatish, korrelyatsion-regressiya ekonometrik tahlili va taqqoslash usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiliklari quyidagilardan iborat:

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan o‘z mahsulotlarini sotishda QQSni to‘lash qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotib oluvchilar tomonidan amalga oshiriladigan tartibi ishlab chiqilgan;

Benzin va dizel yoqilg‘isini oxirgi iste‘molchilarga sotadigan shaxslar uchun aksiz solig‘ini bekor qilib, uni to‘lash majburiyatini ushbu neft mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga yuklash asoslangan;

Soliq to‘lovchiga imtiyozli soliq stavkasini qo‘llash huquqini beruvchi tovar (*xizmat*)lar eksportidan olinadigan daromadlar ulushini 15% dan 30% gacha oshirish asoslab berilgan;

Nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari va (yoki) maktablar ko‘rsatadigan ta‘limga oid xizmatlar uchun ota-ona (farzandlikka oluvchilar) tomonidan farzandlari uchun to‘lanadigan to‘lovlar bo‘yicha imtiyozlar faqat byudjetga to‘langan soliq miqdorini qaytarish orqali qo‘llanilishini belgilash asoslab berilgan.

Xususiy mulk huquqi asosida jismoniy shaxslarga qarashli mol-mulkni yuridik shaxslarga sotishdan olingan daromadlari bo‘yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘idan imtiyozni bekor asoslangan

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarning QQSni to‘lash bo‘yicha tartibining o‘zgartirilishi ularning ixtiyorida qoluvchi mablag‘larni oshirishga xizmat qilishi va bu bilvosita davlat uchun foydali ekanligi asoslandi;

Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish strategiyalarni qanday bo‘lishi lozimligi va ularning bosqichlari ishlab chiqildi;

To‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va ularning oqimiga soliq yukining ta‘sirini aniqlovchi metodika ishlab chiqildi;

Soliq islohotlariga mavjud yondashuvlar modifikatsiyasining asosiy yo‘nalishlari taklif etildi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi. Tadqiqotda qo‘llanilgan yondashuv va usullarning maqsadga muvofiqligi, ma‘lumotlarning rasmiy manbalardan olinganligi hamda tegishli xulosa va takliflarning O‘zbekiston Respublikasi Soliq

qo‘mitasi va boshqa mutasaddi tashkilotlar tomonidan amaliyotga joriy qilingani bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati ilmiy tadqiqot ishini bajarish davomida olingan ilmiy natijalar, xulosa va takliflar soliqlarning tartibga solish funksiyasini takomillashtirishda, byudjet parametrlarini belgilashda, soliqlarga oid qonun va qonunosti hujjatlarni ishlab chiqishda, maxsus ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalarni Iqtisodiyot va moliya vazirligi faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqishda hamda iqtisodiyot yo‘nalishidagi oliy o‘quv yurtlarida “Makroiqtisodiyot” va “Kichik biznesni soliqqa tortish” kabi fanlarni o‘qitishda qo‘llanma sifatida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan o‘z mahsulotlarini sotishda QQSni to‘lash qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotib oluvchilar tomonidan amalga oshiriladigan tartib bo‘yicha taklifi **O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasining fiskal siyosat konsepsiyasiga kiritildi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq Qo‘mitasi 07-81120 sonli ma‘lumotnoma)**. Bu taklifning joriy etilishi natijasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotib oluvchi QQSni byudjetga to‘laganidan keyingina hisobga oladi.

Benzin va dizel yoqilg‘isini oxirgi iste‘molchilarga sotadigan shaxslar uchun aksiz solig‘ini bekor qilib, uni to‘lash majburiyatini ushbu neft mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga yuklash bo‘yicha taklifi **O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasining fiskal siyosat konsepsiyasiga kiritildi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq Qo‘mitasi 07-81120 sonli ma‘lumotnoma)**. Bu taklifning joriy etilishi aksiz solig‘i ma‘murchiligini takomillashtirish va kichik biznes subyektlarining soliq majburiyatlarini bajarish xarajatlarini kamaytirishga olib keladi.

Soliq to'lovchiga imtiyozli soliq stavkasini qo'llash huquqini beruvchi tovar (*xizmat*)lar eksportidan olinadigan daromadlar ulushini 15% dan 30% gacha oshirish bo'yicha taklifi **O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining fiskal siyosat konsepsiyasiga kiritildi (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq Qo'mitasi 07-81120 sonli ma'lumotnoma)**. Bu taklifning joriy etilishi eksportni rivojlantirish uchun qo'shimcha qulay shart-sharoitlar yaratadi va taqdim etilayotgan soliq imtiyozlarining samaradorligini oshiradi.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari va (yoki) maktablar ko'rsatadigan ta'limga oid xizmatlar uchun ota-ona (farzandlikka oluvchilar) tomonidan farzandlari uchun to'lanadigan to'lovlar bo'yicha imtiyozlar faqat byudjetga to'langan soliq miqdorini qaytarish orqali qo'llanilishini belgilash bo'yicha taklifi **O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining fiskal siyosat konsepsiyasiga kiritildi (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq Qo'mitasi 07-81120 sonli ma'lumotnoma)**. Bu taklifning joriy etilishi amaldagi soliq imtiyozlaridan foydalanishning shaffofligini ta'minlaydi va uni qo'llashning asosligi ustidan nazoratni oshiradi.

Xususiy mulk huquqi asosida jismoniy shaxslarga qarashli mol-mulkni yuridik shaxslarga sotishdan olingan daromadlari bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'idan imtiyozni bekor qilish bo'yicha taklifi **O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining fiskal siyosat konsepsiyasiga kiritildi (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq Qo'mitasi 07-81120 sonli ma'lumotnoma)**. Bu taklifning joriy etilishi natijasida ushbu shaxslar tijorat operatsiyalarini amalga oshiradilar, masalan, avtomobillarni realizatsiya qilish yoki qurish yuzasidan investitsiya shartnomalaridagi hissasi bo'yicha daromad solig'ini to'laydilar.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 5 ta, jumladan 3 ta respublika va 2 ta xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalarda muhokamadan o'tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha jami 9 ta ilmiy ish, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya

komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish bo'yicha tavsiya etgan ilmiy nashrlarda 4 ta ilmiy maqola, shundan 3 tasi respublika va 1 tasi nufuzli xorijiy jurnallarda nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini o'z ichiga olgan.

I BOB. SOLIQQA TORTISH IQTISODIYOTNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH OMILI SIFATIDA: ILMIY-NAZARIY JIHATLARI

1.1-§. Davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmidagi soliqlarning roliga qarashlar evolyutsiyasi

Soliqqa tortish azaldan davlat boshqaruvining asosi bo'lib, tarix davomida iqtisodlar va jamiyatlarning rivojlanish tendensiyasiga ta'sir ko'rsatgan. Qadimgi dunyoda hukmdorlar soliqlardan nafaqat daromad yig'ish vositasi, balki o'z hukmronliklarining barqarorligi va farovonligini ta'minlash vositasi sifatida ham foydalanganlar⁶. Iqtisodiyotlar rivojlanishi bilan soliqqa oid nazariyalar va amaliyotlar ham rivojlanib bordi.

Iqtisodiyot nazariyasi sohasida Adam Smit soliqlar tenglik, aniqlik, qulaylik va samaradorlik tamoyillariga amal qilishi kerakligini ta'kidlagan. Uning his-tuyg'ulari soliqlar daromad keltiruvchi vositalardan ko'proq narsa ekanligi haqidagi g'oyani aks ettirdi; ular ijtimoiy adolat va iqtisodiy bashoratlilikni ta'minlash mexanizmlari edi.⁷

20-asrga kelib Keynes iqtisodining yuksalishi soliqqa tortishning fiskal siyosatning asosiy vositasi sifatidagi rolini mustahkamladi. Keynes (1936) ta'kidlaganidek, iqtisodiy tanazzul davrida hukumatlar umumiy talabni boshqarish uchun davlat xarajatlari bilan bir qatorda soliqqa tortishdan ham foydalanishi va shu bilan biznes siklini yumshatishi mumkin. Bu g'oya soliqlarni iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ularni haddan tashqari ko'tarilish va inqirozdan himoya qilish vositasi sifatida idrok etishga yordam berdi⁸.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan Professor Q.A.Yahyoyevning fikricha, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun muvozanatli soliq siyosati zarurligi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlar o'rtasidagi mutanosiblik muhimdir. Uning ta'kidlashicha, ayrim tarmoqlarga ortiqcha soliq yuklanishi investitsion faollikning

⁶ Scheidel, W. (2016). *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*.

⁷ Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.

⁸ Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*.

pasayishi va kapitalning chetga chiqishi kabi salbiy iqtisodiy oqibatlariga olib kelishi mumkin⁹.

Professor A.V.Vahobov, A.Jo'rayevlar soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi soliq tizimining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, iqtisodiy jarayonlarga va xo'jalik subyektlarining xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan chora tadbirlar yig'indisi deya ta'kidlagan. Ushbu jarayonda innovatsiyalar, ijtimoiy adolat va samarali soliq ma'muriyatchiligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan muvozanatli va moslashuvchan soliq siyosatining muhimligini, tartibga solishning zamonaviy nazariyasi va amaliyoti orqali iqtisodiyotni boshqarishni takomillashtirishni ta'kidlaydi¹⁰.

PhD B.A.Normatov soliq yig'ishni ta'minlash va soliq to'lashdan bo'yin tovlashning oldini olish uchun samarali soliq ma'muriyatchiligi zarurligiga e'tibor qaratadi. U soliq shaffofligi va samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va jarayonlarni avtomatlashtirish muhimligini ta'kidlaydi¹¹

Iqtisodchi olim Sh.Toshmatov iqtisodiyotni tartibga solishda soliq siyosati o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga moslashuvchan va moslashuvchan bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. U iqtisodiy muammolar va inqirozlarga javoban soliq stavkalari va soliq tizimining boshqa elementlarini zudlik bilan o'zgartirish muhimligini ta'kidlaydi¹².

Iqtisodchi olim A.Xayriddinov soliqlar orqali iqtisodiyotni tartibga solishda kichik va o'rta biznesni soliq qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berish zarurligini ko'rsatadi. Uning fikricha, sohaga soliq yukini kamaytirish ish o'rinlari yaratish, innovatsiyalar va iqtisodiy o'sishga yordam beradi¹³.

⁹ Яхёев Қ.А.Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти–Тошкент: Фан ва технологиялар маркази, 2003.183-185 бетлар

¹⁰ Ваҳобов А.В,Жўраев А.С.Солиқлар ва солиққа тортиш.–Тошкент: Шарқ,2009.309-бет.

¹¹ Б.А.Норматов. Ўзбекистон Республикасида солиқ текширувларини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. 2020 йил

¹² Тошматов Ш. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2008. – 204 б

¹³ Хайриддинов А.Б. Маҳаллий бюджетлар даромад базаларининг барқарорлигини таъминлаш йўллари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. автореферати. –Т.: 2011 йил б

Iqtisodchi olim A.Islamkulov fikriga ko‘ra, soliqqa tortishning tartibga solish funksiyasi barqaror iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy adolat va fuqarolar farovonligiga erishishga qaratilgan davlat iqtisodiy siyosatining muhim vositasidir. Soliqlarni tartibga solishning turli usullari va vositalaridan foydalanish iqtisodiy vaziyatning o‘zgarishiga moslashuvchan munosabatda bo‘lish va o‘z maqsadlariga erishish imkonini beradi¹⁴.

S.Elmirzayev korporativ moliyani boshqarishda soliqlarni tartibga solish funksiyasini takomillashtirishda joriy rejalashtirishning tashkiliy jihatlari sifatida soliq qonunchiligi monitoringini o‘tkazish, ichki va tashqi muhitda kutilayotgan o‘zgarishlar asosida soliqlarni rejalashtirish, soliq majburiyatlari ijrosini rejali tartibda nazorat qilish, soliqlarni joriy rejalashtirish samaradorligini oshirish uchun natijaga yo‘naltirilgan rag‘batlantirish mexanizmi hamda samaradorlikni baholovchi ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish, soliq maslahatchilariga qo‘yilgan talablar ilg‘or xorij tajribalar va respublikadagi o‘ziga xos xususiyatlardan kelib chiqqan holda takomillashtirilish, professional soliq maslahatiga o‘tish uchun soliq maslahatchilari kompetentligi asosida soliq maslahati xizmati ko‘rsatish toifalari, soliq maslahati institutining faoliyat doirasini kengaytirish maqsadida qonunchilikka qo‘shimchalar kiritish orqali yangi xizmatlar turlarining joriy etilishi maqsadga muvofiqligini ta’kidlagan¹⁵.

Amalda jarayon sifatida soliqni tartibga solish soliqni tartibga solish mexanizmi orqali amalga oshiriladi va unga quyidagilar kiradi:

Soliqlarni tartibga solishning subyektlari va obyektlari: Soliqlarni tartibga solishning subyektlari soliq xizmatlari va moliya vazirliklari kabi davlat organlari hisoblanadi. Soliqlarni tartibga solish obyektlari soliq to‘lovchi jismoniy va yuridik shaxslardir.

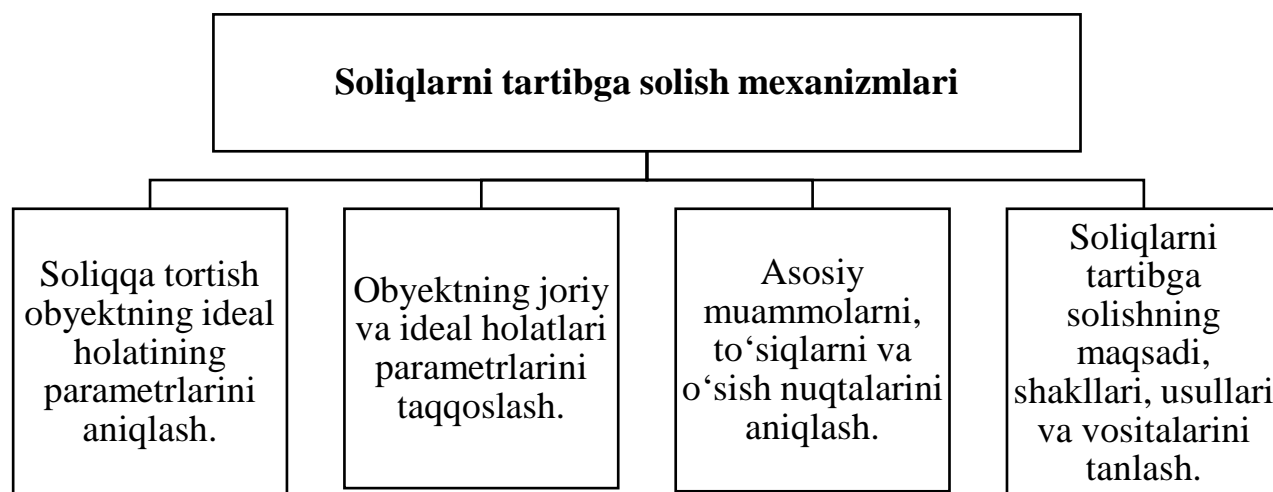
Soliqlarni tartibga solish subyektlari va obyektlarining ta’sir ko‘rsatish va o‘zaro ta’sir ko‘rsatish shakllari: Bu soliqqa tortishning turli shakllari, soliq

¹⁴ Исламкулов А.К. бюджетлараро мутаносибликни таъминлашда солиқлар тизимини такомиллаштириш. И.ф.д (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. Автореферати 2019 йил 6
¹⁵ С.Элмирзаев. Корпоратив молияни бошқаришда солиқ муносабатларини такомиллаштириш. . Иқт. фан. док. дисс. автореф.–Т.:2017.18 б.

imtiyozlari, soliqlarni to‘lashni kechiktirish va bo‘lib-bo‘lib to‘lash, shuningdek soliq qonunchiligiga rioya qilmaslik uchun jarimalar bo‘lishi mumkin.

Soliqlarni tartibga solish usullari: soliqni rejalashtirish, soliq nazorati, soliq tekshiruvi va tekshirish, shuningdek soliq maslahati kiradi.

Soliqlarni tartibga solish vositalari: soliq stavkalari, soliq imtiyozlari, amortizatsiya ajratmalari, soliq imtiyozlari va soliq imtiyozlari soliqni tartibga solishning asosiy vositalaridir.

1.1-rasm. Soliqlarni tartibga solish mexanizmi tavsifi ¹⁶

Soliqlarni tartibga solishning maqsadi soliqlar orqali mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga erishish va iqtisodiy o‘shni ta’minlashdir. Ushbu maqsad juda ko‘p muammolarni hal qilishni talab qiladi, masalan:

1. Mahalliy sanoatning investitsion jozibadorligini oshirish: soliq imtiyozlari va imtiyozlari orqali sanoat sektoriga investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

2. Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash: mahalliy ishlab chiqaruvchilarning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish uchun ularga soliq imtiyozlari va subsidiyalar berish.

¹⁶ Tadqiqotchi ishlanmasi.

3. Yangi ish o‘rinlarini yaratish: yangi ish o‘rinlari tashkil etuvchi korxonalar uchun soliq imtiyozlari va imtiyozlarni joriy etish, bu ishsizlikni kamaytirish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilmoqda.

4. Yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish: yangi ishlab chiqarish jarayonlarini joriy qiluvchi va mahsulot sifatini oshiruvchi korxonalarga soliq imtiyozlari va imtiyozlar berish orqali innovatsiya va texnologiyani qo‘llab-quvvatlash.

5. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish: fermerlar va agrosanoat komplekslari uchun soliq imtiyozlarini joriy etish, qishloq xo‘jaligiga investitsiyalarni rag‘batlantirish va qishloq joylarda infratuzilmani rivojlantirish.

Ushbu maqsadlarga mamlakatning umumiy iqtisodiy strategiyasining bir qismi sifatida to‘g‘ri rejalashtirilishi va amalga oshirilishi kerak bo‘lgan soliqni tartibga solishning turli usullari va vositalaridan foydalangan holda erishish mumkin.

Soliqlarni tartibga solishning maqsad va vazifalari aniqlangandan so‘ng ularni amalga oshirish usullarini tanlash zarurati tug‘iladi. Soliqlarni tartibga solish usullarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Fiskal usullar:

- soliq stavkalari: iqtisodiyotning turli tarmoqlari, tarmoqlari va soliq to‘lovchilar toifalari uchun tabaqalashtirilgan soliq stavkalarini belgilash.

- soliq imtiyozlari: faoliyatning ayrim turlarini rag‘batlantirish yoki strategik muhim tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlarini taqdim etish.

- soliq kreditlari: innovatsiyalar, tadqiqot va ishlanmalar va toza texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlarini joriy etish.

- amortizatsiya ajratmalari: asosiy fondlarni yangilashni va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishni rag‘batlantirish uchun tezlashtirilgan amortizatsiyani aniqlash.

2. Ma‘muriy usullar:

- soliq nazorati: soliq qonunchiligiga rioya etilishini ta‘minlash maqsadida muntazam ravishda soliq tekshiruvlari va monitoringlarini o‘tkazish.

- soliq ma'muriyati: soliqlarni undirish samaradorligini oshirish va soliq to'lashdan bo'yin tovlashni kamaytirish uchun soliq ma'muriyatchiligini kuchaytirish.

- elektron xizmatlar: soliq to'lovchilarning soliq organlari bilan o'zaro hamkorligini soddalashtirish maqsadida soliq deklaratsiyasini topshirish va soliqlarni to'lashning elektron tizimlarini joriy etish.

3. Iqtisodiy usullar:

- soliq rejalashtirish: korxonalar va jismoniy shaxslarga soliq yukini optimallashtirish uchun soliqni rejalashtirish strategiyasini ishlab chiqish.

- soliq imtiyozlari: Iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari va hududlarga investitsiyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlarini qo'llash.

4. Ijtimoiy usullar:

- progressiv soliqqa tortish: ijtimoiy adolatni ta'minlash va aholining turli guruhlari o'rtasidagi daromadlar tafovutini kamaytirish uchun progressiv soliq stavkalarini joriy etish.

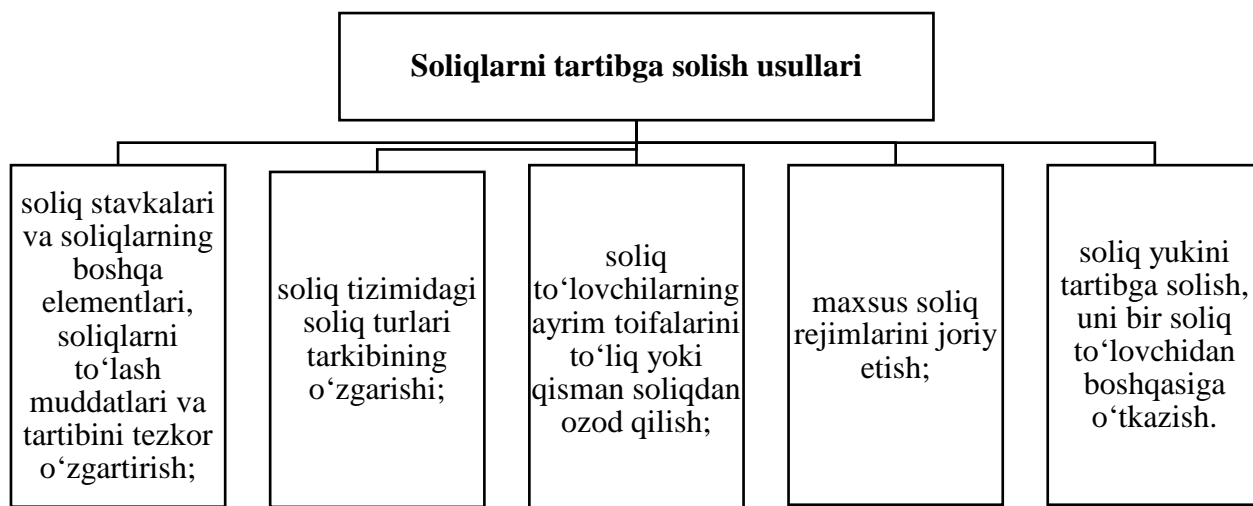
- ijtimoiy soliq imtiyozlari: aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy faollikni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlarini taqdim etish.

5. Mintaqaviy usullar:

- mintaqaviy soliq imtiyozlari: qoloq va tushkunlikka tushgan hududlarda iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlarini joriy etish.

- hududlararo soliq hamkorligi: hududlararo hamkorlik uchun shart-sharoitlar yaratish va hududiy subyektlari darajasida soliq siyosatini muvofiqlashtirish.

Soliqlarni tartibga solishning ushbu usullari mamlakatning muayyan iqtisodiy sharoitlari va rivojlanish ustuvorliklariga moslashtirilishi kerak. Ulardan samarali foydalanish soliqlarni tartibga solishning maqsad va vazifalariga erishish imkonini beradi, barqaror iqtisodiy o'sish va rivojlanishga hissa qo'shadi.

1.2-rasm. Soliqlarni tartibga solish usullari tavsifi ¹⁷

Soliqlarni tartibga solish usullarining o'ziga xos farqlari va xususiyatlari mavjud bo'lib, ular rejalashtirilgan va byudjet soliq maqsadlarini amalga oshirish bilan bog'liq. Soliqlarni tartibga solish usullariga quyidagilar kiradi: to'g'ridan-to'g'ri (qonunchilik) ta'sir qilish usullari va soliq to'lovchilarning xatti-harakatlariga, ularning jamiyat uchun zarur bo'lgan qarorlarni qabul qilishiga bilvosita ta'sir qilish usullari. Soliqlarni tartibga solishning umumiy usullari soliq tizimining elementlari va makro va mikro darajadagi jarayon uchun individual soliqlar, soliq imtiyozlari va boshqalar uchun soliqqa tortish bilan bog'liq.

Soliqlar orqali tartibga solish imkon qadar samarali bo'lishi uchun u quyidagi prinsiplarga muvofiq amalga oshirilishi kerak:

- davlat manfaatlari aholi manfaatlari bilan mos kelishi kerak;
- soliqlarni belgilashda soliq to'lovchining moliyaviy holatini hisobga olish zarur;
- soliqlar kamsituvchi bo'lmasligi kerak;
- soliqqa tortish bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlar juda aniqlik bilan ishlab chiqilishi va noaniq ma'nolardan qochish kerak.

Shuningdek, soliqni tartibga solish samaradorligiga erishish uchun soliq iqtisodiy va ijtimoiy siyosatining zarur maqsadlariga tayyorlik darajasini aniqlash

¹⁷ Tadqiqotchi ishlanmasi.

zarur. Shu maqsadda qo'llaniladigan usullar va turli soliqlarni tartibga solish vositalarining iqtisodiy natijalar va ijtimoiy jarayonlarga ta'siri bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda. Kelajakda bu soliq siyosati va soliq islohotlari samaradorligini baholashning yuqori sifatli tizimini ishlab chiqishni nazarda tutadi, ular odatda muayyan mezon va baholash ko'rsatkichlariga asoslanadi. Hozirgi vaqtda soliqlar orqali iqtisodiyotni tartibga solish iqtisodiyotning eng muhim muammolarini hal qilishga qaratilgan, xususan: qulay investitsiya muhitini yaratish, ishlab chiqarishning o'zini o'zi moliyalashtirishni oshirish, shuningdek, o'z mahsulotlarini tez yangilashga qodir kichik va o'rta firmalarni rag'batlantirish va yangi texnologik vositalarni joriy etish. Bu vazifa va shartlarning bajarilishi pirovard natijada mamlakatimizda soliq solinadigan bazaning ko'payishiga, tadbirkorlik faolligining o'sishiga olib kelishi kerak.

Globalashuv davrida soliqqa tortish funksiyasi yanada murakkablashdi. OECD kabi xalqaro tuzilmalar transmilliy korporatsiyalar o'zlarining adolatli ulushlarini to'lashlarini ta'minlash uchun baza kamayishini va foydaning o'zgarishini oldini olish uchun muvofiqlashtirilgan soliq siyosatini qo'llab-quvvatlaydi¹⁸. Bunday chora-tadbirlar soliqqa tortishning globalashgan iqtisodiy manzarada iqtisodiy maydonini tenglashtirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Mohiyatan, soliqqa tortish oddiy daromad olish vositasidan iqtisodiy tartibga solishning ko'p qirrali vositasiga aylandi, u ijtimoiy tenglikdan tortib bozor xatti-harakatlari va jahon iqtisodiy dinamikasiga ta'sir ko'rsatadi.

I.Kucherov ta'kidlaganidek, "soliqlarning tartibga solish va nazorat qilish funksiyalari moliyaning nazorat funksiyasini belgilaydi va soliqni tartibga solish - davlat moliyaviy faoliyatining tegishli sohalariga xizmat qiladi... davlatga soliqlarni o'z vaqtida tushishini, byudjetga soliq to'lovlari tushumlarining to'liqligi va ularning miqdorini moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj bilan solishtirish va pirovardida soliq tizimini isloh qilish zarurligini aniqlash ta'minlaydi imkonini beradi"¹⁹.

¹⁸OECD. (2013). *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*

¹⁹ Кучеров И.И. Теория налогов и сборов (Правовые аспекты). – М.: ЗАО «ЮрИнфоР», 2009. – 473 с.

Soliqqa tortish ijtimoiy institut sifatida o'zining kelib chiqishini qadimiy sivilizatsiyalarga borib taqaladi, u yerda u davlat faoliyatini qo'llab-quvvatlash vositasi va jamiyatni tashkil qilish vositasi bo'lib xizmat qilgan²⁰. Misol uchun, Qadimgi Misrda ikki oyda bir marta soliq to'langan bo'lsa, Afina yunonlari boylikka asoslangan soliq tizimini innovatsiya qilishgan²¹. Ushbu dastlabki tizimlar ko'pincha o'z davrining ijtimoiy tuzilmalari va boshqaruv tamoyillarini aks ettirgan.

O'rta asrlarda soliqqa tortish birinchi navbatda feodal majburiyat sifatida qaralgan, bunda soliqlarning miqdori va tabiati suveren bilan munosabatlariga bog'liq edi²². Biroq, Uyg'onish davrida merkantilizm kuchayib borar ekan, shtatlar soliqqa kamroq majburiyat, ko'proq boylik to'plash va milliy sanoatni rag'batlantirish mexanizmi sifatida qaray boshladilar²³.

Adam Smit (1776) kabi iqtisodchilar soliqqa tortishda tenglik, samaradorlik va iqtisodiy o'sishni ta'kidlagan tamoyillarni bayon qildilar²⁴. Sanoatlashtirish Yevropa va Shimoliy Amerikani qamrab olganligi sababli davlatning iqtisodiy roli va shu bilan birga soliqqa tortish roli ham rivojlandi²⁵. Rikardo va Mill kabi ilk siyosiy iqtisodchilarning tadqiqotlarida ko'rinib turganidek, u davlat faoliyatini faqat moliyalashtirishdan iqtisodiy natijalarni faol shakllantirishga o'tdi^{26,27}.

20-asrda yanada aniq siljishlar kuzatildi. Buyuk depressiya Keyns g'oyalarini birinchi o'ringa qo'ydi, soliqqa tortish talabni boshqarish va iqtisodiyotni barqarorlashtirishning muhim vositasiga aylandi. Qarama-qarshi nuqtayi nazardan, asrning ikkinchi yarmida iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida, ayniqsa boylar va korporatsiyalar uchun soliqlarni kamaytirish taklif qilingan iqtisodiyotning yuksalishi kuzatildi²⁸.

Soliqqa tortish amaliyotini takomillashtirish va soliq yukini optimallashtirishning klassik tamoyillariga asoslangan zamonaviy ilmiy-nazariy

²⁰ Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2008). *Tax Policy in the Global Environment*.

²¹ Goldsmith, R. W. (1987). *Premodern Financial Systems*.

²² Hoffman, P., & Norberg, K. (1994). *Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government 1450-1789*.

²³ Ekelund, R. B., & Tollison, R. D. (1981). *Mercantilism as a Rent-Seeking Society*.

²⁴ Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.

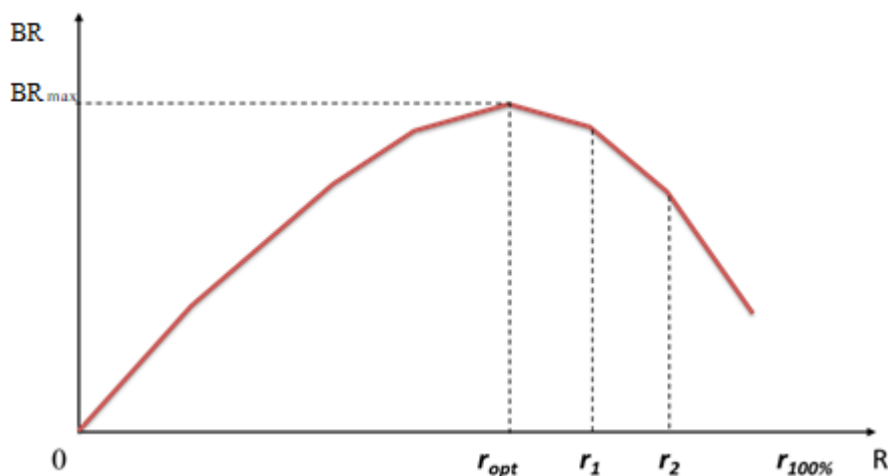
²⁵ Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.

²⁶ Ricardo, D. (1817). *Principles of Political Economy and Taxation*.

²⁷ Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy*.

²⁸ Laffer, A. (1981). *Supply-Side Economics*.

konsepsiyalar ichida mashhur “Laffer egri chizig‘i” muhim ahamiyat kasb etadi. XX asrning 80-yillari boshlarida AQSHlik tadqiqotchi va davlat arbobi Arthur Lafferning byudjet konsepsiyasi tan olindi. Laffer soliq yuki darajasi va byudjetga tushumlar o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlikni egri chiziq ko‘rinishida tasvirlab (1.9-rasm), shuni xulosa qilib aytadiki, soliq tushumlarini faqat soliq stavkasi oshirilganda emas, balki soliq yuki maqbul darajagacha pasaytirilganda ham oshirib borish mumkin.

1.3-rasm. Laffer egri chizig‘i²⁹

Bunda,

BR – byudjet daromadlari;

BR_{max} – soliq tushumlarning mumkin bo‘lgan maksimal darajasi;

R – soliq stavkasi (0 dan 100 foizgacha);

r_{opt} – byudjetga tushumlarning maksimal darajasini ta‘minlaydigan soliqning optimal stavkasi;

r_1, r_2 – soliq yukining nisbatan yuqoriroq darajalari.

1.1-rasmdan ko‘rinadiki, soliq stavkalarining ma‘lum bir chegaragacha, ya‘ni soliq yukining r_{opt} darajasigacha ko‘tarilishigina davlat byudjetiga soliq tushumlarining barqaror o‘sib borishi va ularning mumkin bo‘lgan maksimal darajasini ta‘minlaydi. Keyin esa soliq tushumlari o‘sishdan to‘xtaydi. Soliq yukining r_1, r_2 va boshqa nisbatan yuqoriroq darajasi soliq tushumlarining sekin-asta kamayib borishi va keyinchalik ularning birdan tushib ketishiga olib keladi.

²⁹ Sloman J. Economics. Prentice Hall, UK. 6th edition. 2006. P. 283.

Mingyillik navbati yangi muammolarni boshlab berdi. Globallashib borayotgan dunyoda soliqqa tortishning xalqaro korporatsiyalarni tartibga solish, daromadlar tengsizligini hal qilish va atrof-muhit muammolarini yumshatishdagi roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Piketti hatto progressiv soliqqa tortish zamonaviy kapitalistik iqtisodlarda ko'rinadigan boylikdagi o'sib borayotgan nomutanosibliklarga yechim bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi³⁰.

1.1 jadval

Qadimgi soliq tizimlari: maqsadi va yondashuvi

<i>Sivilizatsiya</i>	Soliqqa tortishning maqsadi	Yondashuv/metod
<i>Misr</i>	- Fir'avn va diniy ibodatxonalarni qo'llab-quvvatlash	- Ikki oylik don solig'i
	- jamoat ishlari loyihalarini moliyalashtirish	- Davlat loyihalari uchun mehnat solig'i.
<i>Roman</i>	- Harbiylarni moliyalash	- Viloyatlardan olinagidan bojlar
	- infratuzilma va davlat xizmatlarini saqlash	- mol-mulkdan olinadigan boylik solig'i
	- ommaviy festivallarni qo'llab-quvvatlash	- Ishchilar soniga asoslangan so'rov solig'i
<i>O'rta asr Yevropa</i>	- hukmron monarx va feodallarni qo'llab-quvvatlash	- feodal yig'imlari va xizmatlari
	- Urushlar va mudofaalarni moliyalash	- Aholidan soliq
	- Cherkovni qo'llab-quvvatlash	- yo'l va ko'priklardan foydalanganlik uchun to'lanadigan soliqlar

Qadimgi Misrda soliqqa tortish hayotning ham diniy, ham dunyoviy jihatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Soliq tizimi asosan Misr sivilizatsiyasining qon tomiri bo'lgan Nil daryosi atrofida samarali ishlagan. Fir'avn va diniy ibodatxonalarni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, jamoat ishlari loyihalarini moliyalashtirish uchun misrliklar birinchi navbatda ikki oyda bir marta don solig'iga tortilganlar³¹. Ma'muriyat tez-tez "korvée" mehnati deb nomlanuvchi mehnat solig'ini qo'llagan, bu yerda fuqarolar davlat loyihalarida, xususan, monumental inshootlarni qurish yoki kanallarni ta'mirlashda ishlashi kutilgan³².

Rim imperiyasi keng va xilma-xil bo'lib, o'zining keng doirasining ko'p qirrali ehtiyojlarini qondirish uchun murakkab soliq tizimini ishlab chiqqan. Rim

³⁰ Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*

³¹ Butzer, K. W. (1976). *Early Hydraulic Civilization in Egypt: A Study in Cultural Ecology*.

³² Moreno García, J. C. (2013). *Ancient Egyptian Administration*

solliqlarining asosiy maqsadlaridan biri imperiyani saqlash va kengaytirish uchun asosiy muassasa bo‘lgan harbiylarni moliyalashtirish edi³³. Bundan tashqari, solliqlar infratuzilmani saqlash, davlat xizmatlarini qo‘llab-quvvatlash va fuqarolik g‘ururini oshiruvchi yirik ommaviy festivallarni tashkil etish uchun undirildi. Bu usullarning kombinatsiyasi orqali amalga oshirildi: viloyatlardan olinadigan solliqlar, mol-mulkka solinadigan boyluk solig‘i va individual xodimlar soniga asoslangan so‘rov solig‘i bunga misol bo‘lishi mumkin³⁴.

Feodal tuzumiga ega bo‘lgan O‘rta asr Yevropasi o‘zining qadimgi o‘tmishdoshlaridan yaqqol farq qiladigan solliq tizimiga ega bo‘lgan. Bu davrda solliqqa tortishning asosiy maqsadi hukmron monarx va feodallarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, urushlar va mudofaa ishlarini moliyalashtirish edi. Cherkov, hukmron institut, shuningdek, o‘zining keng ko‘lamli faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun solliq undirardi³⁵. Usullarga kelsak, krepostnoy va vassallardan o‘z xo‘jayinlari oldidagi majburiyatlari asosida feodal yig‘imlari va xizmatlari undiriladi. Bundan tashqari, savdo va aloqa uchun muhim bo‘lgan yo‘llar va ko‘priklardan foydalanganlik uchun pullik solliqlar o‘rnatildi³⁶.

Ushbu sivilizatsiyalarda solliqqa tortishning usullari va o‘ziga xos xususiyatlari har xil bo‘lsa-da, davlat va uning institutlarini ta‘minlash va rivojlantirish uchun resurslarni taqsimlash asosiy maqsad barqaror bo‘lib qolgan.

1.2 jadval

Ilk zamonaviy davlatlarda murakkab solliq tizimlarining paydo bo‘lishi

Davlat	Solliqqa tortishning maqsadi	Yondashuv/metod
Angliya	- Dengiz kuchlarini kengaytirish fondi	- Tamaki, alkogol va hashamatli buyumlar kabi tovarlarga aksiz solig‘i
	- Urushlar va hududiy nizolarni qo‘llab-quvvatlash	- mulk qiymatidan kelib chiqqan holda yer solig‘i
Fransiya	- Qirollik xarajatlarini moliyalash va saroy hayotini saqlash	- Taille (sub’ektlar bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri solliq)
	- Harbiy kampaniyalarni qo‘llab-quvvatlash	- Gabelle (tuz solig‘i)
Ispaniya	- mustamlakachilik ekspeditsiyalarini moliyalash va xorijdagi hududlarni saqlash	- Alcabala (sotuv solig‘i)

³³ Duncan-Jones, R. (1990). *Structure and Scale in the Roman Economy*

³⁴ Jones, A. H. M. (1974). *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*

³⁵ Britnell, R. H. (1996). *The Commercialisation of English Society 1000-1500*

³⁶ Keene, D. (1983). *Survey of Medieval Winchester*

	- Evropadagi urushlarni qo'llab-quvvatlash	- Quinto (qimmatbaho metallarning beshdan bir qismi)
<i>Gollandiya</i>	- Dengiz ustunligi va savdo tarmoqlarini saqlab qolish	- savdo yo'llari bo'yicha yig'im soliqlari
	- Hududlarni xorijiy kuchlardan himoya qilish	- boylikni baholashga asoslangan daromad solig'i

Ilk zamonaviy davlatlar soliq tizimlari rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning, hududiy ambitsiyalarning va jamiyat tuzilmalarining kuchayib borayotgan murakkabliklarini aks ettira boshladi. Masalan, Angliyada sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Dengiz kuchlarini kengaytirish va turli urushlar va hududiy nizolarni qo'llab-quvvatlash zarurati tamaki, alkogol va hashamatli narsalar kabi tovarlarga aksiz solig'ini o'rnatishga olib keldi. Bundan tashqari, mulk qiymatiga asoslangan yer solig'i, ayniqsa, harbiy zarurat davrida muhim daromad manbai sifatida paydo bo'ldi³⁷.

Fransiyaning soliqqa bo'lgan yondashuvi uning monarxiyasining ustuvorligi bilan bog'liq bo'lgan. Qirol o'zining dabdabali xarajatlarini moliyalashtirishga va saroyning farovon turmush tarzini saqlab qolishga harakat qilar ekan, bir nechta soliqlar kuchga kirdi. To'g'ridan-to'g'ri soliq asosiy vositaga aylandi. Tuz solig'i bo'lgan mashhur "gabelle" nafaqat daromad manbai bo'libgina qolmay, balki keyinchalik fransuz inqilobi bilan yakunlangan o'sib borayotgan norozilikning timsoliga aylandi³⁸.

Ispaniyaning global ambitsiyalari va keng mustamlaka hududlari Yevropadagi mustamlakachilik harakatlari va urushlarini qo'llab-quvvatlaydigan soliq tizimini talab qildi. Savdo solig'i iqtisodiyotning turli sohalariga ta'sir ko'rsatuvchi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shunisi e'tiborga loyiqki, uning mustamlaka hududlarida "kvinto" tizimi o'rnatildi, unda qazib olingan barcha qimmatbaho metallarning beshdan bir qismi Ispaniya Qiroliga yuborilib, uning g'aznasini mustahkamladi³⁹.

³⁷ O'Brien, P. (1988). *The Political Economy of British Taxation, 1660-1815*

³⁸ Doyle, W. (1999). *The Oxford History of the French Revolution*

³⁹ Kamen, H. (2003). *Empire: How Spain Became a World Power, 1492-1763*

Niderlandiya o'zining strategik mavqei va dengizdagi hukmronligi bilan soliqqa tortish uchun savdo tarmoqlaridan foydalanishga e'tibor qaratdi. Turli savdo yo'llari bo'yicha to'lov soliqlari amalga oshirildi, bu uning keng ko'lamli savdo faoliyatidan keladigan daromadlarning barqaror oqimini ta'minladi. Gollandiya Respublikasi iqtisodiyoti rivojlangani sari, boylikni baholashga asoslangan daromad solig'i joriy etildi, bu davlatning rivojlanayotgan iqtisodiyotiga moslashishini aks ettiradi⁴⁰.

18-asr oxiri 19-asr boshlarini qamrab olgan birinchi sanoat inqilobi mexanizatsiyalashgan ishlab chiqarishning paydo bo'lishi, bug' quvvati va zavod tizimining o'sishi bilan tavsiflanadi. Buyuk Britaniya kabi mamlakatlar tez urbanizatsiya va sanoat o'sishini boshdan kechirar ekan, soliq tizimlari moslashishga muhtoj edi. E'tiborga molik o'zgarishlardan biri yer solig'iga bog'liqlikdan turli xil daromad manbalariga o'tish edi. Daromad solig'i Buyuk Britaniyada 1799-yilda Napoleon urushlarini moliyalashtirish uchun vaqtinchalik chora sifatida joriy qilingan, ammo uning davriy qayta kiritilishi sanoatlashgan iqtisodiyotda daromad manbai sifatidagi potensialini ta'kidladi⁴¹.

Britaniya bilan bir qatorda, Qo'shma Shtatlar o'zining dastlabki sanoat bosqichida, birinchi navbatda, federal daromadlar uchun tariflarga tayangan. Masalan, 1816-yilgi tarif Amerika sanoatini Britaniya raqobatidan himoya qilgan. Biroq, Fuqarolar urushi yaqinlashib, xarajatlar ko'payib borar ekan, AQSH birinchi daromad solig'ini 1861-yilda joriy qildi, garchi u keyinchalik bekor qilingan va 20-asrning boshlarida butunlay qayta kiritilgan⁴².

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida sodir bo'lgan Ikkinchi sanoat inqilobi yanada chuqur o'zgarishlarga olib keldi. Elektr energiyasi, transport va aloqa sohasidagi texnologik innovatsiyalar iqtisodiyotni o'zgartirdi. Soliq tizimlari boylikning ortib borayotgan konsentratsiyasiga va kuchli sanoatchilarning paydo bo'lishiga javob berdi. Progressiv soliqqa tortish daromadlar tengsizligini bartaraf etish vositasi sifatida paydo bo'ldi. AQSHda 1913-yildagi 16-tuzatish federal daromad solig'ini

⁴⁰ Israel, J. I. (1998). *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*

⁴¹ Daunton, M. (2001). *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*.

⁴² Egnal, M. (1962). *The Economic Development of the Thirteen Continental Colonies, 1720 to 1776*

institutsionalizatsiya qildi, bu esa progressiv soliqqa tortishga sezilarli siljishni ko'rsatdi⁴³.

Bismark davrida jadal sanoatlashtirishni boshdan kechirayotgan Germaniya, ish haqi soliqlari hisobiga moliyalashtiriladigan muhim ijtimoiy ta'minot choralarini joriy etdi. Bu nafaqat zamonaviy farovonlik davlatining asoslarini yaratdi, balki soliqqa tortishning kengaytirilgan rolini ham ko'rsatdi - oddiy daromadlarni yig'ishdan tortib, ijtimoiy-iqtisodiy qayta isloh etishgacha.⁴⁴

Bundan tashqari, xalqaro savdo va global kapital harakatining kuchayishi bilan soliqlarni muvofiqlashtirish va davlatlar o'rtasidagi raqobat masalalari yaqqol namoyon bo'ldi. Xalqaro soliq shartnomalarining dastlabki asoslari va ikki tomonlama soliqqa tortish bo'yicha munozaralar bugungi kunda mavjud bo'lgan xalqaro soliq shartnomalarining murakkab tarmog'i uchun zamin yarata boshladi⁴⁵.

Taxminan 16-18-asr o'rtalarini qamrab olgan merkantilistik davr davlat hokimiyatini milliy boylik bilan qattiq bog'lagan iqtisodiy falsafaning guvohi bo'ldi. Bu falsafada soliqlarning o'rni bo'lib, ular nafaqat daromad keltiruvchi mexanizm, balki milliy kuchni mustahkamlash vositasi sifatida qaralgan.

Merkantilizm global boylik nisbatan o'zgarmasdir, degan ishonchga asoslanadi. Shunday qilib, bir millat, xususan, oltin va kumush shaklida qancha ko'p boylik to'plashi mumkin bo'lsa, u global sahnada shunchalik ko'p kuchga ega bo'lishi mumkin⁴⁶. Ushbu nol summali o'yinda savdo balanslari va qimmatbaho metallarning milliy zaxiralari birinchi o'rinda edi.

Merkantilistik nuqtayi nazardan soliqlar bir qancha strategik rol o'ynagan:

1. Savdoni tartibga solish: mahalliy sanoatni himoya qilish va qulay savdo balansini ta'minlash uchun soliq siyosati, xususan, tariflar amalga oshirildi. Mahalliy ishlab chiqarish bilan raqobatlashadigan import qilinadigan tovarlarga yuqori bojlar undirildi, eksport, ayniqsa, tayyor mahsulotlar subsidiyalar va soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirildi.

⁴³ Brownlee, W. E. (2004). *Federal Taxation in America: A Short History*.

⁴⁴ Eley, G. (2002). *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*

⁴⁵ Picciotto, S. (1992). *International Business Taxation*

⁴⁶ Heckscher, E. F. (1935). *Mercantilism*

2. *Milliy zahiralarni to'plash*: oltin va kumushning milliy zaxiralarini to'plashda soliqlardan tushadigan daromadlar hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Bu nafaqat milliy boylik belgisi sifatida, balki urush yoki iqtisodiy tanazzul davrida zahira sifatida ham muhim deb hisoblangan⁴⁷.

3. *Dengiz va harbiy kuchni qo'llab-quvvatlash*: Merkantilistik davrda davlatning kuchi ko'pincha uning dengiz va harbiy kuchi bilan baholangan. Soliqlar mamlakatning harbiy qudratini saqlab qolish va kengaytirish uchun moliyaviy asos bo'lib xizmat qildi, uning savdo yo'llari va xorijdagi mustamlakalarini va shu orqali boylik manbalarini himoya qilishini ta'minladi⁴⁸.

4. *Mahalliy sanoatni rivojlantirish*: Savdoning qulay muvozanatini ta'minlash uchun merkantilistlar mahalliy sanoatni rivojlantirishga ishonishdi. Soliq imtiyozlari va subsidiyalar yangi rivojlanayotgan sanoat tarmoqlariga berildi, bu ularning xorijiy hamkasblari bilan samarali raqobatlasha olishini ta'minladi⁴⁹.

5. *Mehnat va resurslarni nazorat qilish*: Merkantilistlar mehnatni muhim resurs sifatida ko'rishgan. Soliqlar qonunlar va me'yoriy hujjatlar bilan birgalikda mehnatning harakatchanligini nazorat qilish, asosiy tarmoqlarni barqaror ta'minlash uchun foydalanilgan. Xuddi shunday, resurs qazib olish, ayniqsa koloniyalarda, mamlakat foydasiga soliqqa tortildi va tartibga solindi⁵⁰. Klassik iqtisodchilar, xususan, Adam Smit va Devid Rikardo o'tgan asrlardagi merkantilistik qarashlardan sezilarli darajada farq qiladigan g'oyalarni ilgari surdilar. Ularning nazariyalari shaxsiy erkinlik, bozor samaradorligi va cheklangan aralashuvga ustunlik berdi. Ularning falsafasida markaziy o'rinni past soliqqa tortishning afzalliklariga ilgari surish mavjud edi.

"Xalqlar boyligi" nomli asari bilan mashhur bo'lgan Smit bugungi kunda ham ta'sirli bo'lgan bir qancha soliq qonunlarini ilgari surdi. Smit samaradorlik va tenglikni ta'kidladi. U soliqlar o'zboshimchalik bilan emas, aniq bo'lishi kerak, deb hisoblagan; har bir soliq to'lovchi oldindan qancha soliq qarzi borligini va qachon

⁴⁷ Appleby, J. O. (1978). *Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England*

⁴⁸ Brewer, J. (1989). *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783*

⁴⁹ Ekelund, R. B., & Tollison, R. D. (1981). *Mercantilism as a Rent-Seeking Society*.

⁵⁰ Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*

to'lanishini bilishi kerak. U, shuningdek, soliqni undirish xarajatlari undiriladigan daromadga nisbatan minimal bo'lishi kerakligini targ'ib qildi. Bundan tashqari, soliqlar shaxsning to'lov qobiliyatiga qarab undirilishi kerak, bu progressiv soliq g'oyasining erta ifodasidir. Muhimi, Smit yuqori soliqlardan ehtiyot bo'lgan. U haddan tashqari soliq yuklari samarali investitsiyalar va mehnatni to'xtatib qo'yishi mumkin, bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin deb hisoblagan⁵¹.

Soliqqa tortish mavzusida Smitdan kamroq to'g'ridan-to'g'ri bo'lsa-da, Rikardoning tadqiqoti, ayniqsa uning qiyosiy ustunlik nazariyasi bilvosita ma'lum soliqlarning samarasizligini ta'kidladi. Rikardo, ayniqsa, yer solig'i bilan shug'ullangan. Uning fikricha, mulkdorlar ishlab chiqarishning boshqa omillaridan farqli o'laroq, turli sanoat tarmoqlariga ko'chish yoki o'tish orqali soliq yukidan qochib qutula olmaydi yoki yumshata olmaydi. Biroq, Rikardo yer solig'ining imkoniyatlarini o'rganib chiqqan, chunki u ishlab chiqarishga ta'sir qilmasdan yer rentasini kamaytirishi mumkin degan fikrga kelgan. Shunga qaramay, u yuqori va o'zboshimchalik bilan olinadigan soliqlarga ehtiyot bo'lib, ular bozor mexanizmlarini buzishi, samaradorlikni pasaytirishi va iqtisodiy turg'unlikka olib kelishi mumkinligini ta'kidlagan⁵².

Bu kapitalistik g'oya vakillari soliqqa tortish bozorning o'ziga xos samaradorligini buzmasligi kerakligini ta'kidladilar. Smit va Rikardo uchun bozorning ko'rinmas qo'li eng kam to'siqlar bilan ishlashiga ruxsat berilishi kerak bo'lgan kuchli kuch edi. Haddan tashqari soliqqa tortish bu kuchni susaytirishi mumkin, natijada samarasizlikni keltirib chiqaradi va imkoniyatlarni yo'qotadi. Ularning soliqqa bo'lgan munosabati klassik iqtisodning yuksalishi davridagi katta o'zgarishlarning ramzi edi: davlatning og'ir aralashuvidan voz kechish va individual tanlovlar va bozor natijalariga ko'proq ishonch sari harakatga undaydi. Bu ishonch zamonaviy iqtisodiy nazariya va siyosatning asosini tashkil etib, unda past va samarali soliqqa tortish g'oyasi markaziy o'rin tutganligidan dalolat beradi.

⁵¹ Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.

⁵² Ricardo, D. (1817). *Principles of Political Economy and Taxation*.

Buyuk Depressiyaning notinch fonida ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keynes tomonidan asos solingan Keynslilik iqtisodiy istiqboli hukumatlarning fiskal siyosatga, xususan soliqqa tortishga qanday qarashlaridagi paradigmatic o'zgarishlarni ifodaladi. Klassik iqtisodchilar ko'pincha davlatning iqtisodiyotga minimal aralashuvini targ'ib qilgan bo'lsalar, Keynes ba'zan, ayniqsa, iqtisodiy tanazzul davrida davlatning faol ishtiroki zarurligini ta'kidladi.

Keynschilik g'oyasiga ko'ra soliqlarning roli: Keynschilik doirasida soliqlar fiskal siyosat arsenalida kuchli vositaga aylandi, yalpi talabni tartibga solishda muhim rol o'ynadi va u iqtisodiy faoliyatning harakatlantiruvchi kuchi deb hisobladi.

- Kontr-siklik vosita: Keynes kontratsiklik fiskal siyosatni qo'llab-quvvatlagan. Iqtisodiy qisqarish davrida u uy xo'jaliklari uchun ixtiyoriy daromadni oshirish uchun soliqlarni kamaytirishni taklif qildi va shu bilan iste'mol va investitsiyalarni rag'batlantirdi. Aksincha, yuksalish davrida soliqlarni oshirish haddan tashqari tezlashib ketgan iqtisodiyotni "sovutish"ga yordam berishi mumkin⁵³

- Multiplikator effekti: Keynes multiplikator tushunchasini kiritdi. Soliqlarning kamayishi, ayniqsa tanazzul davrida, xarajatlarning dastlabki o'sishiga olib keladi. Keyinchalik bu xarajatlar iqtisodiyot bo'ylab aylanadi, har bir sarf-xarajat oxirgisidan bir oz kamroq bo'lib, ishlab chiqarishning umumiy o'sishiga olib keladi, bu dastlabki o'sishdan bir necha baravar ko'p. Bu fikr nima uchun hatto oddiy soliqlarni kamaytirish yoki davlat xarajatlari iqtisodiy faollikning sezilarli o'sishiga olib kelishi mumkinligini isbotlagan⁵⁴.

Boylikni qayta taqsimlash: Keynes soliqqa ham boylik tengsizligini bartaraf etish vositasi sifatida qaragan. Boylar yuqori stavkalarda soliqqa tortiladigan progressiv soliqqa tortish nafaqat ijtimoiy nomutanosibliklarni bartaraf etishi, balki yalpi talabni ham oshirishi mumkin, chunki daromadi past bo'lgan uy xo'jaliklarining odatda iste'molga moyilligi yuqori bo'ladi.

⁵³ Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*

⁵⁴ Kahn, R.F. (1931). *The Relation of Home Investment to Unemployment*.

Jamg'arma va investitsiyalarga ta'siri: Keynes jamg'armaning muhimligini tan olgan bo'lsa-da, u tanazzul paytida ortiqcha jamg'armalar yoki "tejamkorlik paradoksi" haqida tashvishlanardi. Soliq siyosatini o'zgartirish orqali hukumatlar iqtisodiyotdagi jamg'armalar va investitsiyalar darajasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin edi. Bu ta'sir jamg'armalarning samarali investitsiyalarga to'g'ri yo'naltirilishini ta'minlaydi va shu bilan iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

Keynes nuqtayi nazaridan soliqlar davlat uchun faqat daromad keltiruvchi vosita bo'lib qolmadi. Buning o'rniga ular iqtisodiy tebranishlarni barqarorlashtirish, talabni boshqarish va iqtisodiyotning potensial ishlab chiqarish darajasida yoki unga yaqin ishlashini ta'minlash uchun sozlanishi mumkin bo'lgan dastaklarga aylandi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng, ayniqsa, G'arb dunyosida Keynes tamoyillarining global qabul qilinishi soliqqa tortishning talabni boshqarish va fiskal siyosatning ajralmas tarkibiy qismi sifatidagi rolini ta'kidladi.

Ta'minot tomoni iqtisodiyotida soliqqa tortish: Ta'minot nazariyasining markazida rag'batlantirish kuchiga ishonishdir. Ta'minot tarafdorlarining ta'kidlashicha, soliqqa tortish, xususan, daromadlar, kapital o'sishi va biznesga nisbatan, iqtisodiy sub'ektlarning ishlash, tejash, investitsiya qilish va innovatsiya qilish qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ishlab chiqarishni rag'batlantirish: Ta'minot tarafdorlarining ta'kidlashicha, yuqori soliqlar ishlash va ishlab chiqarishni to'xtatib qo'yishi mumkin. Jismoniy shaxslar o'zlarining qo'shimcha daromadlarining muhim qismi progressiv soliq stavkalari tufayli olib qo'yilganligini ko'rganlarida, ular kamroq ishlashni tanlashlari mumkin, bu esa iqtisodiyotning umumiy ishlab chiqarish qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Soliq stavkalarini pasaytirish orqali, ayniqsa, eng ko'p maosh oluvchilar uchun davlat ko'proq mehnat va tadbirkorlik tashabbuslarini rag'batlantirishi mumkin, bu esa iqtisodiy ekspansiyaga olib keladi.

Investitsiyalarni rag'batlantirish: Yuqori sarmoyaviy daromad solig'i yoki korporativ soliqlar soliqdan keyingi deklaratsiyalar potensialini hisobga olgan holda biznes va investorlarni investitsiya qilishdan to'xtatib qo'yishi mumkin. Ushbu soliqlarni kamaytirish investitsiyalarni yanada jozibador qilishi mumkin, bu esa, o'z

navbatida, ish o‘rinlarini yaratish, texnologik taraqqiyot va iqtisodiy o‘shishga olib kelishi mumkin.

Laffer egri chizig‘i: Ta‘minot tomonidagi iqtisodiyotning eng yorqin ifodalaridan biri bo‘lgan Laffer egri chizig‘i daromadni maksimal darajada oshiradigan optimal soliq stavkasi mavjudligini taxmin qiladi. Agar soliqlar juda yuqori bo‘lsa, ularni kamaytirish iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish orqali daromadni oshirishi mumkin. Aksincha, agar ular juda past bo‘lsa, o‘shish kafolatlanishi mumkin. Asosiysi, iqtisodiyot eng samarali faoliyat yuritadigan va soliq tushumlari optimallashtirilgan qulay joyni topishdir.

Global sahnada raqobatbardoshlik: Globallashtirilgan dunyoda kapital chegaralarni nisbatan osonlik bilan o‘tishi mumkin. Yuqori korporativ soliq stavkalari transmilliy korporatsiyalarni ma‘lum bir mamlakatda do‘kon ochishdan to‘sqinlik qilishi mumkin. Raqobatbardosh soliq stavkalarini ta‘minlash orqali davlatlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi, ichki iqtisodiy faollik va o‘shishni rag‘batlantirishi mumkin.

Ta‘minot tomonidagi iqtisod o‘z tarafdorlariga ega bo‘lsa-da, ayniqsa erkin bozor tarafdorlari orasida, u tanqidlarga ham duch keldi. Qarama-qarshi tomonlar, ayniqsa, eng badavlat kishilar uchun soliqlarni kamaytirish, daromadlar tengsizligini kuchaytirishi va har doim ham o‘shishning bashorat qilingan darajalariga olib kelmasligi mumkinligini ta‘kidlaydi. Uning samaradorligi atrofidagi munozaralarga qaramay, taklif tomoni iqtisodiyoti soliq siyosatiga, ayniqsa Reygan davrida Qo‘shma Shtatlarda sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi va soliqqa tortishning nafaqat daromad vositasi, balki taklif tomondan iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish dastagi sifatidagi rolini ta‘kidladi.

"Iqtisodiy falsafalarning soliqqa tortish va davlat aralashuvi haqidagi qiyosiy tahlili"⁵⁵.

<i>Aspekt/Falsafa</i>	Merkantilistik ko‘rinish	Klassik ko‘rinish (Smit, Rikardo)	Keynscha qarash	Ta‘minot tomoni iqtisodiyoti
<i>Markaziy fikr</i>	Milliy boylik va qudrat o‘zaro bog‘langan.	Bozorlar davlatning minimal aralashuvi bilan yaxshi ishlaydi.	Iqtisodiy tanazzul davrida davlatning faol aralashuvi zarur.	Rag‘batlantirish, xususan, soliqlarni kamaytirish o‘rishni rag‘batlantiradi.
<i>Soliqlarning roli</i>	Davlat hunarmandchiligi dastaklari.	Soliqlar past va buzg‘unchi bo‘lmagan bo‘lishi kerak.	Moliyaviy siyosat va talabni boshqarish vositalari.	Soliqlarni, ayniqsa daromad va kapitalga to‘lanadigan soliqlarni kamaytirish iqtisodiy faollikni oshiradi.
<i>Iqtisodiy faoliyat yo‘nalishi</i>	Boylik, ayniqsa, qimmatbaho metallarni to‘plash.	Bozor munosabatlariga asoslangan ishlab chiqarish.	Yalpi talab asosiy omil sifatida.	Ta‘minot tomondan ishlab chiqarish va investitsiyalar.
<i>Davlat aralashuvi</i>	Yuqori; proteksionizm, oltin va kumushning to‘planishi.	Minimal, Laissez-faire yondashuvi.	Qarama-qarshi siklik aralashuvlar; pasayish davrida yuqori.	Minimaldan hech kimga; ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga e‘tibor qaratish.
<i>Global savdo</i>	Tovar ayirboshlashning qulay balansi muhim ahamiyatga ega.	Qiyosiy ustunlikka e‘tibor.	Markaziy emas, lekin global talab kontekstida tushuniladi.	Global investitsiyalarni jalb qilish uchun raqobatbardosh soliq stavkalari.
<i>Iqtisodiy tanazzulga javob</i>	Sof merkantilistik nazariyalarda aniq ifodalangan.	Laissez-faire, bozorlar o‘zini o‘zi to‘g‘rilydi.	Davlatning proaktiv aralashuvi, ko‘pincha soliqlarni kamaytiradi.	Soliqlarni kamaytirish, ayniqsa yuqori daromad va kapital uchun.
<i>Tengsizlikka ta‘siri</i>	Markaziy tashvish emas.	Smit progressiv soliqlarga to‘xtalib o‘tgan bo‘lsa-da, chuqur muhokama qilinmagan.	Boylikni qayta taqsimlash va yalpi talabni oshirish uchun progressiv soliqqa tortish.	Tengsizlikning kuchayishi uchun tanqid qilingan.

“Soliq va davlat aralashuvi bo‘yicha iqtisodiy falsafalarning qiyosiy tahlili” jadvali turli tarixiy davrlarda soliqqa tortish va davlat intervensiyasining o‘rni bo‘yicha rivojlanayotgan istiqbollarni boy aks ettiradi.

16—18-asrlarda hukmron bo‘lgan merkantilistik qarashlar asosan savdo va mustamlakachilik orqali global ustunlik uchun kurashayotgan xalqlarning mahsulidir. Soliqlar, bu nuqtayi nazardan, davlat xo‘jaligining quroli bo‘lib, davlat g‘aznasini qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan. Muhim davlat aralashuvi o‘zini oqladi, ko‘pincha milliy manfaatlarni ta‘minlash uchun proteksionistik choralarni

⁵⁵ Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

qo‘lladi, asosiy maqsad savdoning qulay muvozanatiga erishish bo‘lgan. Qizig‘i shundaki, iqtisodiy tengsizlik kabi masalalar merkantilistik fikrning birinchi o‘rinda turmagan.

Aksincha, sanoat inqilobi shamollari 18-asr oxiri va 19-asrlarni bosib o‘tgan sababli, Klassik qarash ildiz otdi. Smit va Rikardo kabi iqtisodchilar davlatning minimal aralashuvi va bozorlarning o‘z-o‘zini tartibga solish imkoniyatlarining fazilatlarini himoya qildilar. Ular soliqlar zarur bo‘lsa ham, iloji boricha past bo‘lishi kerak, deb hisoblashgan. Erkin savdoni yoqlab, qiyosiy ustunlik tamoyili ta’kidlandi. Tengsizlikni chuqur o‘rganmagan bo‘lsa-da, Smit kabi shaxslar soliqqa tortishning progressiv jihatlarini tan oldilar.

1930-yillardagi Buyuk Depressiya klassik iqtisodning cheklovlarini keskin yengillashtirdi. Keynschilik nuqtayi nazari mayoq sifatida paydo bo‘lib, talabni boshqarish uchun, ayniqsa, iqtisodiy tanazzul davrida davlatning faol ishtirokini taklif qildi. Soliqlar moliyaviy siyosatning muhim vositalariga aylandi, bunda iqtisodiy barqarorlashtiruvchi va ijtimoiy adolat mezoni sifatida progressiv soliqqa tortishga aniq urg‘u berildi. Keynschilar o‘zlarining tezislarida markaziy bo‘lmasada, o‘zlarining muhokamalarida kengroq global talab kontekstini ko‘rib chiqdilar.

20-asrning oxiriga kelib, ayniqsa 1980-yillarda ta’minot tomoni iqtisodiyoti aks-sado bera boshladi. Ushbu qarash o‘sishni rag‘batlantirish uchun soliqlarni, xususan, daromad va kapitalni kamaytirishga qaratilgan. Kamroq davlat aralashuvi qo‘llab-quvvatlandi, asosiy e’tibor ishlab chiqarish va investitsiyalar uchun qulay muhit yaratishga qaratildi. Global kapital harakatchanligi oshib borayotgan bir sharoitda, ta’minot tarafdorlari raqobatbardosh soliq tuzilmalari zarurligini ta’kidladilar. Biroq, bu yondashuv yuqori daromad oluvchilar uchun soliqlarni kamaytirishga urg‘u berilgan holda, daromadlar tengsizligini kuchaytirishi uchun tanqidlarga sabab bo‘ldi.

Xulosa qilib aytganda, jadval soliqqa tortish va davlat ishtiroki haqidagi turli, ko‘pincha qarama-qarshi qarashlarni qamrab oladi, har bir falsafa o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy voqeliklari va muammolarini aks ettiradi. Kollektiv donolik

soliqqa tortishning iqtisodiy trayektoriyalarni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlab, zamonaviy siyosatchilarga turli muammolar uchun strategiyalar omborini taklif etadi.

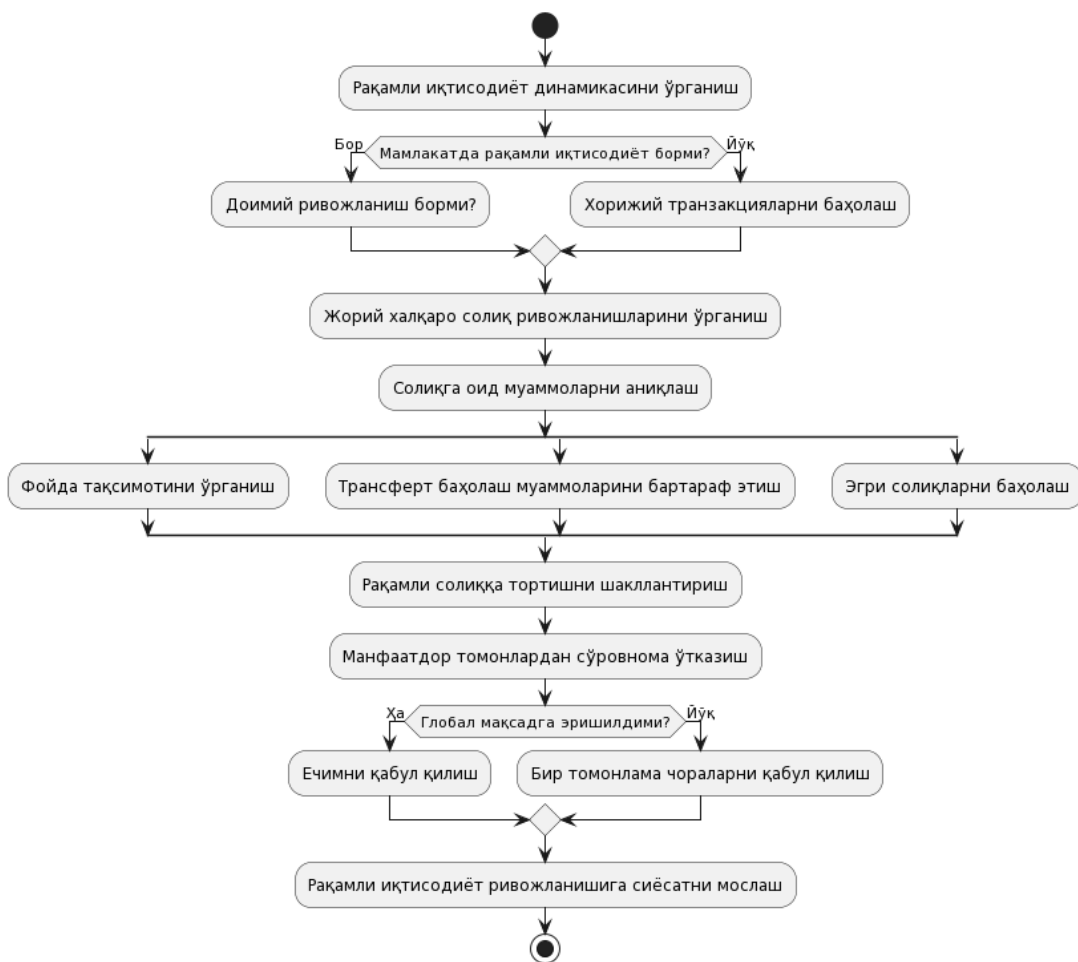
1.2-§. Soliq orqali tartibga solish siyosatiga yangi zamonaviy yondashuvlar taraqqiyoti

Tez texnologik taraqqiyot, ekologik talablar va nuansli ijtimoiy-iqtisodiy siljishlar bilan ajralib turadigan doimiy rivojlanayotgan global landshaftda soliqni tartibga solishning an'anaviy paradigmalari chorrahada topiladi. Oldingi paragrafda soliq tizimlari va ularning nazariy asoslarini o'rganib, ularning kelib chiqishini qadimgi sivilizatsiyalardan zamonaviy iqtisodiy nazariyalargacha tahlil qilib chiqdik. Biroq, biz yangi davr bo'sag'asida turibmiz, bugungi dunyoning murakkabligi soliqlarni tartibga solishda innovatsion, moslashuvchan va istiqbolli yondashuvlarni talab qilmoqda. Bunda zamonaviy soliq strategiyalarini o'rganib, ularni XXI asrning muammolari va imkoniyatlari doirasida tahlil qiladi. Raqamli iqtisodiyot soliq yurisdiksiyalarini qanday qayta shakllantirayotganini, yaqinlashib kelayotgan iqlim inqiroziga qarshi kurashda ekologik soliqqa tortish imkoniyatlarini va kengayib borayotgan tengsizlik muammolarini bartaraf etish vositasi sifatida soliq tuzilmalariga qayta e'tibor qaratishini o'rganamiz. Ushbu vazifa orqali biz nafaqat soliq siyosati bugungi kunda qayerdaligini tushunishga, balki kelgusi yillarda uning trayektoriyasini ham tasavvur qilishga intilamiz.

Raqamli iqtisodiyot va soliqqa tortish

Raqamli iqtisodiyotning paydo bo'lishi butun dunyo bo'ylab an'anaviy soliq tizimlari uchun ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Korxonalar o'zlari xizmat ko'rsatadigan ko'plab bozorlarda jiddiy jismoniy ishtirok etmasdan global miqyosda xizmatlar ko'rsatishi mumkin bo'lgan davrda, qiymat qayerda yaratilganligi va keyinchalik qayerda soliqqa tortilishi kerakligi tushunchasi munozarali bo'lib qoladi⁵⁶.

⁵⁶ OECD. (2015). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.

1.4-rasm. Raqamli iqtisodiyotda soliqqa tortish strategiyalari⁵⁷

Bunda asosiy muammolardan biri ushbu raqamli biznesning daromadlari ustidan soliqqa tortish qonunchiligiga qaratilgan. Yirik texnologiya gigantlari kabi kompaniyalar, ko‘pincha o‘z tranzaksiyalaridan iz qoldiradi, bu cheklangan moddiy aktivlari yoki turli mamlakatlardagi xodimlari, misli ko‘rilmagan soliq muammolarini keltirib chiqaradi. Ular mamlakatda hech qachon an’anaviy “doimiy muassasa” tashkil qilmasdan foydalanuvchilardan sezilarli daromad olishlari va shu tariqa ushbu yurisdiksiyaning foyda solig‘idan qochishlari mumkin⁵⁸.

Ushbu siljish, shuningdek, bazaning kamayishi va foyda o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolarni kuchaytirdi. Bazi transmilliy korporatsiyalar foydani sun’iy ravishda past yoki soliq solinmaydigan joylarga o‘tkazish uchun soliq qoidalaridagi

⁵⁷ Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

⁵⁸ Brauner, Y. (2017). Why the BEPS Project Cannot Bring Fundamental International Tax Reform But Signals the Rebirth of a Formulary Method. *Intertax*, 45(8-9), 619-630.

boʻshliqlar va nomuvofiqliklardan foydalanadilar, bu yerda iqtisodiy faoliyat juda kam yoki umuman amalga oshirilmaydi, bu esa ikki tomonlama soliqqa tortmaslik holatlariga olib keladi⁵⁹.

Ushbu murakkabliklarni hal qilish uchun OECD kabi xalqaro tashkilotlar soliq tizimlarini raqamli asrga moslashtirish tashabbuslarini ilgari surdi. Ularning faoliyati iqtisodiy faoliyat sodir boʻlgan va qiymat yaratilgan joyda foyda soliqqa tortilishini taʼminlash uchun global hamkorlik zarurligini taʼkidladi.

Bundan tashqari, elektron tijoratning keng tarqalishi bilan tavsiflangan raqamli iqtisodiyot bilvosita soliq muammolariga olib keldi. Transchegaraviy raqamli savdo koʻpincha qoʻshilgan qiymat soligʻi (QQS) yoki tovarlar va xizmatlar soligʻidan qochib, hukumatlar uchun buzilishlar va potensial daromad yoʻqotishlarini keltirib chiqaradi⁶⁰.

Raqamli va anʼanaviy iqtisodiyot oʻrtasidagi chegaralar yoʻqolib borayotganligi sababli, bizning soliq tizimlarimiz tandemda rivojlanishi kerakligi mohiyati saqlanib qolmoqda. Raqamli soliqqa tortish boʻyicha konsensusga erishish, ayniqsa, turli manfaatdor tomonlarning koʻp qirrali manfaatlarini hisobga olgan holda, murakkab vazifa hisoblanadi. Biroq, raqamli soha global iqtisodiy konturlarni qayta shakllantirishda davom etar ekan, uygʻunlashtirilgan, adolatli va samarali soliq tizimining zarurligi tobora kuchayib bormoqda.

Atrof-muhit degradatsiyasining tobora kuchayib borayotgan eʼtirof etilishi va kuchayib borayotgan iqlim inqirozi barqarorlikni taʼminlashda moliyaviy vositalarning roli atrofidagi muloqotni kuchaytirdi. Bular orasida ekologik soliqqa tortish iqtisodiyotning turli tarmoqlari tomonidan ishlab chiqarilgan salbiy tashqi taʼsirlarni oʻzlashtirish uchun moʻljallangan kuchli vosita sifatida namoyon boʻladi. Atrof-muhitga zarar yetkazuvchi xatti-harakatlar uchun xarajatlarni qoʻyish orqali ushbu soliqlar bozor ragʻbatlarini yanada barqaror tanlovlarga yoʻnaltirishga intiladi.

⁵⁹ Brauner, Y. (2017). Why the BEPS Project Cannot Bring Fundamental International Tax Reform But Signals the Rebirth of a Formulary Method. *Intertax*, 45(8-9), 619-630.

⁶⁰ PWC. (2019). VAT and GST on Digital Services: An Overview of Regulations Worldwide

Ingliz iqtisodchisi Artur Pigu nomi bilan atalgan Piguvi soliqlari salbiy tashqi ta'sirlardan kelib chiqqan bozor samarasizligini to'g'irlashi mumkin bo'lgan yig'imga sifatida belgilangan. Piguining 1920-yillardagi asosiy ishi shuni ta'kidladiki, agar individual bozor harakatlari ishtirokchilar tomonidan qoplanmagan tashqi xarajatlarga olib kelsa, masalan, ifloslanish, ushbu tashqi ta'sir qiymatiga teng soliq samaradorlikni tiklashi mumkin⁶¹. Bugungi kunga qadar tezroq va bu konsepsiya uglerod chiqindilari uchun xarajatlarni qo'yish uchun mo'ljallangan uglerod soliqlari ko'rinishida yangilangan rezonansni topadi va shu bilan korxonalar va jismoniy shaxslarni uglerod izini kamaytirishga undaydi.

Atrof-muhit soliqlari uglerod chiqindilari bilan cheklanmaydi. Ular qayta tiklanmaydigan resurslarga, ifloslantiruvchi moddalarga, chiqindilarni ishlab chiqarishga va hatto plastik qoplar kabi maxsus mahsulotlarga soliqlardan tortib, keng qamrovli yig'imga o'z ichiga oladi. Yevropa atrof-muhit agentligi o'zining 2016-yilgi hisobotida bunday soliqlar ikki tomonlama foyda keltirishi mumkinligini ta'kidladi: ular nafaqat atrof-muhitga yetkazilgan zararni kamaytiradi, balki barqaror o'sish siklini rag'batlantirib, ekologik tashabbuslarga qayta yo'naltirilishi yoki boshqa soliqlarni qoplashi mumkin bo'lgan daromad keltiradi⁶².

Bundan tashqari, ekologik soliqqa tortish ko'pincha boshqa tartibga solish yondashuvlarini to'ldirishi mumkin. Masalan, qoidalar emissiya uchun standartlar yoki chegaralarni belgilashi mumkin bo'lsa-da, soliqlar firmalarni innovatsiyalar va emissiyalarni yanada kamaytirish uchun doimiy rag'batlantirishi mumkin⁶³.

Ammo shuni ta'kidlash joizki, ekologik soliqlarni ishlab chiqish va amalga oshirish ehtiyotkorlik bilan yondashuvni talab qiladi. Ularning potensial regressiv tabiati haqida xavotirlar ko'tarildi, bu yerda yuk nomutanosib ravishda jamiyatning past daromadli qatlamlariga tushadi. Bunday taqsimlash oqibatlarini hal qilish ushbu

⁶¹ Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*. Macmillan and Co.

⁶² European Environment Agency (EEA). (2016). *Environmental taxation and EU environmental policies*.

⁶³ Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (2002). Tax incidence. In *Handbook of public economics* (Vol. 4, pp. 1787-1872). Elsevier.

moliyaviy vositalarning ekologik samaradorligi va ijtimoiy tengligini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega⁶⁴.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, dunyo atrof-muhit degradatsiyasining ko'p qirrali muammolari bilan kurashar ekan, ekologik soliqqa tortishning ahamiyati birinchi o'ringa chiqadi. Iqtisodiy rag'batlarni ekologik imperativlar bilan birlashtirib, ular yanada barqaror kelajak sari istiqbolli yo'lni taqdim etadilar.

Daromad va boylik nuqtayi nazaridan tengsizlik zamonamizning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Butun mamlakatlarda jamiyatning boy va iqtisodiy jihatdan chekkalangan qatlamlari o'rtasidagi kengayib borayotgan jarlik tashvishga sabab bo'ldi, iqtisodiy nomutanosibliklar ijtimoiy birdamlik, siyosiy barqarorlik va hatto uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun potensial oqibatlariga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, soliqqa tortish hukumatlar uchun boylikni qayta taqsimlash va daromadlar tengsizligining ekstremal holatlarini yumshatish uchun mavjud bo'lgan asosiy vosita sifatida paydo bo'ladi.

Tarixan, progressiv soliqqa tortish g'oyasi - soliq stavkasi soliqqa tortiladigan miqdor oshgani sayin ortib boradi - qayta taqsimlash siyosatida markaziy o'rin tutgan. Jon Styuart Mill kabi nufuzli iqtisodchilarning asarlaridan kelib chiqqan holda, jamiyatning boy qatlamlarini to'lash qobiliyati tufayli yuqori stavkalarda soliqqa tortishni ilgari surgan bu konsepsiya adolatli soliq siyosatining asosi sifatida ko'rilgan⁶⁵. Progressiv soliqqa tortish, xususan, daromadlar va boyliklarga nisbatan resurslarni boylardan kam ta'minlanganlarga to'g'ridan-to'g'ri pul o'tkazmalari orqali yoki bilvosita hamma uchun ochiq bo'lgan davlat xizmatlarini moliyalashtirish orqali samarali o'tkazishi mumkin.

Eng badavlat shaxslarning to'plangan aktivlariga qaratilgan boylik solig'i zamonaviy iqtisodiy munozaralarga yana qiziqish uyg'otdi. Tomas Piketti kabi iqtisodchilar bunday soliqlarning vaqt o'tishi bilan iqtisodiy nomutanosiblikni kuchaytirishi va demokratik jarayonlarga putur etkazishi mumkin bo'lgan boylik

⁶⁴ Klenert, D., Mattauch, L., Combet, E., Edenhofer, O., Hepburn, C., Rafaty, R., & Stern, N. (2018). Making carbon pricing work for citizens. *Nature Climate Change*, 8(8), 669-677.

⁶⁵ Mill, J.S. (1848). *Principles of Political Economy*. John W. Parker.

konsentratsiyasini kamaytirishdagi rolini ta'kidladilar (Piketty, 2014). Hukumatlar ulkan boyliklarga yig'im qo'yish orqali ham daromad keltirishi, ham boylikning bir necha qo'lda ortiqcha to'planishining oldini olishi mumkin.

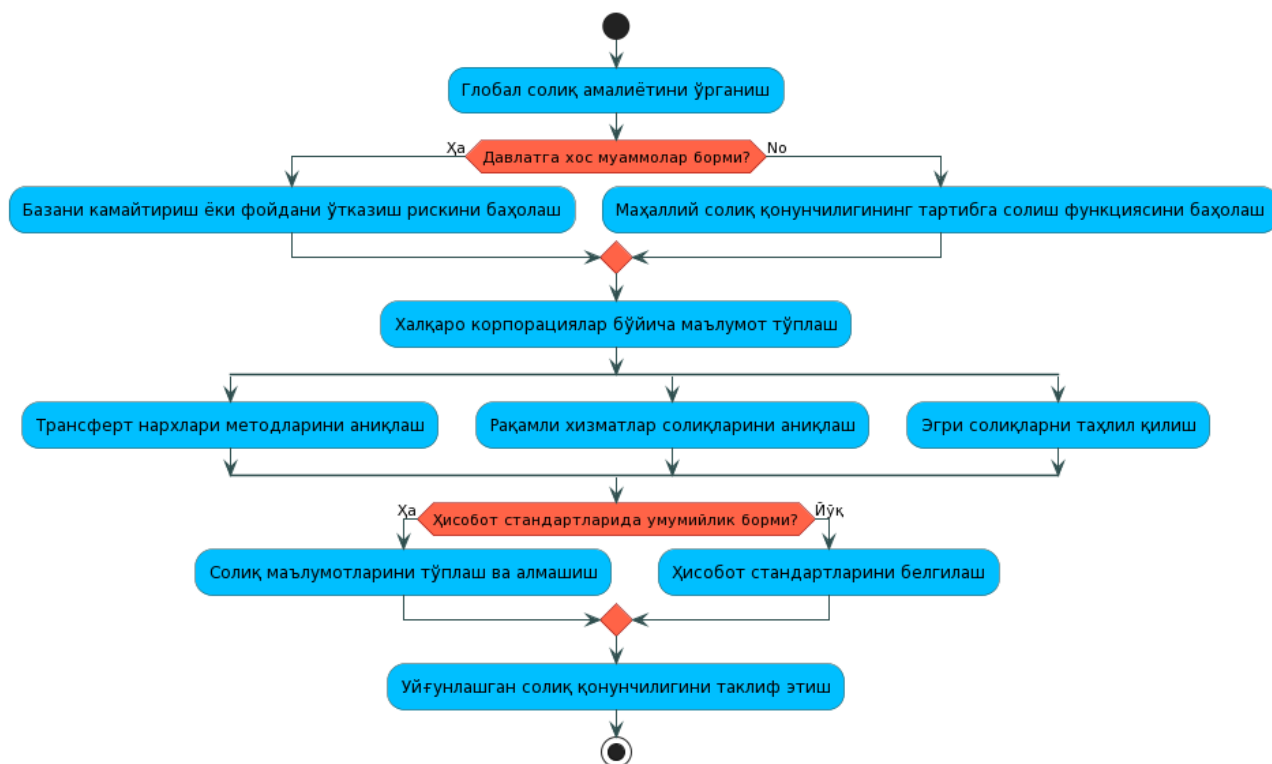
Korporativ soliqqa tortish ham muhim rol o'ynaydi. Yirik transmilliy kompaniyalar ko'pincha xalqaro soliq bo'shliqlaridan foydalanish, foydani qulay soliq rejimlari bo'lgan yurisdiksiyalarga o'tkazish va shu bilan o'z daromadlari olinadigan mamlakatlarda soliqlardan qochish uchun vositalarga ega (Zucman, 2014). Ushbu korporatsiyalar o'zlarining adolatli ulushlarini to'lashlarini ta'minlash orqali hukumatlar katta daromad olishlari mumkin, bu esa ijtimoiy farovonlik dasturlari va infratuzilmaga yo'naltirilishi va umuman jamiyatga foyda keltirishi mumkin.

Biroq, soliqqa tortish kuchli vosita bo'lishi mumkin, ammo u qiyinchiliklardan xoli emas. Investitsiyalar, jamg'armalar va iqtisodiy o'sishning mumkin bo'lgan salbiy ta'siri bahsli masala hisoblanadi. Bundan tashqari, tajovuzkor soliqqa tortish ba'zan kapitalning boshqa joyga ko'chishi yoki soliq to'lashdan bo'yin tovlashga olib kelishi mumkin, bu esa qayta taqsimlash uchun mo'ljallangan resurslarni kamaytiradi⁶⁶.

Xulosa qilib aytganda, soliqqa tortish oqilona ishlab chiqilsa va amalga oshirilsa, iqtisodiy nomutanosiblikni sezilarli darajada kamaytirish imkoniyati mavjud. Davlatlar o'sib borayotgan tengsizlikning murakkabligi bilan kurashar ekan, adolatli, shaffof va samarali soliq tizimlariga bo'lgan ehtiyoj tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Globalashuv dinamikasi, o'zaro bog'liq bo'lgan jahon iqtisodiyotining murakkabliklari bilan birgalikda, global soliqlarni muvofiqlashtirish talablarining kuchayishiga olib kelmoqda. Korxonalar va kapital oqimlari boshqa davlatlarga o'tar ekan, ayrim mamlakatlarning bir tomonlama soliq qarorlari samarasizlik, buzilishlar va soliqdan qochish imkoniyatlariga olib kelishi mumkin, bu esa muvofiqlashtirilgan xalqaro harakatlarni har qachongidan ham jozibador qiladi.

⁶⁶ Saez, E., & Zucman, G. (2019). *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. W. W. Norton & Company

1.5-rasm. Global soliқ kordinatsiyasini bosqichlari⁶⁷

Global soliqlarni muvofiqlashtirish zaruratining eng yorqin namoyonlaridan biri bu “bazani kamaytirish yoki daromadni boshga joyga o‘tkazish” (BEPS) bilan bog‘liq muammo. Bu muammo ko‘p millatli korporatsiyalar tomonidan turli mamlakatlarning soliқ qoidalaridagi nomuvofiqlik va bo‘shliqlardan foydalanish uchun qo‘llaniladigan strategiyalarga ishora qiladi va shu bilan daromadni past yoki soliқsiz yurisdiksiyalarga o‘tkazadi, hatto u yerda real iqtisodiy faoliyat amalga oshirilmasa ham soliqlardan qochish maqsadida yuridik tomonlama faoliyat olib borilishi aks ettiriladi⁶⁸. Bu nafaqat hukumatlarni muhim soliқ tushumlaridan mahrum qiladi, balki global soliқ tizimining adolatligiga ishonchni ham yo‘qotadi.

OECD G20 bilan hamkorlikda BEPS loyihasi orqali ushbu muammolarni hal qilish uchun ilg‘or qadamlar qo‘ydi. Ushbu tashabbus soliқ to‘lashdan qochishning oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni joriy etdi, iqtisodiy faoliyat sodir bo‘lgan joyda foyda soliқqa tortilishini va qiymat yaratilishini ta‘minlaydi.

⁶⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

⁶⁸ OECD. (2015). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.

BEPS chora-tadbirlarini amalga oshirishda hamkorlik qilish uchun 100 dan ortiq yurisdiksiyalarni birlashtirgan inklyuziv tizim loyihaning ahamiyatidan dalolat beradi.

Global muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lgan yana bir soha raqamli iqtisodiyotni soliqqa tortishdir. Yuqorida aytib o'tilganidek, raqamli biznes sezilarli jismoniy ishtiroki bo'lmagan mamlakatda keng bozor ishtirokiga ega bo'lishi mumkin, bu soliq yurisdiksiyasining an'anaviy tushunchalarini murakkablashtiradi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining raqamli iqtisodiyot bo'yicha ishi kabi xalqaro sa'y-harakatlar, qiymat yaratish dinamikasini o'zgartirishni aks ettiruvchi, mamlakatlar o'rtasida soliqqa tortish huquqlarining adolatli taqsimlanishini ta'minlaydigan konsensusga asoslangan yechimni ishlab chiqishga qaratilgan⁶⁹.

Bundan tashqari, soliqlarni muvofiqlashtirish iqlim o'zgarishi kabi global muammolarni hal qilishda juda muhimdir. Muvofiqlashtirilgan uglerod solig'i yoki emissiya savdosi tizimlarini joriy etish global uglerod chiqindilarini kamaytirishning samarali mexanizmini ta'minlashi mumkin, bu esa korxonalarni atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalari zaif yurisdiksiyalarga o'tkazishdan to'sqinlik qiladi.

O'zining afzalliklariga qaramay, global soliq muvofiqlashtirishga erishish qiyinchiliklardan holi emas. Suveren davlatlar turli xil iqtisodiy tuzilmalarga, ustuvorliklarga va rivojlanish darajalariga ega, bu esa soliq siyosatining turli maqsadlariga olib kelishi mumkin. Milliy suverenitetni hurmat qiladigan muvozanatni ta'minlash va teng sharoitlarni ta'minlash uchun mustahkam muloqot, o'zaro ishonch va adolatli hamda samarali global soliq tizimi uchun umumiy qarash kerak.

An'anaviy iqtisodiy modellar ko'pincha shaxslarni cheklovlarni hisobga olgan holda foydalilikni maksimal darajada oshirishga asoslangan holda qaror qabul qiladigan mutlaqo oqilona agentlar degan gipotezaga tayanadi. Biroq, xulq-atvor iqtisodining rivojlanayotgan sohasidagi o'nlab yillar davomida olib borilgan

⁶⁹ OECD. (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.

tadqiqotlar inson qarorlarini qabul qilishga ta'sir qiluvchi kognitiv tarafkashliklar, evristika va psixologik omillarning ko'pligini ko'rsatadi. Bu tushunchalar davlat siyosatining turli yo'nalishlari, jumladan, soliq qonunchiligiga rioya qilish uchun chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy shaxslar yoki firmalar soliq majburiyatlarini kamaytirish maqsadida o'z daromadlari yoki xarajatlari to'g'risida ataylab noto'g'ri ma'lumot berishlari mumkin bo'lgan soliq to'lashdan bo'yin tovlash shartli ravishda "to'xtatuvchi model" yordamida tahlil qilingan. Ushbu model muvofiqlik tekshiruvdan o'tish ehtimoli va agar ushlangan bo'lsa, undan kelib chiqadigan jazo funksiyasi ekanligini ta'kidlaydi⁷⁰. Bu asosli tushunchani ta'minlasa-da, u ko'pincha soliq xulq-atvorini shakllantiradigan ko'p sonli xulq-atvor nuanslarini qamrab olishda cheklovlardan holi emas.

Masalan, soliq to'lash uchun ichki motivatsiyani bildiruvchi atama "soliq ma'naviyati" tushunchasi to'xtatuvchi modelning sof ratsional hisobiga shubha tug'diradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy shaxslar fuqarolik burchini his qilish, jamoatchilik tomonidan ma'qullanish istagi yoki axloqiy nuqtayi nazarlar tufayli soliq qoidalariga rioya qilishlari mumkin⁷¹. Ushbu motivatsiyalarga hukumatga ishonch, soliq tizimining adolatliligi va jamiyat normalari kabi omillar ta'sir qilishi mumkin.

Yo'qotishdan voz kechish, Kahneman va Tverskiy tomonidan yoritilgan tamoyil, odamlar ekvivalent daromaddan ko'ra ko'proq yo'qotishlarni o'lchashga moyilligini ta'kidlaydi⁷². Ushbu nosimmetriklik soliq xatti-harakatiga ta'sir qilishi mumkin, bunda soliqni qaytarishning potensial "yo'qolishi" yoki soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash "daromad"i oddiy pul hisob-kitobidan farqli ravishda baholanadi.

⁷⁰ Allingham, M.G., & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338

⁷¹ Torgler, B. (2003). Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust. *Constitutional Political Economy*, 14, 119-140

⁷² Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.

Bundan tashqari, soliqqa oid ma'lumotlarning tuzilishi muvofiqlik qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, vatandoshlar o'rtasida yuqori muvofiqlik stavkalari haqida ma'lumot berish ijtimoiy me'yorlar kuchidan foydalanishi mumkin, bu esa odamlarni ko'proq mos keladigan xatti-harakatlarga undashi mumkin⁷³.

Xulq-atvor tushunchalari soliq qarorlaridagi murakkablikning rolini ham yoritib berdi. Murakkab soliq kodekslaridan kelib chiqadigan kognitiv ortiqcha yuk yoki chalkashlik beixtiyor rioya qilmaslikka olib kelishi yoki hatto jismoniy shaxslarni soliq oqibatlari bo'lgan faoliyatda ishtirok etishdan qaytarishi mumkin⁷⁴.

Ushbu tushunchalarni hisobga olgan holda, butun dunyo bo'ylab ko'plab soliq idoralari o'z strategiyalariga xulq-atvor vositalarini kiritmoqdalar. Turli xil muloqot uslublari bilan tajriba o'tkazish, ijtimoiy me'yorlardan foydalanish yoki soliq shakllarini soddalashtirish orqali ular muvofiqlik stavkalarini oshirish va daromadlarni samarali yig'ishni ta'minlashga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya asriga chuqurroq kirib borar ekanmiz, texnologik taraqqiyot, xususan, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt (SI) sohalarida ko'plab sohalarni inqilob qilmoqda. Soliq sohasi bundan mustasno emas. Soliq tizimlarida avtomatlashtirish va sun'iy intellekt vositalarining integratsiyasi soliq ma'muriyati, qonunlarga rioya qilish va siyosatni ishlab chiqishni qayta shakllantirmoqda, samaradorlik, aniqlik va strategik qarorlar qabul qilish istiqbollari taklif qilmoqda.

Avtomatlashtirish, o'z mohiyatiga ko'ra, inson aralashuvini kamaytirish uchun jarayonlarni soddalashtirishdir. Soliq organlari uchun bu avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tekshirishga aylanishi mumkin. Masalan, elektron hisob-fakturalar va real vaqt rejimida hisobot berish tizimlarining keng tarqalishi soliq idoralariga tranzaksiya ma'lumotlarini muammosiz to'plash

⁷³ Hallsworth, M., List, J.A., Metcalfe, R.D., & Vlaev, I. (2017). The Behaviorist as Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance. *Journal of Public Economics*, 148, 14–31.

⁷⁴ Chetty, R., Looney, A., & Kroft, K. (2009). Salience and Taxation: Theory and Evidence. *American Economic Review*, 99(4), 1145–1177

imkonini beradi, muvofiqlikni o‘z vaqtida tekshirishni osonlashtiradi hamda ma‘muriy yuklarni kamaytiradi⁷⁵.

Sun‘iy intellekt oddiy avtomatlashtirishdan ustun bo‘lgan imkoniyatlarni joriy etish orqali soliq tizimlarining salohiyatini yanada oshiradi. SIning kichik to‘plami bo‘lgan “mashinali o‘rganish”⁷⁶ algoritmlari katta ma‘lumotlar to‘plamini tahlil qilish orqali soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash yoki firibgarlikni ko‘rsatadigan anomaliyalar yoki sxemalarni aniqlashga o‘rgatish mumkin⁷⁷. Ko‘p jihatdan inson nazoratiga tayanadigan an‘anaviy audit jarayonlari endi SI modellari bilan to‘ldirilishi mumkin, ular risk profillari asosida ishlarni ustuvorlashtiradi, bu esa yanada maqsadli va samarali audit strategiyalariga olib keladi.

Bundan tashqari, SI tomonidan quvvatlangan bashoratli tahlillar soliq organlariga bashorat qilishni taklif qiladi. Tarixiy ma‘lumotlarni tahlil qilish va aniq sxemalarni tahlil qilish orqali SI vositalari daromadlarni yig‘ish tendensiyalarini, mumkin bo‘lgan kamchiliklarni yoki kelajakdagi soliq siyosati o‘zgarishlarining oqibatlarini bashorat qilishi mumkin. Bunday tushunchalar siyosatchilar uchun bebaho bo‘lib, ularga ongli, faol qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Avtomatlashtirilgan va sun‘iy intellektga asoslangan soliq tizimlarining istiqbollari shubhasiz yorqin bo‘lsa-da, ular qiyinchiliklardan xoli emas. Ma‘lumotlarning maxfiyligi bilan bog‘liq muammolar, kiberxavfsizlik bo‘yicha qat‘iy choralar zarurligi va algoritmik qarorlar qabul qilishning axloqiy oqibatlari hukumatlar hal qilishi kerak bo‘lgan asosiy muammolardir⁷⁸. Bundan tashqari, har qanday texnologik transformatsiyada bo‘lgani kabi, insoniy jihat ham bor - bu ilg‘or vositalar bilan birga ishlash uchun soliq mutaxassislarini tayyorlash va qayta malakasini oshirish zaruratga aylanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, avtomatlashtirish va SIning soliq tizimlari bilan uyg‘unligi samarali, ma‘lumotlarga asoslangan va tushunarli soliq boshqaruvi

⁷⁵ Ainsworth, R. T., & Shact, A. (2016). Tax compliance in a decentralizing economy. *Georgia State University Law Review*, 32(1).

⁷⁶ Machine Learning Algorithm

⁷⁷ Slemrod, J. (2017). Cheating ourselves: The economics of tax evasion. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1), 25–48

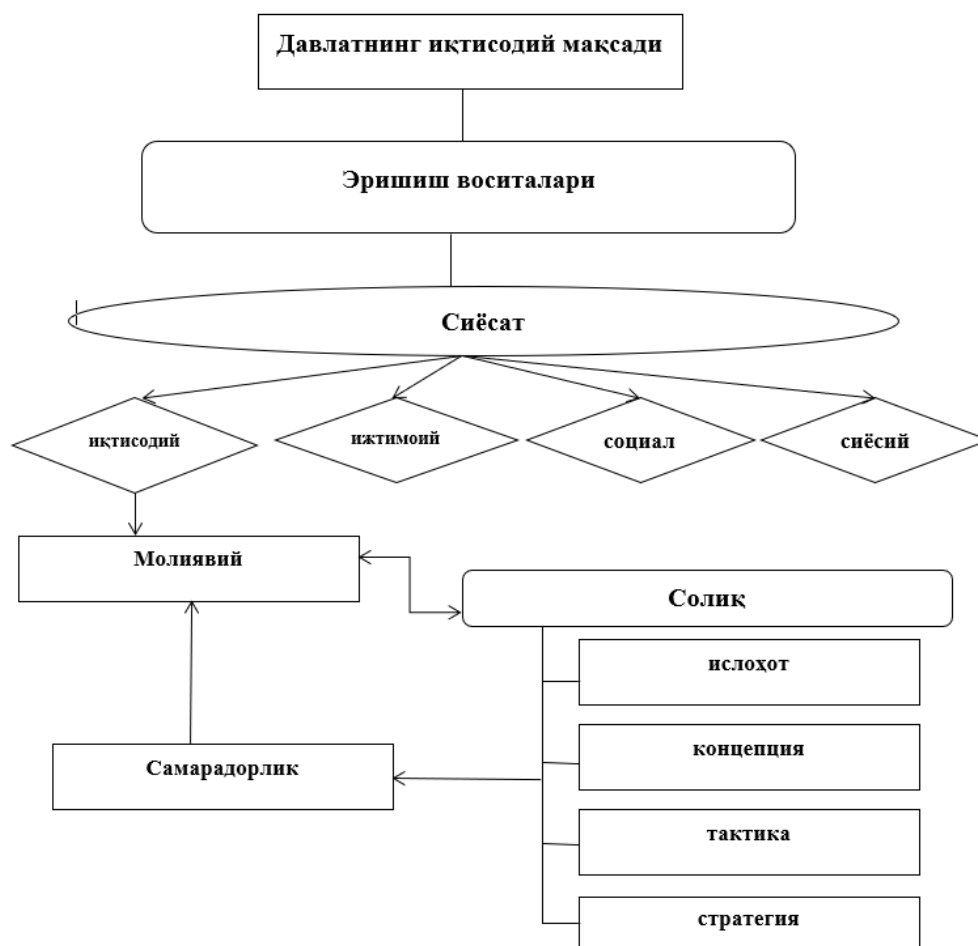
⁷⁸ Vaithianathan, R. (2018). A review of the use of machine learning in the study of multi-dimensional poverty. *Economic and Political Studies*, 6(3), 239–250

va siyosatini shakllantirishning yangi davrini e'lon qiladi. Ushbu texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, ular, shubhasiz, soliqning kelajagini shakllantirishda yanada muhim rol o'ynaydi.

1.3-§. Iqtisodiyotni tartibga solishda soliqlardan foydalanishning samarali yo'llariga oid xorij tajribalari va ulardan foydalanish imkoniyatlari

Global iqtisodiyotlarning keng va o'zaro bog'langan jarayonida soliqqa tortish davlatlar o'zlarining fiskal identifikatorlarini quradigan asos bo'lib xizmat qiladi. Mamlakatlar rivojlanib borar ekan, ularning soliq tizimlari ham o'z o'ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sharoitlariga mos keladigan uslublarni takomillashtiradi. Biroq, bu xilma-xil landshaftda chegaralarni kesib o'tuvchi ma'lum sxema va tajribalar paydo bo'ladi va iqtisodiy tartibga solish uchun soliqning salohiyatidan foydalanishda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bebaho tushunchalar beradi.

Soliq siyosati inson faoliyatining o'ziga xos sohasi sifatida yuqori tuzilmalar toifasiga kiradi. U bilan jamiyatning iqtisodiy asoslari o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud. Soliq siyosatini iqtisodiy munosabatlar shakllantiradi, jamiyat soliq siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda erkin emas, ikkinchidan soliq siyosati hukumat tomonidan belgilanadi. Boshqa tomondan, iqtisodiy asoslar asosida vujudga keladigan va rivojlanayotgan soliq siyosati moliya siyosatining tarkibiy qismi sifatida ma'lum mustaqillikka ega: u o'ziga xos qonuniyat va rivojlanish mantiqiga ega. Shu sababli, u iqtisodiyot va moliya holatiga teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu ta'sir har xil bo'lishi mumkin: ba'zi hollarda siyosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali iqtisodiy rivojlanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi, ba'zi holatlarda esa cheklaydi.

1.2-rasm. Davlat iqtisodiy maqsadi va soliq siyosati o‘rtasidagi uzviylik⁷⁹.

Soliq siyosatini ishlab chiqishda bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar tajribasiga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. Soliqlar yordamida tartibga solish tarixiy taraqqiyotga ta’sir etuvchi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga qarab jamiyat, siyosiy tizim taraqqiyotining har bir bosqichiga xos bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishga bo‘ysunadi.

Soliqlar yordamida tartibga solishning maqsadlari:

1. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining tegishli funktsiya va vakolatlarini amalga oshirish bo‘yicha faoliyatini moliyalashtirish uchun zarur bo‘lgan byudjet tizimi daromadlarining to‘liq shakllantirilishini ta’minlash.

2. Iqtisodiyotni, faoliyatning ustuvor tarmoqlari va tarmoqlarini, alohida hududlarni, kichik biznesni barqaror rivojlantirishga ko‘maklashish.

⁷⁹ Muallif tomonidan tuzilgan.

3. Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishda ijtimoiy adolatni ta'minlash.

Soliq yordamida tartibga solishni shakllantirish va soliq tizimini yaratish parallel islohotlar bloklari - mulk tizimidagi o'zgarishlar, narx-navo, bank sektorini isloh qilish, pul-kredit siyosati va boshqalarni rivojlantirish bilan bir vaqtda sodir bo'ladi. Shu sababli, har qanday aniq vaqt oralig'ida soliq tizimini yaratish yo'lidagi har bir keyingi qadam, asosan, islohotlarning boshqa sohalarida aniq qarorlar qabul qilish bilan belgilanadi. Shu bilan birga, soliq siyosati sohasida aniq yechimni tanlashga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi: ishlab chiqarishning o'sish (pasayishi) sur'ati bilan tavsiflangan mamlakatdagi umumiy iqtisodiy vaziyat; inflyatsiya darajasi; davlat pul-kredit siyosati; davlat nazoratidagi ishlab chiqarish sohasi bilan xususiylashtirilgan sektor o'rtasidagi munosabatlar.

Soliq siyosatini shakllantirish o'zaro bog'langan ikkita uslubiy asosga asoslanadi:

- turli darajadagi byudjetlar daromadlarini shakllantirish va davlatning fiskal muammolarini hal qilish uchun soliq to'lovlaridan foydalanish;

- iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning asosiy usuli sifatida soliq vositasidan foydalanish.

Soliq tizimi doimo o'zgarish holatida. Soliq stavkalari, ularni undirish shartlari va soliq solish obyektlari o'zgardi, bu deyarli barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarga ta'sir qildi. Soliq tizimini davom ettirayotgan qayta qurish nafaqat tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishning iqtisodiy sharoitlariga, balki fuqarolarning daromadlariga ham ta'sir ko'rsatdi, shuning uchun soliq siyosati masalalari doimo dolzarb bo'lib qoladi. Biroq, ko'pincha davlatning soliq makroiqtisodiy siyosati jamiyatdagi salbiy ijtimoiy jarayonlarni kuchaytiradigan aniq fiskal yo'nalishga ega edi. Soliqlarga o'zgartirishlarni qabul qilishdagi har qanday noto'g'ri hisob-kitoblar va kamchiliklar nafaqat davlat daromadlari darajasining pasayishiga olib keladi, balki barcha fuqarolar farovonligiga og'riqli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois narxlarning eng ko'p o'sishi kuzatilayotgan bazaviy tarmoqlarni soliqqa tortish sohasidagi

siyosat chuqur tahlillarga asoslangan va amalga oshirilayotgan islohotlar oqibatlarini chuqur anglash bilan ajralib turishi kerak.

Fiskal tartibga solish alohida korxonalar va umuman davlat uchun soliq yuki tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ushbu maqsadga erishish quyidagi vazifalarni hal qilishga olib keldi:

- soliqqa tortishning mohiyati va tamoyillarini ochib berish; makroiqtisodiy tushunchalar tahlili asosida inflyatsiya va ijtimoiy tabaqalanishni soliq bilan tartibga solish imkoniyatlarini aniqlash;

- turli sohalarda soliq yuki darajasini hisoblash uchun qo'llaniladigan soliq yukini hisoblash metodologiyasini ishlab chiqish;

- soliqqa tortish tizimini tahlil qilish va inflyatsiya va ijtimoiy tabaqalanishga eng ko'p hissa qo'shadigan tarmoqlarda soliq yuki darajasini solishtirish;

- inflyatsiya va ijtimoiy tabaqalanishni kamaytirish maqsadida soliq tizimini o'zgartirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Klassik iqtisodiy nazariya qisqa muddatli soliq siyosatining ta'siri uzoq muddatda investitsiyalarning ko'payishiga va real foiz stavkasining pasayishiga olib keladi va inflyatsiya darajasiga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi, deb hisoblaydi. Biroq, narxlarning ko'tarilish sabablarini o'rganish uchun muqobil yondashuvlar mavjud. Har qanday narx darajasida daromadning pasayishi yalpi talab egri chizig'ini siljitadi va deflyatsiyani keltirib chiqaradi. Shunday qilib, soliq yuki darajasi va narxlarning o'zgarishi o'rtasidagi munosabatlar salbiy. Iqtisodiyotga soliq yukining ortishi nafaqat talab egri chizig'ining, balki taklif egri chizig'ining ham siljishi natijasida inflyatsiyaga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, shuni aytishimiz mumkinki, davlatdagi inflyatsiya jarayonlarini nafaqat pul-kredit siyosati, balki fiskal siyosat yordamida ham tuzatish mumkin.

Fiskal siyosat inflyatsiyani tartibga solishning yanada samarali vositasi hisoblanadi, agar:

- iqtisodiyotda ko'pchilik tovarlarni ishlab chiqarish uchun xom ashyo bo'lgan mahsulotlarni yaratuvchi korxonalarga soliq yukining o'sishining kamayishi kuzatilsa;

- soliq yukining oshishi natijasida bir qator tarmoqlarda narxlarning oshishi inflyatsiyaning shakllanishiga pul bo'lmagan omillarning hissasi ancha katta bo'lishiga olib keladi.

Milliy iqtisodiyotni qurishning uzoq muddatli konsepsiyasiga ega bo'lgan mamlakatlarning soliq siyosati quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- mamlakat iqtisodiyoti oldida turgan muammolarni aniq belgilash;
- maqsadlarni muhimlik darajasiga ko'ra saralash va sa'y-harakatlarni ularning eng muhimiga erishishga yo'naltirish, tahliliy ishlarni olib borish va soliq islohotlarining xorijiy tajribasini o'rganish, har bir islohotni amalga oshirishda iqtisodiy natijalar, foyda va yo'qotishlarni aniqlovchi dasturlarni ishlab chiqish;
- o'tmishda shu kabi dasturlarni amalga oshirish samaradorligini baholash;
- mavjud vositalarni tahlil qilish;
- dastlabki shartlarni tahlil qilish;
- milliy xususiyatlar va hozirgi davrning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amaldagi soliq siyosatiga tuzatish kiritish.

Amalda soliq siyosati soliqqa tortishni boshqarishning tashkiliy-huquqiy shakllari va usullari yig'indisi bo'lgan soliq mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Davlat bu mexanizmga soliq qonunchiligi orqali huquqiy shakl beradi. Davlat soliq siyosatining yuqori samaradorligini ta'minlash uchun ma'lum bir mamlakatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlar o'rtasida ma'lum nisbatlarni saqlash kerak.

Mamlakat soliq tizimini to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita soliqlarga yo'naltirish muammosiga ikki xil yondashuv mavjud. Birinchi yondashuv yuqori daromadga ega bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslar yuqori daromadga yoki qimmat mulkka ega bo'lmaganlarga nisbatan ko'proq soliq to'lashlari kerakligi haqidagi taklifga asoslanadi (to'lov qobiliyati prinsipi).

Ikkinchi yondashuv jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlardan ko'proq foyda oladiganlar tomonidan yuqori soliqlarni to'lashiga asoslanadi, bu adolat tamoyilining amalga oshirilishi deb hisoblanadi, chunki byudjet mablag'lari

hisobidan jamiyat tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar uchun aholining aynan shu toifalari to'lashlari shart.

Ikkala tushunchaning asosiy kamchiligi shundaki, birinchidan, armiya va huquqni muhofaza qilish organlari mavjudligidan alohida soliq to'lovchilar oladigan imtiyozlar miqdorini aniqlashning imkoni yo'q, ikkinchidan, har bir soliq to'lovi uchun soliq to'lash qobiliyatini o'lchash usullari mavjud emas.

Davlatning soliq siyosatini tahlil qilishda soliq tarkibiga katta e'tibor beriladi. Kam daromadli mamlakatlarda soliq tuzilmasi odatda quyidagi xususiyatlarga ega:

- Daromadlarning salmoqli qismi mahalliy tovarlar va tashqi savdo operatsiyalaridan olinadigan soliqlar hisobiga to'g'ri keladi, ular jami soliq tushumlarining qariyb 70 foizini, birgina import bojlari 40 foizdan ortig'ini tashkil qiladi.

- daromad solig'i unchalik katta emas (ular soliq tushumlarining taxminan 23% ni tashkil qiladi) va kompaniyalar ushbu soliqlardan jismoniy shaxslarga qaraganda ko'proq ta'sir qiladi. Bu daromad manbalari sifatida yirik (ko'pincha xorijiy) kompaniyalardan foydalanish qulayligi, shuningdek, jismoniy shaxslarning daromadlariga samarali soliq solishni tashkil etishning ma'muriy qiyinchiliklari bilan bog'liq.

Ushbu paragrafda qit'alarda qo'llaniladigan turli soliq rejimlari va strategiyalariga e'tibor qaratib, ushbu xorijiy tajribalarning mohiyatini tahlil qilamiz. Skandinaviya davlatlarining farovonlikka asoslangan progressiv soliqqa tortilishidan tortib, Singapurning biznes uchun qulay past soliq siyosatigacha, Yevropaning ekologik soliq islohotlaridan tortib Lotin Amerikasining norasmiy iqtisodiyotni integratsiyalashuviga qaratilgan sa'y-harakatlarigacha va Xitoyning maxsus iqtisodiy zonalardan transformativ foydalanishigacha - har bir hikoyat soliqlardan qanday qilib iqtisodiy tartibga solishning kuchli vositalari sifatida foydalanish mumkinligi tahlil qilib chiqiladi.

Soliqlarga asoslangan yanada mustahkam, adolatli va samarali iqtisodiy tartibga solish tizimini yaratishga intilishda boshqa davlatlar qabul qilishi, moslashishi yoki ulardan ilhomlanishi mumkin bo'lgan imkoniyatlar.

1. Nordik modeli: progressiv soliqqa tortish orqali keng qamrovli farovonlik

Ko'pincha "Skandinaviya davlatlar" atamasi ostida birlashtirilgan Shimoliy Evropa mamlakatlari, ya'ni Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya va Islandiya o'nlab yillar davomida erkin bozor kapitalizmining uyg'unligi bilan ajralib turadigan iqtisodiy boshqaruvga o'ziga xos yondashuvni taqdim etib kelmoqdalar. Ushbu noyob muvozanat asosan ularning kompleks davlat xizmatlarini moliyalashtirish uchun muhim bo'lgan progressiv soliq rejimlari orqali ta'minlanadi.

Nordik modelining o'ziga xos xususiyati - bu bepul yoki katta miqdorda subsidiyalangan ta'lim, universal sog'liqni saqlash va keng jamoat transporti tizimlarini o'z ichiga olgan, lekin ular bilan cheklanmagan holda, universal ijtimoiy nafaqalarga davlat xarajatlarining yuqori darajasi bilan ko'p davlatlardagi tizimdan farq qiladi. Bunday keng tarqalgan davlat investitsiyalari ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni qo'llab-quvvatlash, qashshoqlikni kamaytirish va barcha fuqarolar uchun xavfsizlik tarmog'ini ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishidan qat'i nazar, har bir shaxsning imkoniyatlardan foydalanishi va munosib turmush darajasini saqlab qolishini ta'minlash uchun mo'ljallangan⁸⁰. Ushbu ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish mexanizmi, birinchi navbatda, jismoniy shaxslar va korporatsiyalar to'laydigan yuqori, progressiv soliqlardan kelib chiqadi. Progressiv soliqqa tortish shuni anglatadiki, yuqori daromadga ega bo'lganlar o'zlarining daromadlari pastroq bo'lganlarga nisbatan ko'proq foiz hissa qo'shadilar. Bu boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovutni qisqartirish va jamiyatda birdamlik tuyg'usini rivojlantirish, qayta taqsimlash ta'sirini ta'minlaydi⁸¹.

Skandinaviya mamlakatlari faqat daromad solig'idan tashqari iste'mol, mulk uchun ham katta soliqlarni o'rnatganlar. Keng soliq solinadigan baza, yuqori darajada rioya qilish va past darajadagi bo'yin tovlash bilan birgalikda daromadlarning barqaror kelishini ta'minlaydi. Tanqidchilar ko'pincha yuqori soliq stavkalari iqtisodiy faollik va tadbirkorlik uchun to'siq bo'lishi mumkinligini

⁸⁰ Kangas, O., & Palme, J. (2017). Social rights, structural needs and social expenditure: A comparative study of 18 OECD countries 1960–2000. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 240-253

⁸¹ Andersen, T. M. (2015). Welfare state futures; in the rear mirror or towards new horizons? *CESifo Economic Studies*, 61(1), 213-231

ta'kidlasa-da, Nordiklar doimiy ravishda kuchli iqtisodiy ko'rsatkichlar va global indekslarda raqobatbardoshlikni namoyish etishdi. Bu yuqori ma'lumotli ishchi kuchi va past darajadagi ijtimoiy tartibsizliklar kabi yaxshi moliyalashtirilgan ijtimoiy ta'minot tizimining foydalari potensial iqtisodiy xarajatlardan qanday ustun bo'lishidan dalolat beradi⁸².

Qolaversa, soliq tushumlaridan shaffof foydalanish va buning evaziga fuqarolar oladigan moddiy imtiyozlar bu mamlakatlarda ishonch madaniyatini rivojlantirdi. To'langan soliqlar va olingan xizmatlar o'rtasidagi ko'zga ko'rinadigan bog'liqlik tufayli fuqarolar va davlat o'rtasidagi ishonch soliqqa rioya qilishning yuqori stavkalarini saqlab qolishda muhim rol o'ynadi⁸³.

Aslini olganda, Nordik soliq modeli soliqlar strategik jihatdan amalga oshirilganda va samarali foydalanilganda, daromad keltiruvchi vositalardan ko'proq bo'lishi mumkinligi tamoyilini ta'kidlaydi. Ular iqtisodiy tenglikdan tortib ijtimoiy hamjihatlikni kuchaytirishgacha bo'lgan kengroq ijtimoiy maqsadlarga erishish vositasi bo'lishi mumkin.

Ko'pincha "Osiyo Shveysariyasi" deb ataladigan Singapur o'zining iqtisodiy rivojlanishida noyob trayektoriyani belgilab oldi, past soliqlar uning markaziy strategiyalaridan biri hisoblanadi. O'zining strategik joylashuvi va global savdo markazi bo'lish nuqtayi nazaridan foydalangan holda, Singapur raqobatbardosh soliq stavkalari ko'plab transmilliy korporatsiyalar va yuqori daromadli shaxslarni jalb qilishi mumkinligini erta tan oldi.

Hozirda 17% atrofida bo'lgan korporativ soliq stavkasi global o'rtacha ko'rsatkichdan sezilarli darajada past. Biroq, bu stavka shunchaki qat'iy raqam emas; u bir qator soliq imtiyozlari, chegirmalar va imtiyozlar bilan to'ldiriladi, bu esa ayrim korxonalar uchun samarali soliq stavkasini yanada pastroq qiladi. Ushbu raqobatbardosh ko'rsatkich Singapurda biznes yuritishning qulayligi, uning mustahkam huquqiy tizimi va shaffoflik va korrupsiya yo'qligi bilan bog'liq obro'si bilan birlashganda yanada jozibador bo'ladi.

⁸² Bergh, A. (2004). The universal welfare state: Theory and the case of Sweden. *Political Studies*, 52(4), 745-766

⁸³ Slemrod, J. (2007). Cheating ourselves: The economics of tax evasion. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1), 25-48

Bundan tashqari, Singapurda tovar va xizmatlar solig'i ham global standartlarga nisbatan past. Bu past bilvosita soliq stavkasi nafaqat iste'molni rag'batlantiradi, balki Singapurni jozibador xarid qilish joyi sifatida joylashtiradi va uning turizm sektorini rivojlantiradi.

Jismoniy shaxslar uchun soliq tizimi progressiv bo'lib, adolatni ta'minlaydi, ammo stavkalar hali ham raqobatbardoshdir. Yuqori daromadli shaxslar Singapurga nafaqat soliq imtiyozlari, balki uning siyosiy barqarorligi, yuqori sifatli infratuzilmasi va ajoyib turmush darajasi uchun ham jalb qilinadi⁸⁴.

Singapurning soliq strategiyasi faqat stavkalar bilan bog'liq emas. Hukumat ko'plab mamlakatlar bilan kelishuvlarga ega bo'lgan holda ikki tomonlama soliqqa tortishdan faol ravishda qochishadi, bu esa uning investitsiya yo'nalishi sifatida jozibadorligini yanada oshiradi.

Bu kam soliqli model sezilarli foyda keltirdi. Singapurda ko'plab korpratsiyalar o'zlarining Osiyo shtab-kvartiralarini tashkil etishdi, buning natijasida ish o'rinlari yaratildi, texnologiyalar transferi va mahalliy korporativ ekotizim mustahkamlandi. Bundan tashqari, ushbu soliqlardan tushadigan daromadlar, stavkalari past bo'lsa-da, Singapurda faoliyat yuritayotgan korxonalarining ko'lami kattaligi tufayli katta hajmga ega.

Tanqidchilarning ta'kidlashicha, bunday model mamlakatlar raqobatbardoshligini saqlab qolish uchun soliq stavkalarini doimiy ravishda pasaytiradigan "pastga poyga" ga olib kelishi mumkin. Biroq, Singapurning infratuzilma, ta'lim va texnologiyaga izchil sarmoya kiritilishi u nafaqat soliq imtiyozlarini taqdim etishini, infratuzilmani rivojlantirishga e'tibor qaratayotganligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Singapurning past soliq strategiyasi boshqaruv, infratuzilma va sarmoyaga yaxlit yondashuv bilan birgalikda jahon iqtisodiy qudrati sifatidagi mavqeini mustahkamladi. Shahar-davlatning muvaffaqiyat tarixi soliq siyosatidan iqtisodiy rag'batlantirish va raqobatbardosh ustunlik vositasi sifatida foydalanish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

⁸⁴ Chen, W. (2020). "Attracting Wealth: Singapore's Tax Strategy." *Journal of Asian Economics*

Evropada ekologik soliqqa tortish: Barqarorlikni rag‘batlantirish

Evropada ekologik soliqqa tortish atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatni jazolash va ekologik toza amaliyotlarni rag‘batlantirish orqali barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Evropa Ittifoqi, shuningdek, alohida Evropa mamlakatlari, atrof-muhit maqsadlariga erishish uchun ushbu soliqlarni amalga oshirishning boy tarixiga ega.

1992-yilda Maastrixt shartnomasidan boshlab, Evropa Ittifoqi jamiyat siyosati va faoliyatini belgilash va amalga oshirishda atrof-muhitni muhofaza qilish talablarini birlashtirish tamoyilini tan oldi⁸⁵. Ushbu shartnoma, boshqa direktivalar qatorida, keyingi ekologik tashabbuslar uchun zamin yaratdi.

Ushbu turdagi eng tan olingan soliqlardan biri karbonat anhidrid va boshqa issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish uchun mo‘ljallangan uglerod solig‘idir. Misol uchun, Shvetsiya 1991-yilda uglerod solig‘ini joriy qilgan va uni birinchilardan bo‘lgan mamlakatlardan biriga aylantirgan. Soliq iqtisodiy o‘shishga to‘sqinlik qilmasdan, 1990-yildan 2006-yilgacha taxminan 25% ga kamaygan holda emissiyalarni sezilarli darajada kamaytirishga olib keldi.

Yana bir yorqin misol 2005-yilda tashkil etilgan “Emission Trading System” (EU ETS)dir. EU ETS dunyodagi birinchi yirik uglerod bozori bo‘lib, eng kattasi bo‘lib qolmoqda. Kompaniyalar kerak bo‘lganda bir-biri bilan savdo qilishlari mumkin bo‘lgan emissiya imtiyozlarini oladi yoki sotib oladi. Chiqarilishi mumkin bo‘lgan issiqxona gazlarining umumiy miqdoriga chek qo‘yish orqali maqsad foyda maqsadini iqtisodiy jihatdan samarali emissiyalarni kamaytirish usuli sifatida ishlatishdir.

Ugleroddan tashqari, Evropadagi boshqa ekologik soliqlar suv solig‘i, chiqindilarni utilizatsiya qilish soliqlari va zararli kimyoviy moddalarga soliqlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, Germaniyada 1999-yilda boshlangan ekologik soliq islohoti energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan manbalardan foydalanishni rag‘batlantirish maqsadida energiya va yoqilg‘i narxlarini oshirdi.

⁸⁵ Ekins, P., & Speck, S. (2011). *Environmental Tax Reform: A Policy for Green Growth*. Oxford University Press.

Biroq, ekologik soliqlar atrof-muhitga sezilarli foyda keltirgan bo'lsa-da, ular tanqidga ham duch keldi. Xavotirlar ko'pincha ularning potensial regressiv tabiati atrofida aylanadi, chunki ular kam ta'minlangan uy xo'jaliklariga nomutanosib ravishda ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, korxonalar ko'pincha o'zlarining raqobatbardosh joylashuvi haqida tashvish bildiradilar, ayniqsa o'xshash soliqlar bo'lmagan mintaqalar kompaniyalari bilan raqobatlashganda bu yaqqol namoyon bo'ladi.

Shunga qaramay, atrof-muhitga soliq solish ehtiyotkorlik bilan ishlab chiqilgan va amalga oshirilganda, Evropaning yanada barqaror kelajakka o'tishiga yordam beradigan samarali vositani taklif qilishi mumkinligi haqidagi konsensus saqlanib qolmoqda. Iqtisodiy rag'batlantirishni ekologik maqsadlarga moslashtirish orqali bu soliqlar atrof-muhitning tanazzulga uchrashi jamiyatga yuklaydigan tashqi xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Lotin Amerikasi norasmiy iqtisodiyot muammosi: soliq bazasini kengaytirish

Lotin Amerikasi uzoq vaqtdan beri yirik norasmiy iqtisodiyot bilan kurashib kelmoqda, bu nafaqat davlat soliq tushumlarini qisqartiradi, balki iqtisodiy rejalashtirish, ijtimoiy xavfsizlik va adolatli raqobat uchun ham qiyinchiliklar tug'diradi. Shuning uchun mintaqada soliq bazasini kengaytirish ko'plab mamlakatlar uchun doimiy harakat bo'lib kelgan.

Ko'pincha davlat tomonidan tartibga solinish va soliqqa tortishdan qochadigan ro'yxatdan o'tmagan iqtisodiy faoliyat sifatida tushuniladigan norasmiy iqtisodiyot Lotin Amerikasida YAIMning taxminan 34 foizini tashkil qiladi, bu OECD mamlakatlaridagi o'rtacha 18 foizdan ancha yuqori. Bu fiskal siyosat va ijtimoiy tenglikka chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Katta norasmiy iqtisodiyotdan kelib chiqadigan muhim muammo soliq tushumlarining kamayishi hisoblanadi. Adekvat soliqqa tortilmagan holda, hukumatlar davlat tovarlari va xizmatlarini moliyalashtirishni qiyin deb hisoblaydilar. O'z navbatida, davlat xarajatlarining kamayishi infratuzilma, sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlaridagi kamchiliklarga olib

kelishi mumkin, bularning barchasi aholi farovonligi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun juda muhimdir.

Katta norasmiy sektorning yana bir ta'siri shundaki, u daromadlar tengsizligini kuchaytirishi mumkin. Norasmiy iqtisodiyotdagi ishchilar odatda tibbiy sug'urta, pensiya rejalari va ish xavfsizligi kabi ijtimoiy imtiyozlarga ega emaslar. Bundan tashqari, ular ko'pincha rasmiy sektordagi hamkasblariga qaraganda kamroq maosh oladilar. Bu ish haqi farqi daromadlar va ijtimoiy-iqtisodiy natijalardagi nomutanosiblikni yanada kuchaytiradi.

Norasmiy iqtisodiyot muammosini hal qilish ko'p qirrali yondashuvlarni talab qiladi. Mintaqadagi davlatlar soliqqa tortish bazasini kengaytirish uchun turli strategiyalarni sinab ko'rdilar. Masalan, soliq tizimini soddalashtirish va biznesning norasmiy sektordan rasmiy sektorga o'tishi uchun imtiyoz dasturlarini taklif qilish ko'rilgan chora-tadbirlardan biri bo'ldi. Bundan tashqari, kredit, ijtimoiy imtiyozlar va biznesni qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanishni ta'minlash orqali rasmiy sektorda bo'lish qiymatini oshirish rasmiylashtirishni yanada jozibador qilishi mumkin.

Biroq, Lotin Amerikasidagi norasmiy iqtisodiyotning sabablari chuqur ildiz otganligini, tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy va hatto madaniy omillar ta'sirida ekanligini tan olish juda muhimdir. Uni hal qilish nafaqat siyosat aralashuvini, balki rasmiylashtirishga nisbatan kengroq ijtimoiy siljishni talab qiladi.

Lotin Amerikasi o'zining to'liq iqtisodiy salohiyatini ochishi va o'sishning inklyuziv va barqaror bo'lishini ta'minlashi uchun norasmiy iqtisodiyot va u bilan bog'liq tor soliq bazasi muammosini birma-bir hal qilish kerak. Ushbu maqsad sari sa'y-harakatlar yanada adolatli rivojlanish, yanada yuqori ijtimoiy xavfsizlik va barqaror iqtisodiyotga yo'l ochadi.

Soliq imtiyozlari va maxsus iqtisodiy zonalar: Xitoyning o'sish tarixi

Xitoyning 20-asrning oxiridan beri global iqtisodiy kuch sifatida meteorik yuksalishi ko'p qirrali hodisadir. Ushbu yuksalishning katalizatorlari orasida maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish va ularga hamroh bo'lgan soliq imtiyozlari xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, eksportni osonlashtirish va texnologik taraqqiyotni

rag'batlantirishga qaratilgan qulay siyosatlarning uyg'unligini ta'minlovchi asosiy strategiyalar sifatida ajralib turadi.

Deng Syaopin boshchiligidagi o'zgartiruvchi iqtisodiy islohotlar davrida Xitoy 1980-yilda Shenchjen, Chjuxay, Shantou va Syamen qirg'oq shaharlarida to'rtta EIZni ochdi. Gonkong kabi yirik global bozorlarga yaqin joylashgan ushbu zonalar bozorga yo'naltirilgan siyosatlar uchun sinov maydonlari sifatida belgilandi, bu mamlakatning sobiq sotsialistik iqtisodiyotidan sezilarli darajada uzoqlashdi.

Xorijiy sarmoyadorlar uchun ushbu zonalarining jozibadorligining markaziy qismi soliq imtiyozlari edi. Dastlab, EIZlardagi xorijiy korxonalariga yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'ining 15% miqdorida pasaytirilgan stavkasi joriy qilingan, bu milliy standartdan ancha past. Bu soliq ta'tillari bilan birlashtirilgan bo'lib, odatda birinchi foyda yilidan keyin korporativ daromad solig'idan ikki yil to'liq ozod qilishni va keyingi uch yil uchun 50% ga kamaytirishni nazarda tutadi.

Biroq, soliq imtiyozlari jozibaning faqat bir qismi edi. EIZlar, shuningdek, takomillashtirilgan infratuzilma, soddalashtirilgan ma'muriy tartib-qoidalar va iqtisodiy operatsiyalarda katta avtonomiyani ta'minladi. Bu omillar keng va tejamkor ishchi kuchi bilan birgalikda EIZlarni ishlab chiqarish va eksport o'chog'iga aylantirdi.

Dastlabki EIZlarning muvaffaqiyati Xitoyni dasturni kengaytirishga undadi. 1990-yillarga kelib, turli mintaqalarda iqtisodiy va texnologik rivojlanish zonalari, yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantirish zonalari va erkin savdo zonalari kabi ko'plab zonalar tashkil etildi.

Natijalar turlicha bo'ldi. EIZlar katta miqdorda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb qildi, bu zonalar 1990-yillarning oxiriga kelib Xitoyning umumiy xorijiy investitsiyalarining 60% dan ortig'ini tashkil etdi. Bundan tashqari, ular Xitoyning eksportga asoslangan o'sish strategiyasida muhim rol o'ynadi, Shenzhen kabi zonalar past texnologiyali ishlab chiqarish markazlaridan innovatsiyalar va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish markazlariga aylandi.

Biroq, tanqidchilar Xitoyning EIZlarni tanqidiy o'rganishadi va soliq imtiyozlaridan ehtiyot bo'lishadi. Atrof-muhitga potensial salbiy ta'sirlar, mehnat huquqlari bilan bog'liq muammolar va kengroq iqtisodiyotga ta'siri cheklangan iqtisodiy xavotirlar bildirildi.

Xulosa qilib aytganda, soliq imtiyozlari va EIZ strategiyasi shubhasiz Xitoyning iqtisodiy o'sish hikoyasida muhim bo'limni egallaydi. Model har qanday kontekstda takrorlanmasligi mumkin bo'lsa-da, u iqtisodiy rivojlanishni katalizlashda siyosat innovatsiyalarining imkoniyatlari haqida tushuncha beradi.

1-bob bo'yicha xulosa

Soliqqa tortish iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish omili sifatida: ilmiy-nazariy jihatlarini mavzusida quyidagi xulosalar qilindi:

soliqqa tortish va davlat ishtiroki haqidagi turli, ko'pincha qarama-qarshi qarashlarni qamrab oladi, har bir falsafa o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy voqeliklari va muammolarini aks ettiradi. Kollektiv donolik soliqqa tortishning iqtisodiy trayektoriyalarni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlab, zamonaviy siyosatchilarga turli muammolar uchun strategiyalar omborini taklif etadi.

avtomatlashtirish va SIning soliq tizimlari bilan uyg'unligi samarali, ma'lumotlarga asoslangan va tushunarli soliq boshqaruvi va siyosatini shakllantirishning yangi davrini e'lon qiladi. Ushbu texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, ular, shubhasiz, soliqning kelajagini shakllantirishda yanada muhim rol o'ynaydi.

soliq imtiyozlari va EIZ strategiyasi shubhasiz Xitoyning iqtisodiy o'sish hikoyasida muhim bo'limni egallaydi. Model har qanday kontekstda takrorlanmasligi mumkin bo'lsa-da, u iqtisodiy rivojlanishni katalizlashda siyosat innovatsiyalarining imkoniyatlari haqida tushuncha beradi.

II BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQLARNING TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASI FAOLIYATIDAGI TIZIMLI MUAMMOLAR, RIVOJLANISH KONUNIYATLARI VA SAMARADORLIGI KO‘RSATKICHLARINING TAHLILI

2.1-§. O‘zbekistonda soliq islohotlarining rivojlanish konuniyatlari, undagi tizimli muammolar va ularni hal qilishga oid davlat tadbirlari tahlili

Soliq tizimining muammolari va potensial yechimlarini o‘rganishdan oldin, avvalo uning so‘nggi rivojlanish tendensiyalarini ko‘rib chiqamiz. 2021-yil yakunlariga ko‘ra, Davlat byudjeti va Davlat maqsadli fondlarini o‘z ichiga olgan Konsolidatsiyalashgan byudjetning umumiy daromadi 196,4 trln so‘mni tashkil etib, YAIMning 26,7 foizini tashkil etdi. Konsolidatsiyalangan byudjet daromadlarining YAIMga nisbati pasaymagan. Buning o‘rniga sezilarli o‘sish tendensiyasi mavjud.

2.1 jadval

Byudjetga daromadlar tushumining oshishi/kamayishiga ta‘sir etuvchi omillar⁸⁶

<i>Omil</i>	Ta‘sir etadi
<i>respublika iqtisodiyotining o‘shishi</i>	Byudjetga daromadlarni oshirishi
<i>so‘mning erkin ayirboshlash kursini joriy qilish</i>	Ikki tomonlamali ta‘sir
<i>qimmatbaho va rangli metallarga jahon narxlari</i>	Ikki tomonlamali ta‘sir
<i>pandemiya va karantin choralarining ta‘siri</i>	Byudjetga daromadlarni kamayishi
<i>soliq islohoti</i>	Ikki tomonlamali ta‘sir
<i>soliq ma‘muriyatchiligining yangi instrumentlari</i>	Byudjetga daromadlarni oshirishi

Jadvalda byudjet daromadlari oqimining ko‘payishi yoki kamayishiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar keltirilgan. Byudjet daromadlariga bevosita ijobiy ta‘sirlardan biri respublika iqtisodiyotining o‘shishidir. Bu shuni anglatadiki, milliy iqtisodiyot o‘shishi bilan uning byudjet daromadlari ham oshadi. Byudjet daromadlarining oshishiga olib keladigan yana bir omil soliq ma‘muriyatchiligining yangi vositalarini joriy etishdir.

Boshqa tomondan, milliy valyutaning davom etayotgan kursi, qimmatbaho metallar va tovarlarning jahon narxlari, soliq islohotlari ikki tomonlama ta‘sir ko‘rsatadi. Bu shuni anglatadiki, ushbu omillar o‘zlarining tegishli sharoitlari va global kontekstlariga qarab daromadni oshirishi yoki kamaytirishi mumkin.

⁸⁶ Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

Masalan, tovarlar uchun qulay global narxlar daromadlarning oshishiga olib kelishi mumkin, noqulay narxlar esa uni kamaytirishi mumkin. Xuddi shunday, ba'zi soliq islohotlari yig'implarning ko'payishiga olib kelishi mumkin, ammo ular qisqartirish yoki rag'batlantirishni o'z ichiga olsa, daromadni ham kamaytirishi mumkin.

Nihoyat, pandemiya va tegishli karantin choralarining ta'siri aniq salbiy bo'lib, byudjet daromadlarining kamayishiga olib keladi. Bu, ehtimol, iqtisodiy faoliyatning qisqarishi, savdodagi to'siqlar va bunday paytlarda davlat xarajatlarining oshishi bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ba'zi omillar byudjet daromadlarini doimiy ravishda oshirsa-da, boshqalari har ikki yo'nalishda ham o'zgarishi mumkin, ba'zilari esa, birinchi navbatda, cheklovlar sifatida ishlaydi. Bu siyosatchilarning byudjetdan ajratmalar va kutilmalarni rejalashtirish va prognozlashda ushbu elementlar haqida yaxlit tushunchaga ega bo'lishlari zarurligini ta'kidlaydi.

2.2 jadval

2018-22 yillar uchun YAIMga nisbatan byudjetlar daromadlari (mlrd so'm)⁸⁷

	2019-y.		2020-y.		2021-y.		2022	
	summa	YAIMga nisbatan %da	summa	YAIMga nisbatan %da	summa	YAIMga nisbatan %da	summa	YAIMga nisbatan %da
<i>YAIM</i>	532 712,5		605 514		738 425		888 341	
<i>Konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari</i>	137 057	25,7%	156 249	25,8%	196 405	26,2%	254 582,5	28,6%
<i>Davlat byudjeti daromadlari</i>	112 165	21,0%	132 938	21,9%	164 681	22,3%	199 500	22,4%

Jadvalda 2019-yildan 2022-yilgacha bo'lgan iqtisodiy va byudjet ma'lumotlarining taqqoslanishi keltirilgan.

2019-yilda yalpi ichki mahsulot (YAIM) 532 712,5 mlrdni tashkil etdi. Konsolidatsiyalangan byudjet daromadlari 137 057 mlrdni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotga nisbatan 25,7 foizni tashkil etdi. Davlat byudjetining daromadlari esa 112 165 mlrdni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning 21,0 foizini teng bo'ldi.

⁸⁷ <https://www.imv.uz/> ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

2020-yilda YAIM 605 514 mlrdga o'sdi. Konsolidatsiyalangan byudjet daromadlari 156 249 mlrdni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning 25,8 foizini tashkil etdi, bu o'tgan yilga nisbatan bir oz foizga o'sdi. Davlat byudjeti daromadlari ham 132 938 mlrdni yoki yalpi ichki mahsulotning 21,9 foizini tashkil etdi.

2021-yilda yalpi ichki mahsulot 738 425 mlrdga ko'tarildi. Konsolidatsiyalangan byudjet daromadlari 196 405 mlrdni tashkil etdi, bu yalpi ichki mahsulotga nisbatan 26,2 foizni tashkil etdi, bu o'tgan yillarga nisbatan yalpi ichki mahsulotning jamlanma byudjet daromadlari hissasiga to'g'ri kelganidan dalolat beradi. Davlat byudjeti daromadlari ham 164 681 mlrdni yoki YAIMning 22,3 foizini tashkil etdi.

Nihoyat, 2022-yil uchun YAIM 888 341 mlrdni tashkil etdi va izchil o'sishni ko'rsatdi. Konsolidatsiyalangan byudjet daromadlari 254 582,5 mlrdni yoki YAIMga nisbatan 28,6 foizni tashkil etdi, bu ham mutlaq ko'rsatkichlarda, ham yalpi ichki mahsulotga nisbatan foizda sezilarli o'sishni ko'rsatdi. Davlat byudjetining daromadlari 199,5 ming mlrdni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning 22,4 foizini tashkil etdi.

Mohiyatan, 2019-yildan 2022-yilgacha yalpi ichki mahsulotda ham, byudjet daromadlarida ham izchil o'sish kuzatildi. Konsolidatsiyalangan va davlat byudjeti daromadlarining mutlaq qiymatlari o'sib borayotgan bo'lsa-da, ularning YAIMga nisbatan nisbati ham o'sishini ko'rsatdi, bu daromadlarni shakllantirish yoki boshqarishning potensial yaxshilangan imkoniyatni ko'rsatadi.

2019-yildan 2022-yilgacha YAIM va byudjet daromadlarida izchil va sezilarli o'sish kuzatildi. Byudjet daromadlarining yalpi ichki mahsulotga nisbatan mutanosib ravishda o'sishi nafaqat iqtisodiyotning o'sishi, balki davlatning ushbu o'sishdan daromad olish imkoniyati ham yaxshilanayotganidan dalolat beradi. Xususan, yalpi ichki mahsulotga nisbatan konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari 2019-yildagi 25,7 foizdan 2022-yilda 28,6 foizga o'sdi. Bu ijobiy tendensiya, chunki bu mamlakat iqtisodiyotining katta qismi davlat daromadlari sifatida olinayotganligini anglatadi.

Endi Janubiy Koreya va Avstraliya kabi rivojlangan davlatlar bilan solishtirganda:

Janubiy Koreya: Tarixan Janubiy Koreyaning soliqlarning yalpi ichki mahsulotga nisbati 25-30% atrofida o'zgarib turgan. Bu shuni anglatadiki, O'zbekiston byudjet daromad ko'rsatkichlari Janubiy Koreyaniki bilan bir oz solishtirish mumkin. Agar O'zbekiston uchun taqdim etilgan raqamlar ushbu diapazonning yuqori qismiga yaqinlashsa, bu Janubiy Koreya kabi rivojlangan va sanoatlashgan iqtisodiyotga mos keladigan davlat daromadlarining nisbatan yuqori darajasini ko'rsatadi.

Avstraliya: Avstraliya soliqlarining YAIMga nisbati an'anaviy ravishda Janubiy Koreyanikidan yuqori bo'lib, ko'pincha 28-30% atrofida o'zgarib turadi. Ba'zi yillarda u hatto 30% ga yaqinlashgan yoki oshib ketganligini ham kuzatishimiz mumkin.

Umumiy nuqtayi nazardan, soliqning yalpi ichki mahsulotga nisbatan yuqori nisbati turli xil narsalarni ko'rsatishi mumkin: hukumatning soliqlarni yig'ish samaradorligi, kattaroq davlat sektori yoki hukumatning davlat xizmatlariga ko'proq sarmoya kiritish qarori. Aksincha, bu og'ir soliq yukini ham ko'rsatishi mumkin. Ushbu o'sish sodir bo'lgan kontekst juda muhimdir. Masalan, daromadlar oshishi bilan davlat xizmatlari, infratuzilma va umumiy hayot sifati yaxshilanayotgan bo'lsa, bu ijobiy belgidir. Ammo agar iqtisodiy o'sish to'xtab qolsa va korxonalar o'zlarini ortiqcha yuk deb hisoblasa, bu tashvishga sabab bo'lishi mumkin.

2.3 jadval

2021-2022-yil 31-dekabr holatiga budjet tushumlari to'g'risida ma'lumot (mlrd so'm)⁸⁸

	2021	2022	Ulushi	O'sish sur'ati
<i>Byudjetga tushumlar, jami</i>	127 970	148 388	100,0	100,0
<i>shu jumladan:</i>				
<i>Bevosita soliqlar</i>	57 281	61 934	41,7	108
<i>Bilvosita soliqlar</i>	38 351	45 889	30,9	120
<i>Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i</i>	23 036	23 913	16,1	104
<i>Davlat boji va jarimalar</i>	3 333	4 236	2,9	127
<i>Boshqa tushumlar va yig'imlar</i>	5 969	12 416	8,4	208

⁸⁸ <https://www.imv.uz/> ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Asosiy soliqlar tushumi dinamikasi tahlilida batafsil to'xtalamiz: So'nggi uch yil ichida QQS daromadlari nisbatan pasayib ketdi, o'sish sur'atlari 113,7 yilda 2021-yilga nisbatan 2019% ni tashkil etdi, soliq tushumlarining umumiy dinamikasi esa 146,8% ni tashkil etdi. Bundan tashqari, jami soliq daromad QQS ulushi kamaydi, dan harakat 30.1% uchun 23.3%. Bu diqqatga sazovordir, chunki QQS respublika byudjeti doirasida muhim rol o'ynaydi. Biroq, Iqtisodiyot va Moliya vazirligi QQS yig'ish samaradorligi yaxshilanganini 44.5% dan 48% gacha oshganini ta'kidlamoqda. Ushbu samaradorlik QQS daromadining YAIMga nisbati QQS stavkasiga bo'linishi sifatida o'lchanadi. QQS daromadlari tendensiyasiga bir necha omillar ta'sir ko'rsatdi:

QQS daromadlarining pasayishiga olib keladigan omillarga quyidagilar kiradi:

QQS stavkasini 20% dan 12% gacha qisqarishi;

QQSni hisobga olishning kompleks yondashuvini qabul qilish, soliq to'lovchilarga olingan tovarlar yoki xizmatlar bo'yicha soliq miqdorini hisobga olgan holda hisoblangan soliqlarning umumiy miqdorini kamaytirishga imkon beradi. Ushbu tizim mavjud bo'lishidan oldin, asosiy vositalar qiymatlari bilan bog'liq QQS hisoblangan QQSdan ushlab qolinmagan;

So'nggi uch yil ichida QQS daromadlari nisbatan pasayib ketdi, o'sish sur'atlari 113,7 yilda 2021-yilga nisbatan 2019% ni tashkil etdi, soliq tushumlarining umumiy dinamikasi esa 146,8% ni tashkil etdi. Bundan tashqari, jami soliq daromad QQS ulushi kamaydi, dan harakat 30.1% uchun 23.3%. Bu diqqatga sazovordir, chunki QQS respublika byudjeti doirasida muhim rol o'ynaydi. Biroq, Moliya vazirligi QQS yig'ish samaradorligi yaxshilanganini va 44,5 yilda 2020% dan 48 yilda 2021% gacha oshganini ta'kidlamoqda. Ushbu samaradorlik QQS daromadining YAIMga nisbati QQS stavkasiga bo'linishi sifatida o'lchanadi. QQS daromadlari tendensiyasiga bir necha omillar ta'sir ko'rsatdi:

QQS daromadlarining pasayishiga olib keladigan omillarga quyidagilar kiradi:

QQS stavkasini 20% dan 12% gacha qisqartirish%;

QQSni hisobga olishning kompleks yondashuvini qabul qilish, soliq to'lovchilarga olingan tovarlar yoki xizmatlar bo'yicha soliq miqdorini hisobga olgan holda hisoblangan soliqlarning umumiy miqdorini kamaytirishga imkon beradi. Ushbu tizim mavjud bo'lishidan oldin, asosiy vositalar qiymatlari bilan bog'liq QQS hisoblangan QQSdan ushlab qolinmagan;

QQSni to'liq hisobga olish tizimining joriy etilishi hisoblangan va hisoblangan QQS summalari o'rtasidagi farqdan kelib chiqadigan har qanday soliq tafovutlari uchun to'liq qaytarib berishga olib keldi. Bu, ayniqsa, eksport bilan bog'liq QQSda yaqqol namoyon bo'ladi. Kontekst uchun soliq to'lovchilarga 3,2 trillion so'm 2019-yilda qaytarilgan bo'lsa, 2021-yilda 14,4 trillion so'm qaytarilgan, bu QQS tushumining 27,3 foizini tashkil etadi. Bu faktoring, to'plamlari bo'yicha QQS kompensatsiya miqdori bilan o'rnatildi.

QQS daromadlarini oshiradigan omillar:

Elektron hisob-kitoblarni va tegishli raqamli soliq ma'muriyati tizimini joriy etish;

Ayniqsa, yillik aylanmasi 1 milliard so'mdan ortiq bo'lgan (ilgari QQSdan ozod qilingan) kichik korxonalarni kiritish orqali QQS bo'yicha hissa qo'shuvchilar ko'lamini kengaytirish. Bundan tashqari, 50 gektar (25 gektardan 2022-yilgacha) sug'oriladigan yerlar bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaradigan yuridik shaxslar qo'shildi.

QQS daromadlarini oshiradigan omillar:

elektron hisobvaraqa-faktura tizimining va tegishli elektron soliq ma'muriyatchiligi tizimining joriy etilishi;

aylanmasi yiliga 1 mlrd so'mdan ortiq bo'lgan kichik korxonalar (ilgari YAST to'laganlar), shuningdek yuridik shaxslar - 50 gektar (2022-yildan - 25 gektar) va undan ortiq sug'oriladigan yer maydoni mavjud qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari hisobiga QQS to'lovchilar toifasi jiddiy kengaytirilmoqda.

Aksizlar. Oxirgi uch yilda aksizlar tushumlarining nisbatan katta bo'lmagan o'sishi kuzatilmoqda - o'sish dinamikasi jami 126,9%, barcha soliqlar bo'yicha

146,8%ga nisbatan. Bundan tashqari, soliqlarning umumiy tushumida aksizlar salmog‘i o‘smayapti:

- 2021-yilda aksizlar tushumining 2020-yildagiga nisbatan 1,4 trln so‘mga oshishi asosan 2021-yil fevral va oktyabrda soliq stavkalarini o‘rtacha 15%ga indeksatsiya qilish hisobiga ta‘minlandi. Ya‘ni amalda aksizlar bo‘yicha soliq bazasi faqat indeksatsiya qilish hisobiga o‘smoqda. Ayrim tovarlar bo‘yicha esa ularni natural ifodada ishlab chiqarish pasayganligi tufayli, haqiqatda aksizlar tushumining kamayishi sodir bo‘lmoqda. Masalan, alkohol mahsulotlari bo‘yicha aksiz solig‘i tushumi soliq stavkalari indeksatsiya qilinganda 2020-yil darajasida saqlab qolindi;

- importda aksiz solig‘i tushumining qisqarishi 2020-yil 1-avgustdan boshlab transport vositalariga va 2021-yil 1-yanvardan boshlab - 73 ta tovar pozitsiyasiga (oziq-ovqat, elektrotexnika tovarlari va hokazo) aksizlarning bekor qilinishi bilan bog‘liq;

- polietilen granulalari va ayniqsa mobil aloqa xizmatlari (ular byudjetga katta daromadlar olib kelgan) bo‘yicha aksizlarning pasaytirilishi hisobiga tushumlarning qisqarishi.

Bojxona boji. Uch yil davomida bojxona boji tushumi jiddiy oshdi - o‘shish dinamikasi 206,9%, barcha soliqlar bo‘yicha 146,8%ga nisbatan. Bundan tashqari, soliqlarning umumiy tushumida ham salmog‘i oshdi. Qayd etish joizki, oziq-ovqat tovarlari uchun bojxona bojining nol darajali stavkasi 2022-yil yakuniga qadar uzaytirilganiga qaramay, 2021-yilda bojxona to‘lovlari to‘lanadigan importning umumiy importdagi ulushi 68,9%ni (2020-yilda – 54,5%) tashkil etdi. Shu bilan birga, boshqa soliqlarga nisbatan tushum miqdori kam bo‘lganligi tufayli bojxona boji umuman soliq tushumlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchilik bazasi ma‘lumotlariga asoslanadigan bo‘lsak, hozirgacha yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash yuzasidan ko‘pgina me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2019-yil 22-oktyabrda “Valyutani tartibga solish to‘g‘risida(yangi tahriri)” 2016-yil 4-yanvarda “Dori vositalari va farmatsevtika faoliyati to‘g‘risida (yangi tahriri)” gi, 1997-yil 30-avgustda O‘zbekiston Respublikasining “Oziq-ovqat mahsulotining sifati va

xavfsizligi to'g'risida"gi, 2018-yil 30-noyabrda O'zbekiston Respublikasining "Iqtisodiy jinoyatlarga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish mexanizmlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi, 2022-yil 30-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2007-yil 14-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining "Qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlarni tashkil etish hamda o'tkazishni tartibga solish munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi, 2021-yil yil 19-fevralda O'zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi, 2010-yil 22-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining "Pirotexnika buyumlari muomalasi tartibga solinishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi, 2010-yil 22-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining "Rieltorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonunlari va boshqa me'yoriy huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Shuningdek, respublikada chakana savdo sohasidagi yashirin iqtisodiy faoliyatni cheklash maqsadida 2012-yilning 1-fevralida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalariga qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan yuqorida keltirilgan me'yoriy huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi mamlakatda iqtisodiy faoliyat yuritishni huquqiy tartibga solish, ularning turlarini belgilab berish, tadbirkorlik, savdo sohalaridagi me'yorlarni belgilab berish, mamlakatda yashirin iqtisodiy faoliyatni kamaytirish, fuqarolarning qonuniy daromad topishlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

1997-yilning 30-avgustida O'zbekiston Respublikasining "Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni qabul qilingan bo'lib, qonunni qabul qilishdan ko'zlangan maqsad aholini sifatli va xavfsiz oziq-ovqat

mahsuloti bilan ta'minlash, noqonuniy ravishda oziq – ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni taqiqlashni nazarda tutadi.

Bu jarayonda mavjud muammolardan yana biri bu qoidabuzarliklarning mavjudligidir.

Soliq to'lovchilarning o'z soliq majburiyatlarini o'z vaqtida bajarmasliklari ham yashirin iqtisodiyot darajasini oshishiga sabab bo'ladi. O'zbekistonda ham soliqlarni to'lamaslik yoki to'lashni kechiktirish holatlar mavjud bo'lib, bu ularning soliq savodxonligining yuqori emasligidan dalolat beradi. Quyidagi 2.1-rasmda soliq to'lovchilarining soliq to'lashdan qochish holatlarini ko'rishimiz mumkin.

2.1-rasm. Soliq nazorati jarayonida qayd etilgan eng ko'p kuzatilgan huquqbuzarliklar soni⁸⁹

2.1-rasm ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi 6 yillikda soliq hisobotini taqdim etish tartibini buzish holati eng ko'p qayd etilgan. Ushbu huquqbuzarlik turi 2016-yilda 34.6 ming marotaba, 2017-yilda 45.7 ming marotaba qayd etilib, 2018-yilda keskin kamaygan holda 14.8 ming marotaba qayd etilgan. Biroq, 2019-yilda yana 3 barobarga oshib, 48.8 ming marotaba sodir etilgan. 2021-yilda esa ushbu huquqbuzarlik turini qayd etish 2 barobarga qisqarib, 21.8 mingtani tashkil etgan.

⁸⁹ Soliq qo'mitasi ma'lumotlari orqali muallif tomonidan tayyorlandi

Keyingi o‘rinda eng ko‘p qayd etilgan huquqbuzarlik turi bu to‘lov intizomini buzilishidir. Ushbu huquqbuzarlik turi 2016-yilda 18.4 ming marotaba, 2017-yilda 14.4 ming marotaba va 2018-yilgacha 10.3 ming marotaba kuzatilgan. 2019-yilda keskin oshib, 34.3 mingtaga yetgan va 2021-yilda yana pasayish kuzatilib, 12.6 ming marotaba qayd etilgan.

Shuningdek, 2016-2021-yillar davomida o‘rtacha yiliga 12.1 mingta holatda tadbirkor sifatida ro‘yxatdan o‘tmay faoliyat yuritish holati kuzatilgan. Ushbu holatlar bir tomonidan soliq qonunchiligiga muvofiq, soliq to‘lovchiga nisbatan ma‘muriy javobgarlikni keltirib chiqaradi va uning moliyaviy holatiga ta‘sir ko‘rsatmay qolmaydi. Ikkinchi tomonidan esa, soliq tizimi uchun byudjet daromadlarini shakllantirish jarayoniga va soliq ma‘muriyatchiligi samaradorligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Xususan, tadbirkorlik subyekti sifatida ro‘yxatdan o‘tmay faoliyat yuritish, hisobot ko‘rsatkichlarini haqiqatdan farq qilish, daromadlarni yashirish kabi huquqbuzarliklar nafaqat soliq tizimi balki butun iqtisodiyot uchun ham salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi turgan gap. Ya‘ni, bozordagi sog‘lom raqobat muhitiga putur yetadi, makroiqtisodiy indikatorlar noto‘g‘ri baholanishiga sabab bo‘ladi.

2.2-§. Investitsiyalarni rag‘batlantirishning soliq usullari tahlili.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish uchta darajada amalga oshiriladi: milliy (ichki), ikki tomonlama (masalan, investitsiyalarni rag‘batlantirish va o‘zaro himoya qilish to‘g‘risidagi ikki tomonlama bitimlar), ko‘p tomonlama mintaqaviy (masalan, mintaqaviy preferensial savdo bitimlarning investitsiyalarga bag‘ishlangan qismi) hamda universal darajalarda. Milliy qonun hujjatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarining iqtisodiyot uchun ijobiy bo‘lgan jihatlaridan samarali foydalanish hamda ular tufayli kelib chiqishi mumkin bo‘lgan salbiy ta‘sirlarning oldini olishga qaratilgan. Bu boradagi xalqaro hujjatlar esa, odatda, investorlarni qabul qiluvchi davlatlar tomonidan ularga nisbatan adolatsiz hamda kutilmagan

choralar ko‘rilishidan himoya qilishga, shuningdek, ayrim holatlarda investitsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘ladi.

Milliy darajadagi investitsiya faoliyatini tartibga solib turuvchi hujjatlar davlatlar tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarining iqtisodiyot uchun ijobiy bo‘lgan jihatlaridan samarali foydalanish hamda ular yuzaga keltirishi mumkin bo‘lgan salbiy ta’sirlarning oldini olishni ta’minlashga qaratilgan milliy qonun hujjatlarini ishlab chiqilishi va qabul qilinishi bilan shakllantiriladi.

Davlatlar o‘zaro aynan bir turdagi investitsiyalarni jalb qilishda raqobatlashyotgani sababli to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investitsiyalarini jalb qilish maqsadida, ular odatda sarmoyalar kiritish uchun oshkoralik va ochiqlikni ta’minlash bilan birga, kiritilayotgan investitsiyalarni himoya qilish uchun qo‘shimcha kafolatlar va choralar ham taklif etadilar. Bunday choralar bojsiz import va eksportga ruxsat beradigan erkin zonalar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri subsidiyalar va boshqa moliyaviy imtiyozlar, chet el investitsiyalari bo‘yicha turli kafolatlar (masalan, ichki qonunlarni barqarorlashtirish, soliq imtiyozlarini berish va valyutani konvertatsiya qilish, sotishdan tushgan daromad va foydani olib chiqib ketish bo‘yicha, ya’ni mablag‘larni erkin o‘tkazish bo‘yicha kafolatlar) ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Ular tegishli davlatga chet el investitsiyalarini ko‘proq jalb qilish maqsadida joriy etiladi. Chet el investitsiyalari davlat iqtisodiyotiga foyda keltirishi bilan birga, qabul qiluvchi davlat uchun bir qator xavflarni ham keltirib chiqaradi. Chet el investitsiyalari asosan milliy xavfsizlik va mudofaa, davlat suvereniteti, davlatning to‘lov balansi (jumladan, kelajakda investor tomonidan katta miqdordagi mablag‘larni erkin olib chiqib ketilishi yoki investitsiya loyihasining katta hajmdagi importga asoslangani sababli), milliy sanoatni himoya qilish, tabiiy resurslarning nazorati hamda milliy qadriyatlarni himoya qilish kabi boshqa nomoddiy masalalarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, chet el investitsiyalari atrof-muhitga ziyon yetkazish, o‘rnatilgan mehnat va inson huquqlarini buzish, tegishli malakalarning yetishmasligi bahonasida cheklangan texnologiya transferini amalga oshirish, mahalliy ishchi kuchlarining boshqa davlatlarga ko‘chirish orqali qabul qiluvchi davlatda ishchi o‘rinlari sonining qisqartirish, o‘zining ustun

mavqeini suiiste'mol qilgan holda raqobat muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatish, investor bilan o'zaro bog'liq xorijiy tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi kelishilgan narx-navo asosidagi transfertlar orqali mahalliy soliqlarni to'liq to'lashdan qochish yo'li bilan ham qabul qiluvchi davlatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu o'rinda davlatlar o'zligining milliy qonunchiligi vositasida bunday salbiy ta'sirlarning oldini olishga harakat qiladi. To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalarini jalb qilish barobarida, ular yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan yuqorida sanalgan salbiy ta'sirlarning oldini olish maqsadida, davlatlar o'zlarining tegishli milliy qonun hujjatlarida turlicha yondashuvlarni qo'llashlarini kuzatish mumkin. Masalan, ular iqtisodiyotning muayyan sohalariga chet el investitsiyalarining kiritilishini cheklashlari, chet el investitsiyalari kiritilishidan avval ularning majburiy tasdiqdan o'tkazilishini talab etishi mumkin.

Ko'pgina davlatlar tomonidan investitsiyalarni jalb qilishda samarali ko'llanilib kelinayotgan usullardan biri bu soliq imtiyozlarini taqdim etish hisoblanadi.

2.4 jadval

Ayrim davlatlar tomonidan investitsiyalar uchun berilayotgan soliq imtiyozlari⁹⁰

<i>Mamlakat</i>	Soliq imtiyozlari yoki imtiyozlari
<i>Singapur</i>	- Ayrim tarmoqlar uchun soliq stavkalari pasaytirilgan. - Chet eldan olingan dividendlar, filial foydalari va xizmatlardan olinadigan daromadlarni soliqdan ozod qilish.
<i>Irlandiya</i>	- savdo daromadidan 12,5% korporativ soliq stavkasi. - tadqiqot va ishlanmalar uchun soliq imtiyozlari.
<i>Mavrikiy</i>	- Sarmoyaviy daromad solig'i yo'q. - Muayyan tarmoqlar uchun soliq stavkalari pasaytirilgan.
<i>Gonkong</i>	- offshor fondlar uchun foyda solig'idan ozod qilish. - Qo'shilgan qiymat solig'i, savdo solig'i yoki kapital daromad solig'i olinmaydi.
<i>Malayziya</i>	- "Maxsus iqtisodiy zonalar"da ayrim tarmoqlar uchun soliq imtiyozlari. - ayrim loyihalar uchun investitsion soliq imtiyozlari.
<i>Panama</i>	- Panama-Tinch okeani maxsus iqtisodiy zonasidagi kompaniyalar uchun soliq imtiyozlari. - Chet eldan olingan daromadlarga soliq olinmaydi.
<i>Kosta-Rika</i>	- soliq imtiyozlari va pasaytirilgan stavkalarni taklif qiluvchi erkin savdo zonalari. - Ayrim tovarlar va mashinalar uchun import bojlari bo'yicha imtiyozlar.
<i>Tailand</i>	- Investitsiya kengashi (BOI) soliq va soliqdan tashqari imtiyozlarni taklif qiluvchi aksiyalar. - ayrim tadbirkorlik faoliyati uchun soliq stavkalarining kamaytirilishi.

⁹⁰ Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

Mamlakatlar o'rtasidagi rag'batlantirishning xilma-xilligi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun global miqyosda kuchli raqobatni namoyish etadi.

Singapur, Irlandiya va Tailand kabi mamlakatlar alohida sanoat yoki tadbirkorlik faoliyati uchun pasaytirilgan soliq stavkalarini taqdim etishga e'tibor qaratadi. Ushbu yondashuv ular o'zlarining kengroq iqtisodiy qarashlariga mos keladigan muayyan sektorlarda o'sishni rag'batlantirish ustida ishlayotganligini ko'rsatadi.

Mavrikiy va Panama o'ziga xos tarzda ma'lum turdagi daromadlarga, masalan, chet eldan olinadigan daromad va kapital o'sishiga soliq solmaydi. Bu xususiyat ularni muhim xalqaro operatsion bazaga ega bo'lgan korxonalar uchun jozibador yo'nalishlarga aylantiradi.

Malayziya, Panama va Kosta-Rika kabi joylarda mavjud bo'lgan maxsus zonalar ma'lum hududlarda faoliyat yurituvchi korxonalar uchun imtiyozlar beradi. Ushbu zonalar, ehtimol, maqsadli hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish va sanoat klasterini rag'batlantirishga qaratilgan.

Irlandiyaning tadqiqot va ishlanmalar (R&D) bo'yicha soliq krediti uning innovatsiyalar va texnologiyaga sodiqligini ta'kidlaydi. Ushbu qoida, ayniqsa, og'ir tadqiqot komponentiga ega bo'lgan texnologik firmalar va startaplarga ma'qul keladi.

Ikki mintaqa, Mavrikiy va Gonkong kapital daromad solig'ini undirmagani bilan ajralib turadi. Bunday siyosat sarmoyadorlar va korxonalarni katta sarmoyaviy loyihalarga va yuqori daromad olish potensialiga diqqat bilan jalb qilishi mumkin.

Gonkongning QQS, savdo solig'i yoki sarmoyadan olinadigan daromad solig'ini undirmaslikning o'ziga xos yondashuvi uning soliq tuzilmasini ancha soddalashtiradi. Bu soddalik shaffof va tushunarli soliq majburiyatlarini olishni maqsad qilgan korxonalar uchun yengillik bo'lishi mumkin.

Tailand investitsiyalarni rag'batlantirish kengashi uning ma'lum biznes faoliyatiga investitsiyalarni jalb qilishdan strategik manfaatdorligini aks ettiradi. Bunday maqsadli rag'batlantirishlar alohida tarmoqlarni mustahkamlash va rivojlantirishga strategik e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu mamlakatlar tomonidan taqdim etilayotgan soliq imtiyozlarining xilma-xilligi ular faqat raqobatbardosh soliq stavkalaridan tashqari strategiyani ishlab chiqishlarini ko'rsatadi. Ular yangi tashkil etilayotgan startaplardan tortib, yaxshi tashkil etilgan transmilliy kompaniyalargacha bo'lgan turli biznes turlariga mos keladigan turli xil imtiyozlarni yaratmoqda.

2.2 rasm. Investitsiya faoliyatini soliqlar vositasida rag'batlantirish usullari tavsifi⁹¹

Investitsion faoliyatga ta'sir qilishda soliqlarning hal qiluvchi roli mavjuddir. Hukumatlar tomonidan ishlab chiqilgan strategik soliq siyosati muayyan biznes faoliyatini rag'batlantirishi yoki rag'batlantirmasligi mumkin. Ushbu dinamik iqtisodiy landshaftlarni shakllantirishga va investorlarni muhim yoki foydali deb hisoblangan tarmoqlarga yo'naltirishga yordam beradi.

Vaqtinchalik ta'sir qilish choralari tizimidan foydalangan holda, hukumatlar belgilangan muddatga soliq siyosatini joriy qiladilar. Bu alohida soha yoki sektorga investitsiyalarni rag'batlantirishi yoki qisqartirishi mumkin. Masalan, iqtisodiy tanazzul yoki to'satdan iqtisodiy yuksalish davrida iqtisodiy vaziyatni muvozanatlash yoki to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar uchun vaqtinchalik soliq imtiyozlari yoki yig'imlar qo'llanilishi mumkin.

⁹¹ Филиппова Н.А. Инвестиция фаолияти солиқлар воситасида тартибга солиш объекти сифатида. Илмий мақола. Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия Экономика 2013. -№6. 102-113.

Maxsus soliq rejimlari boshqa yo'lni taklif qiladi. Ushbu rejimlar muayyan tarmoqlar, mintaqalar yoki biznes turlari uchun soliq imtiyozlarini taqdim etuvchi tuzilmalardir. Misol uchun, ko'pgina davlatlar o'zlarining texnologiya sohalari, qayta tiklanadigan energiya tashabbuslari yoki hatto iqtisodiy jonlantirishga muhtoj bo'lgan hududlar uchun maxsus soliq rejimlariga ega. Ushbu ixtisoslashtirilgan rejimlar investitsiyalarni mamlakatning kengroq iqtisodiy yoki infratuzilmaviy maqsadlariga mos keladigan sektorlar yoki sohalarga jalb qilishi mumkin.

Soliq stavkalarini optimallashtirish. Soliq stavkalarini o'zgartirish orqali hukumatlar o'zlarining iqtisodiy muhitini ham mahalliy, ham xorijiy investorlar uchun jozibador qilishlari mumkin. Korporativ soliq stavkalarining pastligi yoki repatriatsiya qilingan foyda uchun soliq imtiyozlari transmilliy korporatsiyalarni ma'lum bir mamlakatda biznes ochishga undashi mumkin. Aksincha, egri soliqlar yoki muhim bo'lmagan tovarlarga nisbatan yuqori soliq stavkalari iste'mol modellarini boshqarish va kengaytirish orqali ma'lum sektorlarga sarmoya kiritish uchun ishlatilishi mumkin.

Nihoyat, soliq imtiyozlari tizimi umumiy vosita sifatida ajralib turadi. Soliq imtiyozlari, chegirmalar orqali hukumatlar kompaniyalar uchun samarali soliq yukini kamaytirishi mumkin, bu esa muayyan investitsiya faoliyatini yanada jozibador qiladi. Misol uchun, tadqiqot va ishlanmalar uchun soliq imtiyozlari mamlakatda innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin. Xuddi shunday, barqaror texnologiyalarga investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari mamlakatni atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlariga yaqinlashtirishi mumkin.

Mohiyatan, soliq siyosatini puxta ishlab chiqish va amalga oshirish investitsiya faoliyati uchun yo'l xaritasi bo'lib xizmat qiladi. Hukumatlar bu vositalardan kapital, resurslar va tadbirkorlik sa'y-harakatlarini kelajakka bo'lgan qarashlariga mos keladigan sohalarga yo'naltirish uchun foydalanishlari mumkin. Soliq yukining mamlakatga kiritlayotgan investitsiya darajasiga ta'sirini o'rganib chiqamiz.

Regressiya tenglamasi

$$FDI_t = \beta_0 + \beta_1 TaxBurden_t + \beta_2 GDPgrowth_t + \beta_3 Inflation_t + \beta_4 TradeBalance_t + \beta_5 Unemployment_t + \varepsilon_t$$

2.5 jadval

To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar oqimiga ta‘sir etuvchi o‘zgaruvchilarning tavsifi⁹²

<i>O‘zgaruvchilar</i>	<i>Izoh</i>
<i>To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar oqimi</i>	Xorijiy yuridik shaxslardan jalb qilingan investitsiyalar hajmi.
<i>YAIMning o‘shish sur‘ati</i>	Mamlakat iqtisodiyotining yillik o‘shish foizi.
<i>Savdo balansi</i>	Eksporning sof qiymati minus import.
<i>Inflyatsiya darajasi</i>	Iste‘mol narxlarining yillik foiz o‘shishi.
<i>Ishsizlik darajasi</i>	Ishsiz va faol ish izlayotgan jami ishchi kuchining ulushi.
<i>Soliq yuki</i>	YAIMga nisbatan umumiy soliq stavkasi.

“O‘zbekiston”ning 1995-2022-yillardagi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini tahlil qilishda ushbu ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi potensial o‘zaro ta‘sirni baholash zarurati yaqqol namoyon bo‘ldi. Ushbu tahlilda birinchi o‘rinda soliq yuklarining mamlakatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimiga qanday ta‘sir qilishi mumkinligini tushunish lozim. Zamonaviy iqtisodiy tuzilmada to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar muhim rol o‘ynashini hisobga olsak, ushbu munosabatlarni tushunish O‘zbekistonning kelajakdagi iqtisodiy rejalashtirishi va siyosatini shakllantirish haqida chuqur ma‘lumot beradi.

Regressiya uchun munosabatlarni tushuntirish:

YAIMning o‘shish sur‘ati iqtisodiy jarayonlarning asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi. YAIMning yuqori o‘shish sur‘ati ko‘proq xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi mumkin, chunki investorlar odatda rivojlanayotgan va daromad olish uchun keng imkoniyatlar yaratadigan iqtisodlarga intilishadi. Savdo balansi mamlakatning iqtisodiy salomatligini ko‘rsatishi mumkin. Ijobiy savdo balansi qulayroq investitsiya muhitini ko‘rsatishi mumkin, chunki bu mamlakatning tovarlari va xizmatlari xalqaro miqyosda talabga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Inflyatsiya ham iqtisodiy barqarorlik o‘lchovi, ham investorlar uchun risk bo‘lishi mumkin. Yuqori inflyatsiya to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni

⁹² Muallif tomonidan tayyorlandi.

to'xtatib qo'yishi mumkin, chunki u xarid qobiliyatini va investitsiya daromadlarini pasaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, o'rtacha yoki boshqariladigan inflyatsiya o'sib borayotgan iqtisodiyotni ko'rsatishi mumkin, bu esa investorlar uchun jozibador bo'lishi ham mumkin.

Ishsizlik darajasi ko'pincha iqtisodiy samaradorlikka teskari bog'liqdir. Yuqori ishsizlik darajasi ba'zan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni to'xtatib qo'yishi mumkin, chunki ular mehnat bozorida iqtisodiy beqarorlik yoki samarasizlikni ko'rsatishi mumkin. Aksincha, ishsizlik darajasining pastligi iqtisodiyotning gullab-yashnashini ko'rsatishi mumkin, bu esa uni investitsiyalar uchun jozibador joyga aylantirishi mumkin.

Bizning tahlilimiz asosida soliq yuki yotadi. Soliqlar, shubhasiz, investorning qaror qabul qilish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yuqori soliq yuki xorijiy investitsiyalarni kamaytirishi mumkin, chunki u investitsiyalar bo'yicha sof daromadni kamaytiradi. Shu bilan birga, raqobatbardosh yoki pastroq soliq rejimi rag'batlantiruvchi omil bo'lib, ko'proq to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilishi mumkin. Bizning regressiyamizda biz soliq yukining to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga ta'sir qilishda qanchalik muhimligini aniqlab, boshqa makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'ynagan rollarni hisobga olgan holda ushbu munosabatlarni miqdoriy jihatdan aniqlashni maqsad qilganmiz.

Ushbu munosabatlarni tushunib, O'zbekiston o'zini jahon bozorida yaxshiroq mavqega ega bo'lishi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini optimallashtiradigan siyosatni ishlab chiqishi va natijada iqtisodiy o'sish va farovonlikni rag'batlantirishi mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimiga ta'sir etuvchi omillar turli xil va murakkabdir. Avvalo, iqtisodiy barqarorlik muhim rol o'ynaydi; sarmoyadorlar iqtisodiyotni barqaror va prognoz qilish mumkin bo'lgan mamlakatlarga sarmoya kiritishni afzal ko'radilar. Bundan tashqari, mahalliy bozorning o'sish potentsiali ham katta ahamiyatga ega, chunki bu sarmoya kiritilgan mamlakatning iste'mol va sarmoya jozibasini oshiradi. Siyosiy barqarorlik va huquqiy muhit, shuningdek,

korruptsiya darajasi kabi omillar ham sarmoya oqimini ta'sirlaydi, chunki bu omillar sarmoyadorlarga xavfsizlik va o'z mablag'larining himoyalanihini ta'minlaydi.

Infratuzilmaning rivojlanish darajasi ham muhimdir; yaxshi rivojlangan transport tarmoqlari, kommunikatsiyalar va energetika tizimlari sarmoya kiritish uchun qulay sharoit yaratadi. Soliq siyosati va moliyaviy rag'batlar, shu jumladan soliq imtiyozlari va subsidiyalar, ham sarmoyadorlarni jalb qilishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, mehnat bozorida malakali ishchi kuchining mavjudligi va ish haqining darajasi ham diqqatga sazovordir. Bularning barchasi birgalikda mamlakatning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish qobiliyatini belgilaydi va ularning iqtisodiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

2.6 jadval

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimiga ta'sir etuvchi omillar korrelyatsiya matritsasi⁹³

	<i>To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi</i>	<i>YAIMning o'sish sur'ati</i>	<i>Savdo balansi</i>	<i>Inflyatsiya darajasi</i>	<i>Ishsizlik darajasi</i>	<i>Soliq yuki</i>
<i>To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi</i>	1.0000					
<i>YAIMning o'sish sur'ati</i>	0.9229	1.0000				
<i>Savdo balansi</i>	-0.8537	-0.9747	1.0000			
<i>Inflyatsiya darajasi</i>	-0.8583	-0.9835	0.9958	1.0000		
<i>Ishsizlik darajasi</i>	0.6649	0.5897	-0.9855	-0.9935	1.0000	
<i>Soliq yuki</i>	-0.6582	-0.7493	0.7004	0.6831	-0.6145	1.0000

Matritsa to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi, YAIM o'sish sur'ati, savdo balansi, inflyatsiya darajasi, ishsizlik darajasi va soliq yuki o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimidan boshlab, u YAIM o'sish sur'ati bilan kuchli ijobiy bog'liqlikni namoyish etadi. Bu shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti o'sish sur'ati oshgani sayin, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar

⁹³ Muallif tomonidan tayyorlandi.

oqimi ham o'sish tendensiyasiga ega. Aksincha, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi savdo balansida va inflyatsiya darajasida o'sish kuzatilganda pasaygan ko'rinadi. Ushbu salbiy munosabatlar savdo kamomadining oshishi yoki inflyatsiyaning kuchayishi xorijiy investitsiyalarni potensial ravishda to'xtatishi mumkinligini ko'rsatadi. Qizig'i shundaki, ma'lumotlar ishsizlik darajasi va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi o'rtasidagi ijobiy korrelyatsiyani ko'rsatadi. Bu qarama-qarshi bo'lib tuyulishi mumkin bo'lsa-da, bu ishsizlikning yuqori darajasi ma'lum kontekstlarda ko'proq xorijiy investitsiyalarga bog'liq yoki hatto jalb qilinishi mumkinligiga ishora qiladi. Nihoyat, soliq yuki bilan kuchli salbiy korrelyatsiya shuni ko'rsatadiki, soliq yukining yuqoriligi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar uchun rag'batlantiruvchi omil bo'lishi mumkin.

YAIMning o'sish sur'atlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, u ham savdo balansiga, ham inflyatsiya darajasiga qarama-qarshi harakat qiladi. Bu shuni anglatadiki, savdo taqchilligi yoki inflyatsiyaning o'sishi YAIM o'sishining pasayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, YAIM o'sish sur'ati va ishsizlik darajasi o'rtasida juda yaqin ijobiy bog'liqlik mavjud bo'lib, yalpi ichki mahsulotning yuqori o'sishi ishsizlik darajasining oshishi bilan mos kelishi mumkinligini anglatadi - bu iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar kabi bir qancha omillar bilan ta'minlanishi mumkin bo'lgan hodisa.

Nihoyat, soliq yuki boshqa o'zgaruvchilar bilan o'zgaruvchan munosabatlarni ko'rsatadi. Eng e'tiborlisi uning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi va YAIM o'sish sur'atlari bilan salbiy bog'liqligi bo'lib, soliq muhitining kuchayishi nafaqat xorijiy investitsiyalarni to'xtatibgina qolmay, balki iqtisodiy o'sishga ham xalaqit berishi mumkin.

2.7 jadval

To'g'ridan to'g'ri investitsiyalar oqimiga soliq yukining ta'siri⁹⁴

	(1)	(2)
<i>O'zgaruvchilar</i>	Model 1	Model 2
<i>Soliq yuqi</i>	-0.637***	-0.593***
	(0.157)	(0.211)

⁹⁴ Muallif tomonidan tayyorlandi.

<i>Inflyatsiya</i>	-0.508*** (0.155)	-0.800*** (0.132)
<i>Savdo balansi</i>	0.621*** (0.164)	
<i>Ishsizlik darajasi</i>	-0.492*** (0.0582)	-0.184 (0.175)
<i>YAIM o'sish darajasi</i>		0.295** (0.128)
<i>Constant</i>	-1.603 (1.816)	-0.408 (2.053)
<i>Observations</i>	28	28
<i>R-squared</i>	0.995	0.993
<i>Standard errors in parentheses</i>		
	*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$	

Jadvalda turli iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (mlrd AQSH dollarida) oqimini bashorat qilishga qaratilgan ikkita regressiya modeli, Model 1 va Model 2 natijalari keltirilgan. Ikkala model ham 28 ta kuzatuvdan iborat bir xil ma'lumotlar to'plamidan foydalanadi.

Soliq yuki: Soliq yuki ikkala modelda ham 0,01 darajasida statistik ahamiyatga ega. 1-modelda soliq yukining har bir birligiga oshgani uchun to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi 0,637 birlikka kamayadi. 2-modelda pasayish 0,593 birlikni tashkil etadi. Tegishli standart xatolar mos ravishda 0,157 va 0,211 ni tashkil qiladi.

Inflyatsiya darajasi: Inflyatsiya darajasi har ikkala modelda ham 0,01 darajasida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi bilan statistik jihatdan muhim salbiy munosabatni ko'rsatadi. Inflyatsiya darajasining bir birlik o'sishi uchun to'g'ridan-to'g'ri inflyatsiya oqimi 1-modelda 0,508 birlikka, 2-modelda esa 0,800 birlikka kamayadi.

Ishsizlik darajasi: 1-modelda ishsizlik darajasining har bir birlik o'sishi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining 0,492 birlikka statistik jihatdan sezilarli darajada pasayishi bilan bog'liq. Biroq, 2-modelda, munosabatlar salbiy bo'lib qolsa-da, u kamroq aniq (0,184 birlik pasayish) va statistik ahamiyatga ega emas.

YAIMning o'sish sur'ati: Faqat 2-modelda mavjud bo'lib, YAIM o'sish sur'ati to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi bilan ijobiy munosabatni ko'rsatadi. YAIM o'sishining bir birlik o'sishi to'g'ridan-to'g'ri investitsiya oqimining 0,295 birligiga o'sishiga olib keladi va bu bog'liqlik 0,05 darajasida statistik ahamiyatga ega.

2.3-§. Soliq nazorati amaliyotining hozirgi zamon muammolari tahlili

O'zbekistonda soliq va tashqi savdo siyosati sohasida keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhitni yaratish va investitsiyalar uchun jozibadorlikni oshirishga qaratilgan. Tajribali mutaxassislarining fikrlari va ishbilarmon guruhlarning fikr-mulohazalari oshkor etilmagan iqtisodiy operatsiyalarning katta hajmini ko'rsatadi. Bu holat soliq qoidalariga qat'iy rioya qilgan tadbirkorlarga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni nohaq ahvolga solmoqda.

Soliq ma'muriyatchiligi tizimini tubdan qayta ko'rib chiqish, davlat soliq idoralari faoliyatini takomillashtirish va "raqamli iqtisodiyot" yondashuvini qo'llash zarur. Ushbu o'tish nafaqat ularning samaradorligini oshiradi, balki butun dunyoda qabul qilingan soliq nazorati normalari va standartlarini ichki qonunchilikka kiritish uchun yo'l ochadi. O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotning tarqalishini kamaytirish va biznes uchun teng sharoitlarni ta'minlash uchun avtomatlashtirishga sarmoya kiritish va soliq qoidalariga rioya qilish jarayonini soddalashtirish zarur.

Hozirgi vaqtda hukmron tarmoqlarni zamonaviy talablarga moslashtirishga imkon beradigan qoidalar ishlab chiqilmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlariga keng imkoniyatlar yaratilayotgani, soliq nazorati bo'yicha texnologiyalar asosidagi chora-tadbirlar bosqichma-bosqich joriy etilayotgani taraqqiyotimizni yanada mustahkamlamoqda. Soliq sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tufayli O'zbekiston iqtisodiyoti izchil o'sish sur'atlarini boshdan kechirib, tadbirkorlar uchun yanada qulay muhit yaratishga zamin yaratmoqda. Bunda savol paydo bo'ladi, O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot darajasi qanday miqdorni tashkil etadi?

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2021-yildagi “Pul-kredit siyosatini amalga oshirish Konsepsiyasi”da ham “Moliya sektorining institutsional jihatdan sust rivojlanganligi va yashirin iqtisodiyotda katta hajmdagi naqd pul mablag‘lari aylanmasining mavjudligi Markaziy bank pul-kredit siyosatining samaradorligini pasaytiruvchi omillardan hisoblanadi⁹⁵” deyilgan. Bu ham O‘zbekistonda naqd pulga bo‘lgan talab orqali yashirin iqtisodiyot darajasini aniqlash mumkinligi asoslaydi.

Xususan, inflyatsiya darajasiga qarab, YAIM deflyatori qo‘llaniladi. Umuman olganda, har bir yil uchun muomalada bo‘lgan naqd pulning moslashtirilgan bazaviy miqdori (C0) quyidagi tartibda hisoblanadi:

- 1997-yil asosiy yilidagi naqd pullarning haqiqiy hajmini aholiga bo‘lish yo‘li bilan (yil oxirida), aholi jon boshiga naqd pulning bazaviy miqdori hisoblab chiqiladi;

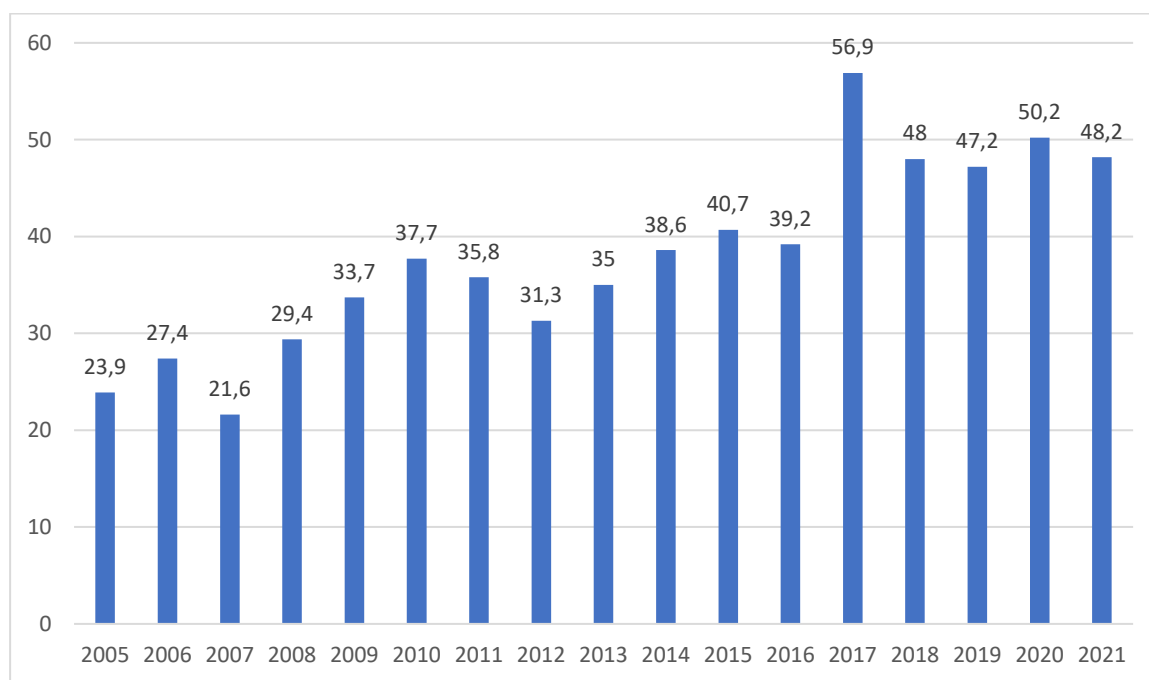
- iqtisodiyotda naqd pul mablag‘larining 1998-yildagi moslashtirilgan bazaviy hajmi 1998-yildagi YAIMning deflyatorini aholi jon boshiga tushadigan naqd pulning bazaviy miqdoriga qo‘llash va 1998-yilda aholi tomonidan olingan miqdorni ko‘paytirish yo‘li bilan hisoblanadi;

- 1999-yildagi iqtisodiyotdagi naqd pul mablag‘larining tuzatilgan bazaviy hajmi 1998-1999-yillar uchun YAIM deflyatorining kumulyativ qiymatini qo‘llash orqali hisoblanadi. Iqtisodiyotda 2000-2021 yillarda naqd pul mablag‘larining tuzatilgan bazaviy hajmlarini hisoblash shunga o‘xshash tarzda amalga oshiriladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, talab qilinadigan depozitlarning haqiqiy hajmi (Dt) va muomaladagi naqd pul miqdori (Ct) o‘zgartirilishi shart emas, chunki ular allaqachon inflyatsiya va aholi o‘zgarishi ta’sirini hisobga olgan. O‘zgartirilgan naqd pulning talab qilib olungungacha bo‘lgan depozitlarga nisbati koyeffitsiyentining standart formulasi yordamida amalga oshirilgan hisob-kitoblar shuni ko‘rsatdiki, so‘nggi 10 yil ichida (2011-2021) O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot hajmi o‘rtacha YAIMning 39,7 foizini tashkil etgan.

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2021 йилдаги “Пул-кредит сиёсатини амалга ошириш Концепцияси”, https://cbu.uz/uz/monetary-policy/concept/index.php?sphrase_id=143174

Shu bilan birga, umuman olganda, yashirin iqtisodiyot hajmining 2009-yildagi YAIMga nisbatan 33,7 foizdan 2015-yilda YAIMga nisbatan 40,7 foizga va 2021 yilda 48 foizgacha bosqichma-bosqich oʻsishi kuzatilgan.

2.3.rasm. Naqd pul va depozitlar oʻrtasidagi bogʻliqlik asosida yashirin iqtisodiyot darajasining aniqlangan miqdori ⁹⁶

Yuqoridagi rasm maʼlumotlaridan koʻrinib turibdiki, Oʻzbekiston Respublikasidagi yashirin iqtisodiyot hajmi, yillar kesimida oʻsish tendensiyasiga ega boʻlgan.

Oʻzbekistonning rivojlanayotgan iqtisodiy landshaftida soliq nazorati adolatlilik, qonunchilikka rioya etish va mamlakat uchun daromad keltirishning muhim tarkibiy qismi sifatida ajralib turadi. Mamlakat soliq jarayonlarini modernizatsiya qilish va tartibga solishga boʻlgan intilishlari bilan kurashar ekan, bir qator muammolar paydo boʻladi. Oshkora qilinmagan iqtisodiy operatsiyalar, muhim tashvish, soliq tizimining yaxlitligiga soya solib, rasmiy iqtisodiyotda faoliyat yurituvchilarni qiyin ahvolga solib qoʻymoqda. Soliq maʼmuriyati tizimining oʻzi oʻzgarishlarni boshdan kechirayotgan boʻlsa-da, bu oʻzgarishlarning surʼati va samaradorligi yanada takomillashtirish uchun imkoniyatlar qoldiradi. Global miqyosda qabul qilingan meʼyorlarning tizimimizga integratsiyalashuvi

⁹⁶ Ш.Элмродов “Яширин иқтисодиётни молиявий механизмлар билан камайтириш йўллари” диссертацияси автореферати, ТМИ, 2022

kutilganidan sekinroq qabul qilinmoqda, bu esa islohotlarni jadallashtirishga chaqirmoqda. Raqamli transformatsiya asrida soliqqa tortish jarayonlarini avtomatlashtirish va soddalashtirishga alohida e'tibor qaratmasdan bo'lmaydi. Shunga qaramay, bu yerda biz yana bir qator zamonaviy muammolarga duch kelmoqdamiz. Umumlashtiruvchi yashirin iqtisodiyot amaldagi soliq qoidalarining nozik jihatlari bilan birgalikda xalq hal qilishi kerak bo'lgan masalalarning murakkabligini tashkil qiladi.

2.8 jadval

O'zbekiston soliq tizimidagi zamonaviy muammolar⁹⁷

<i>Aspekt</i>	<i>Tavsif</i>
<i>Oshkor etilmagan iqtisodiy operatsiyalar</i>	Muvofiq korxonalariga ta'sir ko'rsatadigan katta hajmdagi yashirin operatsiyalar.
<i>Soliq ma'muriyati tizimi</i>	Samaradorlikni oshirish uchun kompleks modernizatsiya talab etiladi.
<i>Global me'yorlar bilan integratsiya</i>	Umumjahon qabul qilingan soliq normalari va standartlarini qabul qilishning sekinroq sur'ati.
<i>Avtomatlashtirish va raqamlashtirish</i>	Avtomatlashtirish orqali soliqqa rioya qilish tartib-qoidalarini soddalashtirish zarurligi
<i>Biznes muhiti</i>	Biznes uchun teng bo'lmagan raqobat sharoitlari;
<i>Yashirin iqtisodiyoti</i>	Mamlakat daromadlari va rasmiy biznes o'sishiga ta'sir qiluvchi yuqori tarqalganlik.
<i>Soliq qoidalariga rioya qilish</i>	Murakkab jarayonlar rioya qilish va optimal soliq yig'ishga to'sqinlik qiladi.

Mamlakatda ilg'or xorijiy tajriba asosida soliq siyosati va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish hamda soliq to'lovchilarning soliq organlari bilan o'zaro munosabatlarida shaffoflikni ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shu bilan birga soliq maslahati davlatning yangi soliq siyosatini samarali amalga oshirishning professional instituti va soliqlarni hisoblash va to'lash masalalarida soliq to'lovchilarning ishonchli yordamchisi sifatida yetarlicha shakllanmagan.

Davlatning samarali soliq sohasidagi islohatlarni amalga oshirishda soliq tizimini rivojlantirish dasturlari ijrosi amaliyotining jahondagi ilg'or tajribalari

⁹⁷ Muallif tomonidan shakllantirildi,

hamda bu borada O‘zbekistondagi mavjud imkoniyatlarning tadqiqi asosida soliq nazoratini ta’minlashda mamlakatda va uning hududlarida, iqtisodiyot tarmoqlarida, yuridik va jismoniy shaxslarni soliq tortishda soliq nazorati metodologiyasining samarali vositalarini shakllantirish lozim.

Soliq ma’muriyati tizimiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak quyidagilarni ta’kidlashimiz mumkin. 2018-yildan boshlab davlat kafolatlari bilan ta’minlangan tashqi qarzning sezilarli darajada o‘shishi kuzatildi, ular taxminan 2021-yilda barqarorlasha boshladi. Ushbu qarzning salmoqli qismi davlat byudjetini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiriladi. Soliq yuklari kamaytirilganligi sababli, Davlat budjeti daromadlari yoki kamayadi yoki mutanosib ravishda o‘smaydi, xarajatlar esa o‘shishda davom etadi. Ushbu ssenariy byudjet taqchilligiga olib keladi, bu esa keyinchalik tashqi qarzlarni olish orqali qoplanadi. Biroq, bu qarzlar o‘ziga xos qiyinchiliklar bilan birga keladi, chunki ular katta foizlarni keltirib chiqaradi va ma’lum bir muddatdan keyin davlat byudjeti orqali to‘lanishi kerak.

Bunday tizimni **kechiktirilgan soliqlar tizimi** deb atash mumkin

2.9- jadval

Byudjet defitsiti va uni qoplash⁹⁸

<i>T/r</i>	Ko‘rsatkichlar	2020-yil uchun prognoz	2021-yil uchun prognoz	2022-yil uchun prognoz
1.	YAIMning o‘shish sur‘ati, %da	5,5	5,1	6,0
2.	Iste‘mol narxlarini indeksi, o‘tgan yilning dekabr oyiga nisbatan, %da	12,5 - 13,0	9,0 - 10,0	9,0
3	Konsolidatsiyalashgan byudjet defitsitining yuqori cheklangan miqdori YAIMga nisbatan, %da	ko‘rsatkich mavjud emas	6,5	3
4.	Hukumat kafolati ostida olinadigan tashqi qarzlarning cheklangan hajmi, mlrd dol	5,5	5,5	4,5
	shu jumladan O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini qo‘llab-quvvatlash uchun, mlrd dol	2,5	2,2	2,5
5.	Hukumat kafolati ostida jalb qilingan davlat qarzining cheklangan miqdori, YAIMga nisbatan %da	1,5 mlrd doll.	60	60 Podrobnee:

⁹⁸ Жорилла Хайруллаевич Абдуллаев, Солиқ тизими: муаммолар ва истиқболлар, Norma.uz 2022

Agar 2020-yil uchun tasdiqlangan prognozlarda Konsolidatsiyalashgan byudjet defitsitining eng ko‘p miqdori mavjud bo‘lmagan bo‘lsa (garchi bunday ko‘rsatkich ilgari har doim tasdiqlangan), 2021-yil uchun prognozlarda defitsit 6,5% darajasida belgilangan bo‘lsa, 2022-yil uchun 3%gacha kamaytirildi. Defitsit bor ekan, savol tug‘iladi: uni nima bilan qoplash mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan soliq sohasidagi hamkorligi bo‘yicha, O‘zbekiston xalqaro huquqning teng huquqli subyekti sifatida dunyoning boshqa mamlakatlari bilan soliqqa tortish sohasidagi shartnomaviy-huquqiy bazani mustahkamlash bo‘yicha soliq siyosatini ildamlilik bilan yuritmoqda. 1993-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi soliqqa tortish sohasida yaqin va uzoq xorijdagi mamlakatlar bilan xalqaro shartnomalar tizimini shakllantirish bo‘yicha ishlar olib bormoqda. Bugungi kunda dunyoning har xil mamlakatlari bilan 53 ta ikki tomonlama shartnomalar imzolangan.

Bu shartnomalar quydagi yo‘nalishlar asosida amaliyotga tadbiiq etib kelinmoqda:

1. Ikki tomonlama soliqqa tortishga yo‘l qo‘ymaslik, daromad va kapital solig‘ini to‘lashdan bosh tortishning oldini olish to‘g‘risidagi shartnomalar.

2. Soliq qonunchiligiga amal qilish, shuningdek, soliq qonunchiligini buzishga qarshi kurash bo‘yicha o‘zaro yordam va hamkorlik masalalari va soliqqa tortish sohasida axborot almashish to‘g‘risidagi shartnomalar.

3. Bilvosita soliqlarni undirish tamoyillari to‘g‘risidagi shartnomalar. Bu xalqaro shartnomalarda keltirilgan o‘zaro soliqqa oid kelishuvlarni mamlakatlar kesimida tahlil qilganimizda mamlakatlardagi tadbirkorlarga soliq stavkalarining qo‘llanilishi o‘rtasidagi tafovutlarni ko‘rishimiz mumkin. Quyidagi jadvalda xalqaro shartnomalar qoidalari bo‘yicha dividendlar, foizlar va royalti ko‘rinishda oligan daromadlarga soliq solish stavkalar tahlili keltirilgan.

**Halqaro shartnomalarida keltirilgan soliq stavkalari to‘g‘risida
ma‘lumot⁹⁹**

№	Davlat	Dividendlar	Foizlar	Royalti	Qurilish maydonchasi xizmat ko‘rsatish
1	Avstriya	a) dividendlarning yalpi miqdoridan 15%; b) agar haqiqiy egasi dividendlarni to‘laydigan kompaniya mol-mulkinging kamida 10 foiziga bevosita egalik qiladigan kompaniya bo‘lsa (sheriklikdan tashqari) bo‘lsa, dividendlar umumiy miqdorining 5 foizi	10%	5%	12
2	Ozarbayjon	10%	10%	10%	6 / 6
3	Bahrayn	8%	8%	8%	6 / 6
4	Belgiya	a) boshqa hollarda 5% (10 da) va 15%.	0 (davlat zaymlari uchun) va 10 (boshqa hollarda)	5%	12
5	Buyuk Britaniya	5% (10% da) va boshqa barcha holatlarda 10%.	5%	5%	12

Xalqaro soliqqa tortish sohasida xalqaro shartnoma normalariga to‘g‘ri va tezkor rioya qilish, norezidentlar ishtirokidagi operatsiyalarda ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish zarur. Shartnoma davlatlari o‘rtasida norezidentlarning soliq faoliyati to‘g‘risidagi bitimlarni tuzishda asosiy muammolarni tushunish juda muhimdir. Huquqiy bazalar tez-tez qayta ko‘rib chiqilayotganligi sababli, ko‘plab mutaxassislar yangilanib turish, nuanslarni tushunish va ularni mohirlik bilan qo‘llashni qiyin deb bilishadi. Ayni vaqtda mamlakatimizda tashqi iqtisodiy faoliyatni faollashtirish, xorijiy sarmoyalarni jalb etishga alohida e‘tibor qaratilayotgan islohotlar ham izchil davom ettirilmoqda. Xorijiy valyutani taqsimlash protokollarining yangillashtirilishi xorijdagi daromadlarni repatriatsiya qilish uchun katta imkoniyatlar yaratdi. Tabiiyki, bu soliqqa tortishning nozik tomonlarini birinchi o‘ringa olib chiqadi va turli xil ssenariylar uchun maxsus echimlarni talab qiladi. Soliq kodeksining bo‘limi norezidentlar manfaatdor tomonlar bo‘lgan bitimlarning soliqqa tortish nuanslarini o‘rganadi. Ushbu soliqqa tortish paradigmasi xalqaro soliq shartnomalari

⁹⁹ Muallif tadqiqotlari asosida tayyorlandi.

qoidalariga muvofiqlashtirish va xalqaro shartnoma standartlarini amalga oshirish vakolati kabi o'zining murakkabliklari bilan birga keladi. Shu nuqtayi nazardan, ikki tomonlama xalqaro kelishuv va konvensiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur anglash muhim ahamiyatga ega, chunki ular, birinchi navbatda, ikki tomonlama soliqqa tortishga qarshi kurashishga qaratilgan.

Qolaversa, ushbu xalqaro shartnomalarda belgilangan soliq stavkalari ba'zan O'zbekiston huquqiy direktivalarida ko'rsatilganidan ham yumshoqroq bo'lishi mumkinligini ta'kidlash joiz. Ushbu holat sub'ektlar va ularning ekspert guruhlari ushbu belgilangan normalarni to'liq bilmagan yoki qo'llashda malakali bo'lmagan holatlarga olib kelishi mumkin.

QQS to'lashda qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari duch keladigan muammolar.

Ko'pgina mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sektori ko'pincha kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilarning katta qismini tashkil qiladi. Bu ishlab chiqaruvchilar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va o'z mahsulotlarini eksport qilish orqali mamlakat iqtisodiyotiga salmoqli hissa qo'shmoqda. Biroq, soliqni tartibga solish bazasi, xususan, Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tizimi haqida gap ketganda, bir qator muammolar paydo bo'ladi:

Ma'muriy murakkabliklar: QQS bo'yicha majburiyatlarni boshqarish ma'muriy tajriba va infratuzilmani talab qiladi. Ko'pgina qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, ayniqsa kichikroq korxonalar, ushbu soliq majburiyatlarini bajarish uchun zarur resurslar yoki bilimga ega emas, bu xatolarga, yoki to'lovlarning kechiktirilishiga olib keladi.

Ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy tangligi: QQSni zudlik bilan to'lash qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining cheklangan moliyaviy resurslarini ham cheklab, ularning pul oqimiga ta'sir qilishi mumkin. Bu moliyaviy yuk ularning dehqonchilik faoliyatiga qayta sarmoya kiritish yoki zamonaviy qishloq xo'jaligi texnologiyalarini o'zlashtirish imkoniyatlariga to'sqinlik qilishi mumkin.

Soliq undirishdagi samarasizlik: Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining ko'pligini hisobga olgan holda, soliq organlari har bir ishlab chiqaruvchidan QQSni

samarali monitoring qilish va undirishda ko‘pincha qiyinchiliklarga duch kelishadi. Qishloq xo‘jaligining markazlashtirilmaganligi ushbu samarasizlikni yanada kuchaytiradi.

Soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash potentsiali: Qishloq xo‘jaligi sektorining tarqoq va xilma-xilligi ba‘zan soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash yo‘llarini taqdim etishi mumkin. Ba‘zi ishlab chiqaruvchilar o‘z sotuvlari haqida kam hisobot berishlari yoki umuman hisobot bermasliklari mumkin, bu esa hukumat uchun sezilarli daromad oqib chiqishiga olib keladi.

O‘shish va investitsiyalarning oldini olish: QQS bo‘yicha majburiyat ma‘muriy qiyinchiliklar bilan birgalikda qishloq xo‘jaligi sektoriga yangi kirishuvchilarga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bu, shuningdek, mavjud ishlab chiqaruvchilarni o‘z faoliyatini kengaytirish yoki tashqi investitsiyalarni izlashdan to‘xtatishi mumkin.

Siyosatni shakllantirish uchun ma‘lumotlarning etishmasligi: QQS bo‘yicha hisobotlarning nomuvofiqligi va ko‘plab qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan to‘lovlar tufayli hukumat aniq ma‘lumotlardan foydalana olmasligi mumkin. Aniq ma‘lumotlarning yetishmasligi qishloq xo‘jaligi sektori uchun samarali, ma‘lumotlarga asoslangan siyosatni shakllantirishga to‘sqinlik qiladi.

Benzin va dizel yoqilg‘isi uchun aksiz solig‘i tuzilmasini o‘zgartirish to‘g‘risidagi taklif bilan ko‘rib chiqilgan muammolar:

Murakkab soliq yig‘ish jarayoni: Hozirgi tizimning asosiy muammolaridan biri ko‘p sonli sotuvchilardan aksiz solig‘ini undirishning murakkab jarayoni hisoblanadi. Bu hukumat uchun samarasizlik, xatolar va yuqori ma‘muriy xarajatlarga olib kelishi mumkin. Yig‘ish jarayonini ishlab chiqaruvchilarga qaratish orqali protsedura yanada soddalashtirilgan va samarali bo‘ladi.

Soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash va ularga rioya qilish muammolari: Ko‘p sonli sotuvchilarga tayanadigan tizim, ayniqsa kichikroq yoki kamroq tartibga solinadigan sotuvchilar orasida soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash muammolariga olib kelishi mumkin. Ma‘suliyatni odatda ma‘muriy tuzilmalarga ega bo‘lgan ishlab chiqaruvchilarga o‘tkazish rioya qilishni kuchaytirishi va bo‘yin tovlash holatlarini kamaytirishi mumkin.

Kichik chakana sotuvchilarga ma'muriy yuk: Kichik chakana sotuvchilar aksiz solig'i bilan shug'ullanish uchun zarur resurslar yoki tajribaga ega bo'lmasligi mumkin. Bu xatolarga, qasddan rioya qilmaslikka va ushbu korxonalarda qo'shimcha stressga olib kelishi mumkin. Ushbu yukni yengillashtirish orqali taklif kichik biznes operatsiyalarini qo'llab-quvvatlaydi.

Iste'molchi narxlarining nomuvofiqligi: Yakuniy sotuvchilar zimmasiga yuklangan holda, aksiz solig'i iste'molchilarga qanday o'tkazilishida nomuvofiqliklar bo'lishi mumkin. Ba'zi sotuvchilar xarajatlarning bir qismini o'zlashtirishi mumkin, boshqalari esa markirovka qo'shishi mumkin. Bu iste'molchilar uchun narxlarning nomutanosibligiga olib kelishi mumkin. Yangi taklif yanada izchil va potensial raqobatbardosh narxlarni shakllantirishga yordam beradi.

Daromadlarni prognoz qilishdagi qiyinchilik: Yakuniy sotuvchilarning ko'pligi bilan hukumat aksiz solig'i tushumlarini aniq prognoz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Soliq majburiyatini cheklangan miqdordagi ishlab chiqaruvchilarga jamlash orqali hukumat o'z daromadlarini prognoz qilish osonroq bo'ladi.

Benzin va dizel yoqilg'isini oxirgi iste'molchilarga sotadigan shaxslar uchun aksiz solig'ini bekor qilib, uni to'lash majburiyatini ushbu neft mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga yuklash bo'yicha taklifi bu muammolardan qaysilarinidir yechishga xizmat qiladi.

Benzin va dizel yoqilg'isi iste'mol qilganlik uchun aksiz solig'i bo'yicha

№	Ko'rsatkichlar nomi	Amaldagi tartib bo'yicha (2022-yilda kutilmoqda)				Taklif etilayotgan tartibda (2023-yil kutilayotgan)				Farqi			
		To'lovchilar soni	Yoqilg'i hajmi (ming.t)	Soliq stavkasi (so'mda)		Hisoblangan soliq (mln.so'mda)	To'lovchilar soni	Yoqilg'i hajmi (ming.t)	Soliq stavkasi (ming.so'mda)	Hisoblangan soliq (mln.so'mda)	To'lovchilar soni	Soliq summasi	
				1-yanvardan	1-iyundan								
	JAMI:	2 523	4 069			1 432 508	3	1 911		1 433 147	-2 520	638	
1	Yakuniy iste'molchiga realizatsiya qiluvchilar (AYOQSH)	2 520	2 158			967 153	0				-2 520	-967 153	
1.1	Benzin yoqilg'isi:	1 746	1 139	1 litr uchun 350 so'm 1 tonna uchun 465 530 so'm	1 litr uchun 385 so'm 1 tonna uchun 512 000 so'm	526 516	0				-1 746	-526 516	
	Hududlarda	1 705	764			348 643						-1 705	-348 643
	YSTBH DSI	41	375			177 874						-41	-177 874
1.2	Dizel yoqilg'isi:	774	1 019	1 litr uchun 350 so'm 1 tonna uchun 425 918 so'm	1 litr uchun 385 so'm 1 tonna uchun 468 000 so'm	440 636	0				-774	-440 636	
	Hududlarda	725	423			182 132						-725	-182 132
	YSTBH DSI	49	596			258 504						-49	-258 504
2	Neft mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilari	3	1 911			465 356	3	1 911		1 433 147	0	967 791	
2.1	Benzin yoqilg'isi:		1 135			283 094		1 135		851 267		568 173	

	"BNQIZ" AJ		927	benzin 240000\27500 0	benzin 275000	231 912		927	750	694 989		463 077
	"FNQIZ" AJ		199			48 653		199	750	149 382		100 729
	"Chinoz NQIZ" MCHJ		9			2 529		9	750	6 896		4 367
2. 2	Dizel yoqilg'isi :		776			182 262		776		581 880		399 618
	"BNQIZ" AJ		460	dizel yoqilg'isi 216000\ 240 000	dizel yoqilg'isi 237000\ 264 000	105 249		460	750	344 922		239 673
	"FNQIZ" AJ		301			73 281		301	750	225 551		152 269
	"Chinoz NQIZ" MCHJ		15			3 732		15	750	11 408		7 676

Jadvalda 2022 va 2023-yillarda O'zbekistonda kutilayotgan soliq tushumlari va yoqilg'i tarmog'idagi soliq to'lovchilar sonining taqqoslanishi keltirilgan. Unda soliq to'lovchilar soni, yoqilg'i hajmi, soliq stavkalari va hisoblangan soliq bo'yicha O'zbekistondagi farqlar ko'rsatilgan million so'mda ko'rsatilgan. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, oxirgi iste'molchiga sotadigan soliq to'lovchilar soni, xususan, hududlarda ham benzin, ham dizel yoqilg'isi uchun hisoblangan soliq sezilarli darajada kamaygan. Aksincha, yoqilg'i ishlab chiqaruvchilar, ayniqsa, benzin ishlab chiqaruvchi korxonalar sonining ko'payishi kutilmoqda, bu esa hisoblangan soliq tushumlarining sezilarli darajada oshishiga olib keladi. 2023-yilda benzin va dizel yoqilg'isi uchun litr va tonna uchun soliq stavkalari oshishi kutilmoqda.

2-bob bo'yicha xulosa

O'zbekiston Respublikasida soliqlarning tartibga solish funksiyasi faoliyatidagi tizimli muammolar, rivojlanish konuniyatlari va samaradorligi ko'rsatkichlarining tahlili mavzusida quyidagi xulosalar olingan:

Tadbirkorlik subyekti sifatida ro'yxatdan o'tmay faoliyat yuritish, hisobot ko'rsatkichlarini haqiqatdan farq qilish, daromadlarni yashirish kabi huquqbuzarliklar nafaqat soliq tizimi balki butun iqtisodiyot uchun ham salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi turgan gap. Ya'ni, bozordagi sog'lom raqobat muhitiga putur yetadi, makroiqtisodiy indikatorlar noto'g'ri baholanishiga sabab bo'ladi.

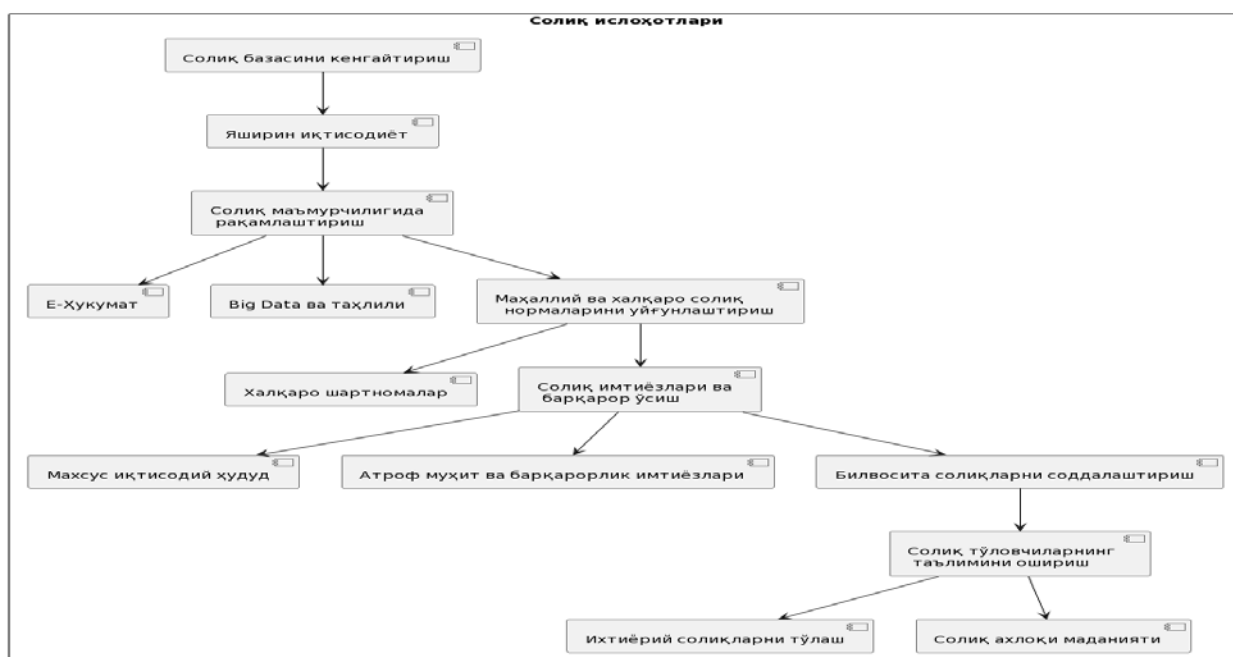
Soliq yuki boshqa o'zgaruvchilar bilan o'zgaruvchan munosabatlarni ko'rsatadi. Eng e'tiborlisi uning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar oqimi va YAIM o'sish sur'atlari bilan salbiy bog'liqligi bo'lib, soliq muhitining kuchayishi nafaqat xorijiy investitsiyalarni to'xtatibgina qolmay, balki iqtisodiy o'sishga ham xalaqit berishi mumkin.

Xalqaro soliqqa tortish sohasida xalqaro shartnoma normalariga to'g'ri va tezkor rioya qilish, norezidentlar ishtirokidagi operatsiyalarda ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish zarur. Shartnoma davlatlari o'rtasida norezidentlarning soliq faoliyati to'g'risidagi bitimlarni tuzishda asosiy muammolarni tushunish juda muhimdir. Huquqiy bazalar tez-tez qayta ko'rib chiqilayotganligi sababli, ko'plab mutaxassislar yangilanib turish, nuanslarni tushunish va ularni mohirlik bilan qo'llashni qiyin deb bilishadi.

III BOB. SOLIQLARNING TARTIBGA SOLISH FUNKSIYASINI SOLIQTIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MAKSADIDA FAOLLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

3.1-§. Soliq islohotlariga mavjud yondashuvlar modifikatsiyasining asosiy yo‘nalishlari

Soliq islohotlari mamlakatning iqtisodiy yo‘nalishini shakllantirishda, uning investitsion landshaftini shakllantirishda va kengroq biznes muhitini belgilashda ajralmas rol o‘ynaydi. Davlat moliyasining asosi sifatida soliqlarning tuzilishi, undirilishi va ishlatilishi nafaqat fiskal siyosatga ta’sir qiladi, balki investorlar, tadbirkorlar va iste’molchilarning qarorlariga ham ta’sir qiladi. Tez iqtisodiy o‘tishlar va misli ko‘rilmagan global muammolar bilan tavsiflangan davrda soliq islohotlarining ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ular hukumatlar uchun iqtisodiy inqirozlarga javob berish, moliyaviy barqarorlikni himoya qilish va barqaror o‘sishda zamin yaratish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

3.1-rasm. Soliq islohotlariga mavjud yondashuvlar modifikatsiyasining asosiy yo‘nalishlari¹⁰⁰

Ushbu o‘zgaruvchan iqtisodiy ssenariylarga moslashish faqat siyosatning tezkorligi masalasi emas; Bu prognoz qilish, tenglik va ichki maqsadlarga ham,

¹⁰⁰ Muallif tomonidan shakllantirildi

global standartlarga ham strategik muvofiq hisoblanadi. Shunday ekan, chuqur o‘yangan soliq islohotini iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi katalizator sifatida qarash mumkin.

Soliq bazasini kengaytirish:

Soliq bazasini kengaytirish mamlakatning fiskal barqarorligini ta’minlash yo‘lidagi muhim qadamdir. Soliqqa tortiladigan tarmoqlar va sub’ektlar doirasini kengaytirish orqali hukumatlar nafaqat ularning daromadlari oqimini ko‘paytirishi, balki cheklangan miqdordagi soliq manbalariga ortiqcha bog‘liqlik bilan bog‘liq xavflarni ham yumshata oladi. Ilgari foydalanilmagan yoki kam soliqqa tortilgan tarmoqlarni birlashtirish yanada xilma-xil va barqaror daromad tizimini joriy qiladi. Eng muhimi, soliq yukining adolatli va adolatli taqsimlanishiga yordam beradi. Har bir sektor o‘zining adolatli ulushini qo‘shganda, u har qanday sanoat yoki demografik bosimni engillashtiradi, jamoaviy mas’uliyat va tenglik hissini uyg‘otadi.

Yashirin iqtisodiyot, xususan, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq tizimi uchun o‘ziga xos qiyinchilik tug‘diradi. Ko‘pincha keng va murakkab bo‘lgan ushbu sektor hisobot berish, tartibga solish va, demak, soliqqa tortishning rasmiy tuzilmalaridan tashqarida ishlaydi. Bu nafaqat katta daromadning potensial yo‘qotilishiga olib keladi, balki iqtisodiy shaffoflikka to‘sqinlik qiladi va hatto beixtiyor adolatsiz biznes amaliyotlarini rag‘batlantirishi mumkin. Norasmiy sektorni rasmiy soliq tarmog‘iga integratsiyalash strategiyalarini ishlab chiqish orqali hukumatlar muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Ushbu inklyuziya nafaqat davlat daromadlarini oshiradi, balki norasmiy iqtisodiyotda bo‘lganlarga institutsional imtiyozlar, huquqiy himoya va o‘shish imkoniyatlaridan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu tarmoqlarni rasmiylashtirish yanada shaffof, hisobdor va adolatli iqtisodiy manzarani yaratishga yordam beradi.

Soliq ma’muriyatida raqamli transformatsiya:

Soliq ma’muriyatining raqamli transformatsiyasi an’anaviy jarayonlarni qayta belgilash, ularning zamonaviy talab va muammolarga ko‘proq mos kelishini

ta'minlash uchun zamonaviy texnologiyalardan qanday foydalanish mumkinligidan dalolat beradi.

Elektron boshqaruv ushbu transformatsiyaning asosiy vositasi sifatida paydo bo'ldi. Soliq ma'muriyatchiligida elektron boshqaruvga o'tish texnologiyaning o'zgarishidan ko'proq narsani anglatadi; bu soliq operatsiyalarini amalga oshirishning asosiy mohiyatini qayta shakllantirish o'z ichiga oladi. Elektron boshqaruv ma'muriy tartib-qoidalarni soddalashtiradi, byurokratik kechikishlarni minimallashtiradi va soliq to'lovchilar uchun kechayu kunduz foydalanishi mumkin bo'lgan platformani taqdim etadi. Raqamli iz shaffoflikni ta'minlaydi, nomuvofiqliklar va xatolar ehtimolini kamaytiradi. Bundan tashqari, u mas'uliyatni kuchaytiradi, chunki har bir operatsiya va qarorlar ro'yxatga olinadi va tekshirilishi mumkin. Soliq to'lovchi uchun bu qulayroq interfeys, o'z vaqtida yangilanishlar va o'z majburiyatlarini murakkablashtirishga emas, balki qulaylashtirishga qaratilgan tizimni anglatadi.

Soliq ma'muriyatchiligida Big Data va tahlil imkoniyatlari juda katta va asosan foydalanilmagan. Har lahzada hosil bo'ladigan tranzaksiyalar va ma'lumotlar nuqtalarining ko'payishi bilan, to'g'ri tahlil qilinganda misli ko'rilmagan qiymatga ega bo'lgan ma'lumotlar bazasi mavjud. Katta ma'lumotlar soliq organlariga soliq to'lashdan bo'yin tovlash yoki firibgarlikka ishora qiluvchi sxemalarni aniqlashda yordam berishi mumkin. Hukumat soliq to'lashdan bo'yin tovlaganlar ortidan ovora bo'ladigan reaktiv yondashuv o'rniga, tahlil proaktiv yondashuvni ta'minlaydi. Potensial bo'yin tovlash holatlarini prognoz qilish va real vaqt rejimida xatoliklarni aniqlash orqali soliq organlari zudlik bilan aralashib, shu bilan noto'g'ri ishlashning oldini oladi. Bundan tashqari, ushbu tushunchalar siyosatni shakllantirishga yo'l-yo'riq ko'rsatishi mumkin, bu esa soliq siyosatining eskirgan taxminlarga asoslanmaganligini, balki hozirgi iqtisodiy xatti-harakatlar va naqshlarga mos kelishini ta'minlaydi. Bu nafaqat muvofiqlikni maksimal darajada oshiradi, balki siyosatning adolatli, asosli va joriy iqtisodiy manzaraga mos kelishini ham ta'minlaydi.

Ichki va xalqaro soliq normalarini uyg'unlashtirish:

Mahalliy soliq qonunchiligini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish jahon iqtisodiyotiga yanada chuqurroq integratsiyalashish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishni maqsad qilgan davlatlar uchun ajralmas strategiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bunday muvofiqlashtirish ikki tomonlama soliqqa tortish kabi mumkin bo‘lgan muammolardan himoyani taklif qiladi, chunki ular bir xil daromad uchun ikkita yurisdiksiyada soliqqa tortilganda paydo bo‘lishi mumkin. Ikki tomonlama soliqqa tortish nafaqat biznes yoki unga duch kelayotgan jismoniy shaxslar uchun zararli, balki mamlakatlar uchun qiyinchiliklar tug‘diradi va ularni investitsiya yo‘nalishlari sifatida kamroq jozibador qiladi. Mamlakatlar ichki siyosatni xalqaro me‘yorlarga moslashtirish orqali investorlar adolatsiz soliq yukini ko‘tarmasliklarini ta‘minlashi va shu orqali transchegaraviy sarmoyalarni osonlashtirishi va rag‘batlantirishi mumkin.

Transchegaraviy investitsiyalarning uzluksiz oqimi iqtisodlari, ayniqsa o‘tish davridagi yoki tez rivojlanayotgan mamlakatlar uchun juda muhimdir. Bu investitsiyalar mamlakat ichida yetarli darajada moliyalashtirilmagan tarmoqlarni mustahkamlashi, yangi texnologiyalar va amaliyotlarni joriy etishi, hattoki kelajakdagi iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishini shakllantirishi mumkin. Mahalliy soliq normalari to‘xtatuvchi omil bo‘lmasligini ta‘minlash orqali davlatlar o‘zlarini global xaritada daromadli va investorlar uchun qulay yo‘nalish sifatida ko‘rsatishlari mumkin.

Xalqaro shartnomalar ushbu muvofiqlashtirish jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular turli soliq tizimlari o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘taydi va ikkala yurisdiksiyada faoliyat yurituvchi sub’ektlar uchun soliq majburiyatlari bo‘yicha o‘zaro tushunish va kelishuv mavjudligini ta‘minlaydi. Ko‘pincha batafsil va sinchkovlik bilan kelishilgan ushbu shartnomalar asosiy qoidalarni belgilaydi va aniqlik kiritadi, bu esa korxonalarining soliq majburiyatlari bo‘yicha aniq yo‘l xaritasiga ega bo‘lishini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, ular soliq masalalari bo‘yicha davlatlar o‘rtasida muloqot va konsensusni rivojlantirish orqali hamkorlikdagi soliq muhitini rag‘batlantiradilar. Bunday hamkorlik davlatlarning soliqdan bo‘yin tovlash, foydani o‘zgartirish va soliq bazasini yemirishi mumkin bo‘lgan boshqa

noto'g'ri xatti-harakatlar kabi muammolarni hal qilish uchun hamkorlikda ishlashini ta'minlaydi. Mohiyatan, shartnoma va bitimlar orqali ichki va xalqaro soliq normalarini uyg'unlashtirish nafaqat biznesga aniqlik beradi, balki davlatlar o'rtasidagi hamkorlik va o'zaro hurmatni rivojlantirish orqali global moliyaviy asosni mustahkamlaydi.

Soliq imtiyozlari va barqaror o'sish:

Soliq imtiyozlari tarixan hukumatlar tomonidan iqtisodiy o'sishni kerakli yo'nalishlarga yo'naltirish uchun kuchli vosita sifatida qo'llanilgan. Agar bu imtiyozlar to'g'ri qo'llanilsa, barqaror o'sishni rag'batlantirish, investitsiyalarni e'tibordan chetda qolishi mumkin bo'lgan tarmoqlar va hududlarga jalb etishga xizmat qilishi mumkin.

Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) bu strategiyani ifodalaydi. Strategik jihatdan yo'lga qo'yilgan ushbu zonalar turli vositalar yordamida tadbirkorlik subyektlariga qulay shart-sharoitlarni ta'minlaydi, ularning asosiysi qulay soliq rejimlaridir. EIZlar ko'pincha mamlakatning kengroq tartibga soluvchi landshaftidan izolyatsiya qilingan bo'lib, korxonalariga faoliyat yuritish uchun soddalashtirilgan asosni taklif qiladi. Shunday qilib, ular mahalliy va xalqaro investitsiyalar uchun magnit bo'lib qoladi, xususan, mamlakat o'sishining keyingi bosqichi uchun muhim deb hisoblagan tarmoqlarga jozibador hisoblanadi. EIZlar biznesni jalb qilish bilan bir qatorda, mintaqaviy rivojlanishni ham faollashtirishi mumkin. Tadbirkorlik sub'ektlari ushbu zonalarda o'z faoliyatini yo'lga qo'yar ekan, ular beixtiyor infratuzilmaning rivojlanishiga, ish o'rinlari yaratilishiga va texnologik transferga olib keladi va shu bilan butun mintaqani ko'taradi.

Shu bilan bir qatorda, o'sish haqidagi global barqarorlikka tobora ko'proq e'tibor qaratilib, rivojlanmoqda. Iqlim o'zgarishining oqibatlarini yanada aniqroq bo'lganda, barqaror biznes amaliyotlari zarurligini jamoaviy anglash mavjud. Bu yerda soliq imtiyozlari o'zgaruvchan rol o'ynashi mumkin bo'lgan yana bir soha yotadi. Yashil tashabbuslarni qo'llab-quvvatlovchi yoki barqaror amaliyotni qo'llaydigan korxonalariga soliq imtiyozlari yoki chegirmalar taklif qilish orqali hukumatlar barqarorlik uchun jiddiy da'vo qilishlari mumkin.

Bilvosita soliqlarni soddalashtirish:

Egri soliqlar o'z mohiyatiga ko'ra daromad yoki foydadan ko'ra tovar va xizmatlardan undiriladi. Ular ko'plab hukumatlar uchun muhim daromad manbai bo'lib, davlat g'aznasini to'ldirishni ta'minlaydi. Biroq, ko'plab mamlakatlarda bilvosita soliqlar manzarasi ko'pincha mahsulotning hayot aylanishi yoki xizmat ko'rsatishning turli bosqichlarida bir-biriga o'xshash soliqlardan kelib chiqadigan murakkabliklar bilan to'lib-toshgan.

Bir nechta bilvosita soliqlarning murakkabligi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi. Korxonalar uchun bu muammolarda harakatlanish ma'muriy qiyinchiliklarga aylanishi mumkin. Turli xil soliqlar, ularning har biri o'ziga xos muvofiqlik talablariga ega bo'lib, kompaniyalarni zaiflashtirishi va resurslarni asosiy faoliyatidan uzoqlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, bir xil mahsulot yoki xizmat uchun bir necha marta soliqqa tortilish riski mavjud, bu esa "kaskad effekt"ga olib keladi. Bu hodisa beixtiyor yakuniy mahsulot yoki xizmat narxini oshirib, uni oxirgi iste'molchi uchun qimmatroq qiladi.

Bilvosita soliqlarga yagona, soddalashtirilgan yondashuv bunday ssenariylarda o'yinni o'zgartirishi mumkin. Tovar va xizmatlar solig'iga o'xshash model bo'laklangan soliq rejimidan kelib chiqadigan muammolarga samarali antidot bo'lishi mumkin. Bir nechta soliqlarni yagona, yagona soliqqa kiritish modeli soliq landshaftini sezilarli darajada soddalashtiradi. U soliqlarning kaskadli ta'sirini bartaraf qiladi, tovarlar va xizmatlarga barqaror stavka bo'yicha soliq solishni ta'minlaydi. Tadbirkorlik subyektlari uchun bu unifikatsiya oddiyroq rioya qilishni, ma'muriy yuklarni kamaytirishni va ularning soliq majburiyatlarini aniqroq ko'rishni anglatadi.

Bundan tashqari, soddalashtirilgan bilvosita soliq tuzilmasi hukumatlar uchun ham foydalidir. Bu soliq yig'ish samaradorligini oshiradi va daromadlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, byurokratiya qatlamlarini va soliqqa tortishning bir nechta punktlarini qisqartirish orqali bu yanada shaffof va samarali tizimga olib kelishi mumkin, oqish va qochishni minimallashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, bilvosita soliqlar mamlakatning iqtisodiy tizimida ajralmas rol o'ynasa-da, ularning biznes yuritishda qulaylik yaratish hamda adolat va shaffoflikni ta'minlaydigan tarzda tuzilishini ta'minlash juda muhimdir.

Soliq to'lovchilarning savodxonligi va faolligini oshirish:

Soliq to'lovchilarni o'qitish va jalb qilish mamlakat soliq tizimidagi yordamchi elementlar emas; ular uning samarali ishlashi uchun asosdir. Har qanday soliq tizimining barqarorligi nafaqat uning tarkibiy mustahkamligiga, balki soliq to'lovchilarning uning asoslari va mexanizmlarini tushunishi va qabul qilishi bilan ham bog'liq.

Aholini soliq islohotlari to'g'risida tushuntirish juda muhim. Bunday ma'lumot soliqlarning mohiyati, ulardan qanday foydalanilishi va ulardan olinadigan o'zaro manfaatlar haqida aniq ma'lumot beradi. Yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan fuqaro ular to'laydigan soliqlar va infratuzilmadan tortib sog'liqni saqlash va ta'limgacha bo'lgan davlat xizmatlari o'rtasidagi bog'liqlikni qadrlashi mumkin. Soliq islohotlarining oqibatlarini va afzalliklarini tushuntirish orqali hukumatlar aholi orasida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha xavotirlar, noto'g'ri tushunchalar yoki shubhalarni yo'q qilishlari mumkin. Ushbu bilim soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlarini bajarishda faolroq bo'lishiga olib keladi va ularning hissasi davlat qurilishida hal qiluvchi rol o'ynashini tan oladi.

Biroq, ta'limning o'zi etarli emas. Soliq solishga dinamik yondashish ixtiyoriy rioya qilishga yordam beruvchi tashabbuslarni ham o'z ichiga olishi kerak. Tarixan soliq to'lashdan bo'yin tovlash ko'pchilik tomonidan tavakkal-mukofot tenglamasi sifatida ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda soliqdan bo'yin tovlaganlar moliyaviy daromadni jazo ehtimoli va og'irligiga qarab o'lchaydilar. Ushbu tenglamani o'zgartirish ikki tomonlama strategiyani talab qiladi.

Birinchi, soliq jarayonlarini soddalashtirish orqali ixtiyoriy rioya qilishni rag'batlantirish mumkin. Jismoniy shaxslar va korxonalar soliq to'lash va to'lash qanchalik oson bo'lsa, ularga rioya qilish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Texnologik aralashuvlar, shaffof tizimlar va samarali tuzatish mexanizmlari bunga hissa qo'shishi mumkin.

Ikkinchidan, soliq odob-axloq madaniyatini tarbiyalash zarur. Bu fuqarolik mas'uliyati va axloqiy tuyg'ularini shakllantirishni o'z ichiga oladi, bunda soliq to'lash nafaqat qonuniy majburiyat, balki ma'naviy majburiyat sifatida qaraladi. Ushbu istiqbolli o'zgarishlarga asosiy soliq ta'limini o'quv dasturlariga kiritish uchun ommaviy kampaniyalar, jamoatchilik ishtiroki va ta'lim muassasalari bilan hamkorlik orqali erishish mumkin.

Mohiyatan, mustahkam soliq tizimi faqat qoidalardan iborat emas; bu munosabatlarga ham tegishli. Soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasida ishonch va o'zaro tushunish ko'prigining o'rnatilishi yanada yumshoq, samaraliroq va pirovardida muvaffaqiyatli soliq rejimini ta'minlaydi. Soliq to'lovchilar bilimini oshirish va ularning faolligini oshirish bu munosabatlarni yo'lga qo'yishda muhim qadamdir.

3.2-§. Soliq mexanizmini takomillashtirish orqali soliqlarning tartibga solish funksiyasi samaradorligini oshirish

Jahon iqtisodiyotining doimiy rivojlanib borayotgan manzarasida davlatning soliq tizimi fiskal barqarorlikka, iqtisodiy o'sishga va tenglikka ta'sir qilishda ajralmas rol o'ynaydi. Protsessual, institutsional va huquqiy tuzilmalarni o'z ichiga olgan soliq mexanizmi bu tizimning asosini tashkil etadi. Soliqlar o'zlarining tartibga solish funksiyasini optimal darajada bajarishini ta'minlash uchun ushbu mexanizmni doimiy ravishda baholash va takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy faoliyat turlarining xilma-xilligi bilan soliq tizimiga qo'yiladigan talablar ortib boradi, bu esa uni ishlab chiqish va amalga oshirishda mustahkamlik va moslashuvchanlik zarurligini ta'kidlaydi.

Soliq mexanizmining samaradorligi daromadlarni yig'ish samaradorligiga, iqtisodiy maqsadlarni rag'batlantirishga, adolatlilik, shaffoflik va soddalik kabi kengroq siyosat maqsadlariga erishishga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, iqtisodiy operatsiyalarni jadal raqamlashtirish va xalqaro savdoning murakkablashuvi bilan ajralib turadigan davrda soliq mexanizmining tezkor va jadal bo'lishi yanada muhimroq bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi va energetika sanoatidagi o'ziga xos muammolar va imkoniyatlarga e'tibor qaratgan holda, ushbu takliflar siyosat tanlash, iqtisodiyot tarmoqlari va keng qamrovli soliq tizimi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritib beradi. Ushbu maqsadli aralashuvlar orqali soliq tizimining tartibga solish funksiyasini kuchaytirish, natijada yanada soddalashtirilgan, adolatli va o'sishga yo'naltirilgan fiskal muhitga hissa qo'shishdan iborat.

QQSni to'lash bo'yicha mas'uliyatni qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilaridan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xaridorlarga o'tkazish taklifi QQS to'lovining amaldagi tuzilmasini aniq o'zgartirishni taklif qiladi. Ushbu o'zgartirish hukumatning soliqni tartibga solish funksiyasini kuchaytiruvchi ko'plab imtiyozlarni berishi mumkin:

Oddiylashtirilgan muvofiqlik: QQS to'lovini kichikroq subyektlar guruhiga (odatda ishlab chiqaruvchilardan kamroq bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xaridorlari) markazlashtirib, rioya qilishni soddalashtiradi. Bu soliq organlari uchun monitoring, yig'ish va tekshirish jarayonini yanada soddalashtirishi mumkin.

Ishlab chiqaruvchilar uchun ma'muriy yukning kamayishi: Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, ayniqsa kichik fermerlar ko'pincha murakkab soliq majburiyatlarini bajarish uchun ma'muriy infratuzilma yoki bilimga ega emaslar. QQS to'lash majburiyatini xaridorlarga o'tkazish orqali davlat ushbu ma'muriy yukni yengillashtirishi mumkin, bu esa ishlab chiqaruvchilarga fermerlik faoliyatiga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Kengaytirilgan daromad yig'ish: Kattaroq xaridorlar ko'pincha ko'proq buxgalteriya hisobi va moliyaviy tizimlarga ega bo'lib, QQS to'lovlarini yanada aniqroq va o'z vaqtida to'lashga olib keladi. Bu daromadlarni yig'ish samaradorligini oshirishi, hukumat uchun yanada izchil daromad oqimini ta'minlashi mumkin.

Soliq to'lashdan bo'yin tovlashning kamayishi: QQSni to'lash bo'yicha majburiyatlarni birlashtirish sub'ektlarning soliq majburiyatlarini to'lashdan bo'yin tovlashini yanada qiyinlashtirishi mumkin. Kamroq yig'ish punktlari bilan soliq

organi o'z resurslarini har bir xaridorning muvofiqligini ta'minlashga yo'naltirishi mumkin va shu bilan potensial soliqdan qochishni kamaytiradi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining rag'batlantirilishi: Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini QQSning bevosita yukidan ozod qilish, hech bo'lmaganda qisqa muddatda ularning operatsion xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Bu ishlab chiqarishni ko'paytirish uchun rag'bat bo'lib, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq xo'jaligi eksportiga potensial foyda keltirishi mumkin.

Kengaytirilgan ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish: QQS to'lovi uchun mas'ul bo'lgan subyektlar soni kam bo'lsa, hukumat aniqroq va tuzilgan ma'lumotlarni to'plashi mumkin. Bu ma'lumotlarga asoslangan siyosatni yaratishga yordam beradi, bozor tendensiyalari, xarid qilish sxemalari va qishloq xo'jaligi sektorini yaxshilashning potensial sohalari haqida tushuncha beradi.

Soliq stavkalarini o'zgartirishning moslashuvchanligi: Mas'uliyat konsolidatsiyalangan guruhga tegishli ekanligini hisobga olsak, kelajakda QQS stavkalariga tuzatishlar kiritish yoki yangi soliq imtiyozlarini joriy etish muammosiz amalga oshirilishi mumkin. Keyin hukumat har qanday yangi o'zgarishlarga muvofiqligini ta'minlash uchun ushbu xaridorlar bilan bevosita aloqada bo'lishi mumkin.

Mustahkamlangan xaridor va sotuvchi munosabatlari: Soliqqa tortish jarayonida xaridorlarning bevosita mas'uliyati borligini bilib, ishlab chiqaruvchilar va xaridorlar o'rtasida ishonch va oshkoralik kuchayishi mumkin. Bu yanada mustahkam shartnoma munosabatlari va adolatli narxlash mexanizmlarini rivojlantirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, QQS to'lash majburiyatini qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilaridan mahsulot xaridorlariga o'tkazish taklifi nafaqat soliq yig'ishni soddalashtiradi, balki qishloq xo'jaligi sohasini rag'batlantirish, qonunchilikka rioya etilishini ta'minlash hamda hukumatga yanada izchil va samarali soliqlarni taqdim etish imkoniyatiga ega.

Barcha potensial soliq to'lovchilarni soliq tarmog'iga jalb qilish soliq ma'muriyatchiligida adolat va tenglikni ta'minlashga yordam beradi. Bunga

potensial soliq to'lovchilarni aniqlash uchun ma'lumotlarni yaxshiroq boshqarish va tahlil qilish orqali erishish mumkin.

Imtiyozlar va maxsus rejimlarni qisqartirish ham soliq solinadigan bazani kengaytirishga yordam beradi. Ba'zan ko'plab imtiyozlar soliq to'lashdan bo'yin tovlash va qochishga olib kelishi mumkin, shuning uchun soliq tuzilmasini soddalashtirish va imtiyozlarni minimallashtirish soliq tushumlarini oshirishga yordam beradi.

Raqamlashtirish va modernizatsiya: Soliq ma'muriyatchiligi jarayonlarini raqamlashtirish, masalan, soliq to'lash, to'lash va tekshirishlar, hujjatlarni rasmiylashtirish, xatolar va qayta ishlash vaqtlarini sezilarli darajada qisqartirishi mumkin. Bu, shuningdek, soliq organlari faoliyati samaradorligini oshiradi va soliq to'lovchilar uchun majburiyatlarni bajarishni osonlashtiradi.

Zamonaviy soliq dasturiy tizimlarini joriy etish soliq ma'muriyatchiligining ko'plab jarayonlarini avtomatlashtirish, soliqlarning to'g'ri hisob-kitoblarini ta'minlash, soliqqa oid ma'lumotlarni boshqarish va soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni markazlashtirilgan platforma bilan ta'minlash imkonini beradi.

Soliq bo'yicha ta'lim va xabardorlik: Soliq bo'yicha ta'lim kampaniyalari aholi va korxonalarni soliq majburiyatlari va soliqqa rioya qilish muhimligi haqida xabardor qilishga yordam beradi. Buni seminarlar, seminarlar va onlayn kampaniyalar orqali amalga oshirish mumkin.

Soliq qonunlari va tartiblari bo'yicha aniq ko'rsatmalar va resurslarni taqdim etish soliq to'lovchilarga o'z majburiyatlarini yaxshiroq tushunishga va soliq qonunchiligiga rioya qilishga yordam beradi.

Soddalashtirilgan soliq tuzilmalari: Soliq qonunlari va qoidalarini soddalashtirish ularni soliq to'lovchilar uchun oson tushunarli qilish imkonini beradi. Murakkab soliq qonunlari rioya qilish uchun to'siq bo'lishi mumkin.

Soliqlar va yig'imlar sonini soddalashtirish, stavkalar tuzilmalarini soddalashtirish ham tushunarli va boshqariladigan soliq tizimini yaratishga yordam beradi.

Kengaytirilgan audit va muvofiqlik choralari: Zamonaviy audit texnikasi va texnologiyalari tafovutlarni aniqlash va soliq to'lovchilarning o'z majburiyatlarini bajarishini ta'minlash orqali soliq qonunchiligini oshirishga yordam beradi.

Soliq to'g'risidagi nizolarni hal etishning adolatli va shaffof tizimini yaratish soliq tizimiga ishonchni uyg'otishi va qonunchilikka rioya etilishini rag'batlantirishi mumkin.

Xalqaro hamkorlik: Xalqaro soliq hamkorligi turli mamlakatlar o'rtasida ma'lumot va ilg'or tajriba almashish orqali soliq to'lashdan bo'yin tovlash va oldini olishga qarshi kurashda yordam berishi mumkin.

Soliq ma'muriyatchiligining ilg'or xalqaro tajribalarini o'zlashtirish mamlakat soliq tizimini jahonda qabul qilingan standartlarga moslashtirishga yordam beradi, bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda foydali bo'ladi.

Doimiy ko'rib chiqish va moslashtirish: Iqtisodiy o'zgarishlar va manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalariga javoban soliq siyosati va boshqaruv amaliyotini muntazam ko'rib chiqish va moslashtirish soliq tizimining dolzarb va samarali bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Soliq to'lovchilar va boshqa manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalarini yig'ish va tahlil qilish mexanizmlarini yaratish soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

QQS solig'i bo'yicha davlat byudjetiga tushumning miqdori yillar kesimida o'sish tendensiyasiga ega. Ushbu soliq stavkasining 20% dan bosqichma-bosqich 12% ga pasaytirilganligi soliqli tushumlar miqdoriga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Ishlab chiqaruvchilar uchun ma'muriy yukning kamayishi: Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, ayniqsa kichik fermerlar ko'pincha murakkab soliq majburiyatlarini bajarish uchun ma'muriy infratuzilma yoki bilimga ega emaslar. QQS to'lash majburiyatini xaridorlarga o'tkazish orqali davlat ushbu ma'muriy yukni yengillashtirishi mumkin, bu esa ishlab chiqaruvchilarga fermerlik faoliyatiga e'tibor qaratish imkonini beradi.

QQS to'lashga o'tgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini sotishda QQSni hisoblash va to'lashni mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

3.1-jadval

Qishloq xo'jaligi korxonalari (fermerlar) tomonidan to'langan QQS to'g'risida ma'lumot¹⁰¹

№	Hudud nomi	To'lovchilar soni	Tovar aylanmasi	Hisobga olingan	To'lovga chiqqan QQS	To'langan QQS	Farqi (+;-)
Jami		35 857	24 016,0	2 431,0	1 792,1	1 276,3	515,8
1	Qoraqalpog'iston R.	2 976	1 027,3	105,1	74,2	61,9	12,3
2	Andijon	2 754	1 626,5	168,9	133,3	97,9	35,4
3	Buxoro	3 355	2 471,7	233,0	185,5	171,0	14,5
4	Jizzax	2 504	1 155,4	156,0	56,6	30,1	26,5
5	Qashqadaryo	7 292	2 724,7	214,1	171,1	134,8	36,3
6	Navoiy	989	1 012,0	115,2	68,8	61,6	7,1
7	Namangan	1 968	2 620,1	320,5	215,0	109,0	105,9
8	Samarqand	2 662	3 001,4	327,2	333,1	76,3	256,8
9	Surxondaryo	2 386	1 298,7	129,5	88,4	75,9	12,5
10	Sirdaryo	2 220	723,2	80,8	21,9	37,5	-15,7
11	Toshkent	1 958	1 614,6	147,6	108,6	90,6	18,0
12	Farg'ona	2 861	2 703,9	263,8	192,3	138,2	54,1
13	Xorazm	1 932	2 036,6	169,2	143,5	191,4	-47,9
14	Toshkent sh.	-	-	-	-	-	-
15	YSTBH DSI	-	-	-	-	-	-

Jadval O'zbekistonning turli hududlari bo'yicha tushumlarning statistik ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. Unda hududlar nomi, jami tushumlar, tovar aylanmasi, hisobga olingan QQS, tushirilgan QQS va farq (musbat yoki manfiy) ko'rsatilgan. Jami tushumlar va tovar aylanmasi ko'rsatkichlari minglab o'lchangan, hisobga olingan va tushirilgan QQS esa millionlab o'lchangan.

¹⁰¹ Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Ko'rsatkichlarga qaraganda, tovar aylanmasi eng yuqori bo'lgan hudud Kashqadaryo bo'lib, u yerda hisobga olingan QQS ham nisbatan yuqori. Samarqand va Farg'ona hududlarida ham tovar aylanmasi yuqoriligi bilan ajralib turadi, bu yerlarda ham QQS ko'rsatkichlari nisbatan yuqori.

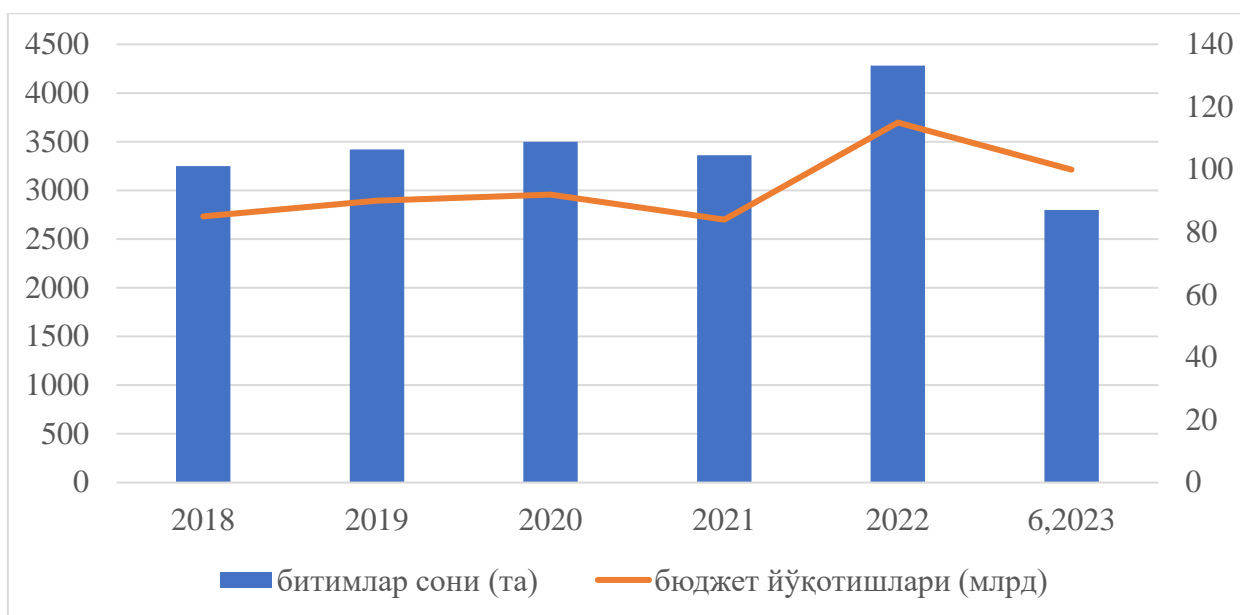
Musbat farqqa ega bo'lgan hududlar QQS to'plamlarini ko'proq amalga oshirganliklarini ko'rsatadi, demak u yerda iqtisodiy faoliyat yuqori va soliq to'plash samaradorligi ham yaxshi. Misol uchun, Samarqand va Namangan hududlarida musbat farq juda yuqori, bu yerlarda iqtisodiy faoliyatning yuqori ekanini va QQS to'planmasining katta ekanini ko'rsatadi.

Manfiy farq bilan ko'rsatilgan hududlar esa to'plangan QQSdan ko'ra ko'proq QQSni tushirgan, bu holatda subsidiyalar yoki soliq imtiyozlari bo'lishi mumkin. Misol uchun, Sirdaryo va Xorazm hududlarida manfiy farq kuzatilgan.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan o'z mahsulotlarini sotishda QQSni to'lash qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib oluvchilar tomonidan amalga oshiriladigan tartib taklif etiladi (reversiv mexanizm).

Bunda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib oluvchi QQSni byudjetga to'laganidan keyingina hisobga olishi mumkin. 2021-yilda tovar aylanmasi 24 trln. so'mni tashkil qilgan 35,8 mingta fermer xo'jaliklari tomonidan hisoblangan 1,7 trln.so'm QQSdan 1,2 trln.so'mi (70.5%) byudjetga to'langan.

Yana bir muammoli holat xususiy mulk huquqi asosida jismoniy shaxslarga qarashli mol-mulkni yuridik shaxslarga sotishdan olingan daromadlari bo'yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'idan imtiyozdan jismoniy shaxslar soliq to'lashdan bo'yin tovlash maqsadida foydalanishlaridir.

3.2-rasm. Xususiy mulk huquqi asosida jismoniy shaxslarga qarashli mol-mulkni yuridik shaxslarga sotish bo‘yicha shartnomalar soni va byudjet yo‘qotishlari soni¹⁰²

Amaldagi holat: Soliq kodeksiga asosan jismoniy shaxslarning xususiy mulk huquqi asosida o‘zlariga qarashli mol-mulkni sotishdan olgan daromadlari daromad solig‘idan ozod qilinadi.

Ushbu imtiyoz 36 oydan kam muddatga egalik qilgan qimmatli qog‘ozlar, ustav fondidagi aksiyalar (birliklar), noturar joy binolari, turar joylarni sotishdan olingan daromadlarga nisbatan qo‘llanilmaydi.

Yangi holat: Xususiy mulk huquqi asosida jismoniy shaxslarga qarashli mol-mulkni yuridik shaxslarga sotishdan olingan daromadlari bo‘yicha jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘idan imtiyozni bekor qilish.

Shunga ko‘ra, byudjetga to‘lanmagan 515,8 mlrd.so‘m qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xaridorlari tomonidan hisobga olingan, bu esa QQS hisobini qo‘llash tamoyillariga va Soliq kodeksi normalariga zid.

Uzoq vaqt davomida soliqlarning mohiyati va asosiy maqsadi faqat davlatning fiskal manfaatlarini pozitsiyasidan kelib chiqib belgilandi. Soliqlar davlat ehtiyojlarini moliyalashtirish manbai, davlat daromadlarining turlaridan biri sifatida qaraldi. Iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishda davlatning roli haqidagi qarashlarning

¹⁰² Soliq qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

sezilarli o'zgarishi, davlat moliyasining asosiy toifalaridan biri faqat fiskal komponent bilan cheklanmasligi, soliqlarni joriy etish yoki bekor qilishdan kelib chiqadigan "soliq effekti" va ularning huquqiy tarkibining alohida elementlarini o'rganish soliqlarning mazmuni, deb aytishga imkon berdi.

Soliqlarning tartibga solish funksiyasini amalga oshirish oqibatlari har xil bo'lishi mumkin. Bir holatda, soliq vositalaridan foydalanish muayyan iqtisodiy jarayonlarni, iqtisodiyotning ijtimoiy va strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Boshqa birida, soliqlarning tartibga solish ta'sirini amalga oshirish muayyan faoliyat turlarini yoki umuman iqtisodiy jarayonlarni amalga oshirishga qo'shimcha to'siqlar yaratishga qaratilgan. Ushbu holat soliqlarning tartibga solish funksiyasini amalga oshirish mexanizmini ko'rib chiqishda rag'batlantiruvchi va rag'batlantirmaydigan kichik funksiyalarning mavjudligi haqida gapirishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasining soliqlar va yig'imlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini tahlil qilish soliqlarni tartibga solish funksiyasini amalga oshirishning asosiy vositalariga soliq imtiyozlarini, soliq to'lovchilarni birlashtirish mexanizmini, shuningdek soliqlarni to'lash muddatlarini o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Aynan shu vositalarni amalga oshirish iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish usullaridan biri sifatida soliqlarning funksional maqsadini aks ettiradi. Soliqlarning tartibga solish funksiyasini amalga oshirish vositalari orasida soliq imtiyozlari eng katta ahamiyatga ega. Ular soliqqa tortishning ixtiyoriy elementi bo'lib, xo'jalik yurituvchi subyektlarni foydani o'z ishlab chiqarish bazasini rivojlantirishga, yangi texnologiyalarni joriy etishga rag'batlantirishning samarali vositasi bo'lishi mumkin, bu esa, o'z navbatida, soliq solinadigan bazaning ko'payishiga, kelajakda byudjetga soliqli tushumlarni oshishiga olib keladi. Davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida soliq imtiyozlarini amalga oshirishning yorqin misollaridan biri, xususan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, ta'lim va tibbiyot tashkilotlari, maxsus zonalar va mintaqaviy investitsiya loyihalari ishtirokchilari, IT park rezidentlariga beriladigan daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar bo'lishi mumkin. Iqtisodiy faoliyat sohalarining har biri davlat uchun

ustuvor ahamiyatga ega, shuning uchun tegishli sohalarning rivojlanishini rag'batlantirish uchun soliqni tartibga solishning ko'rib chiqilayotgan vositalaridan foydalaniladi. Soliq imtiyozlaridan tashqari, Soliq kodeksida soliq yukini kamaytirishning ko'plab boshqa mexanizmlari mavjud. Ulardan biri soliqdan to'liq yoki qisman ozod qilishdir. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shug'ullanadigan yangi subyektlarning faoliyatini rag'batlantirish uchun Soliq kodeksida "soliq ta'tillari" maqomini berish huquqini beradi.

Soliq to'lash muddatini o'zgartirish yoki ayrim hollarda uni kechiktirish ham soliq to'lovchi uchun muhim ahamiyatga ega. Soliq to'lovchilarning ayrim toifalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun Soliq kodeksida soliq to'lash muddatini o'zgartirishning bir necha usullarini nazarda tutadi: kechiktirish, bo'lib-bo'lib to'lash va investitsiya soliq imtiyozlari. Ushbu mexanizmni amalga oshirishda soliqqa tortishning tartibga soluvchi komponenti soliq to'lovchining moliyaviy barqarorligini saqlashga qaratilgan va soliqning davlat daromadlarining asosiy manbai sifatidagi fiskal funksiyasiga zid bo'lishi mumkin.

Shu munosabat bilan soliq to'lash muddatlarini o'zgartirish imkoniyati muayyan talablar, shu jumladan soliq to'lovchi tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan cheklanadi. Shunday qilib, qonunchilik ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga, ijtimoiy ahamiyatga ega tashkilotlarga, yetkazib beruvchilarga (pudratchilar) davlat himoyasi ostida soliq to'lash muddatlarini o'zgartirishning qonuniy usullaridan biri sifatida investitsiya soliq kreditini olish huquqini berar edi. Ammo yangi tahrirdagi soliq kodeksida imtiyozlar faqat kodeks orqali berilishi belgilab qo'yildi. Bunday holda, soliqqa tortishning fiskal emas, balki tartibga soluvchi qismi ustuvor hisoblanadi.

Davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvining o'ziga xos xususiyatlari shuni aytishga imkon beradiki, bu soliq to'lovchilarning ayrim toifalari va milliy iqtisodiyot tarmoqlarini rag'batlantirishga qaratilgan soliq vositalari zamonaviy sharoitlarda eng katta ahamiyatga ega. Biroq, bu holat soliq vositalarini amalga oshirish orqali ayrim tarmoqlarning rivojlanishiga qo'shimcha to'siqlar yaratish

imkoniyatini istisno etmaydi. Rivojlanishi mamlakat taraqqiyotining siyosiy yo‘nalishiga yoki davlatning moliyaviy manfaatlariga mos kelmaydigan tarmoqlarga soliqlar rag‘batlantiruvchi ta‘sir ko‘rsatadi.

3-bob bo‘yicha xulosa

Soliqlarning tartibga solish funksiyasini soliq tizimi samaradorligini oshirish maksadida faollashtirish yo‘nalishlari mavzusida quyidagi xulosalar qilindi:

Soliq jarayonlarini soddalashtirish orqali ixtiyoriy rioya qilishni rag‘batlantirish mumkin. Jismoniy shaxslar va korxonalar soliq to‘lash va to‘lash qanchalik oson bo‘lsa, ularga rioya qilish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Texnologik aralashuvlar, shaffof tizimlar va samarali tuzatish mexanizmlari bunga hissa qo‘shishi mumkin.

Soliq odob-axloq madaniyatini tarbiyalash zarur. Bu fuqarolik mas‘uliyati va axloqiy tuyg‘ularini shakllantirishni o‘z ichiga oladi, bunda soliq to‘lash nafaqat qonuniy majburiyat, balki ma‘naviy majburiyat sifatida qaraladi. Ushbu istiqbolli o‘zgarishlarga asosiy soliq ta‘limini o‘quv dasturlariga kiritish uchun ommaviy kampaniyalar, jamoatchilik ishtiroki va ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik orqali erishish mumkin.

Mohiyatan, mustahkam soliq tizimi faqat qoidalardan iborat emas; bu munosabatlarga ham tegishli. Soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasida ishonch va o‘zaro tushunish ko‘prigining o‘rnatilishi yanada yumshoq, samaraliroq va pirovardida muvaffaqiyatli soliq rejimini ta‘minlaydi. Soliq to‘lovchilar bilimini oshirish va ularning faolligini oshirish bu munosabatlarni yo‘lga qo‘yishda muhim qadamdir.

Soliq to‘lash muddatlarini o‘zgartirish imkoniyati muayyan talablar, shu jumladan soliq to‘lovchi tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan cheklanadi. Shunday qilib, qonunchilik ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarga, ijtimoiy ahamiyatga ega tashkilotlarga, yetkazib beruvchilarga (pudratchilar) davlat himoyasi ostida soliq to‘lash muddatlarini o‘zgartirishning

qonuniy usullaridan biri sifatida investitsiya soliq kreditini olish huquqini berar edi. Ammo yangi tahrirdagi soliq kodeksida imtiyozlar faqat kodeks orqali berilishi belgilab qo'yildi. Bunday holda, soliqqa tortishning fiskal emas, balki tartibga soluvchi qismi ustuvor hisoblanadi.

XULOSA

Soliq solinadigan bazani kamaytiruvchi imtiyozlar va maxsus rejimlarni qisqartirish bilan birga barcha potensial soliq to'lovchilarni aniqlash va kiritish orqali soliqqa tortish bazasini kengaytirish mumkin

Aholining va tadbirkorlik subyektlarining soliq majburiyatlari va soliqqa rioya qilish muhimligi haqida xabardorligini oshirish uchun soliqqa oid targ'ibot ishlarini o'tkazish, soliq qonunlari va tartiblari bo'yicha aniq ko'rsatmalar va resurslarni taqdim etish soliq axloqi va savodxonligini oshiradi.

Soliq to'lovchilar uchun tushunarli bo'lishi uchun soliq qonunchiligi va me'yoriy-huquqiy hujjatlarini soddalashtirish, soliqlar va yig'imlar sonini tartibga solish, stavkalar tuzilmalarini soddalashtirish tartibga soliq funksiyasini ham ishlashini yaxshilaydi.

Soliq qonunchiligiga rioya etilishini oshirish, soliq nizolarini hal etishning adolatli va shaffof tizimini yaratish uchun zamonaviy audit texnikasi va texnologiyalaridan foydalanish bugungi kundagi tendensiyalarga mos bo'lishni ta'minlaydi.

Soliq ma'muriyatining samaradorligi va samaraliligini kuzatish uchun samaradorlik ko'rsatkichlarini ishlab chiqish va nashr etish, soliq ma'muriyati operatsiyalari va qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta'minlash lozim

Soliq to'lashdan bo'yin tovlash va oldini olishga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro soliq hamkorligida qatnashish, soliq ma'muriyatchiligining ilg'or xalqaro tajribalarini o'zlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Iqtisodiy o'zgarishlarga va manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazasiga javoban soliq siyosati va boshqaruv amaliyotini doimiy ravishda takomillashtirishni ta'minlash uchun muntazam ravishda ko'rib chiqish va moslashtirish lozim.

Soliq ma'muriyati xodimlarining malaka va bilimlarini oshirish uchun ularni tayyorlash va rivojlantirishga sarmoya kiritish hamda ilg'or jahon tajribasidan xabardor bo'lish uchun soliq ma'muriyatida uzluksiz ta'lim madaniyatini shakllantirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy asoslar va uslubiy ahamiyatga ega bo‘lgan nashrlar

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси солиқ кодекси. 2020 йил 1 январ.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 сентябрдаги «Фискал хотирали назорат-касса машиналарини қўллаш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ–3300-сон қарори.
4. 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5813-сон «Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ҳисоб-китоблар тизимига замонавий ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда ушбу соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 декабрдаги «Яширин иқтисодиётни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-6098-сон Фармон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент шаҳри 2020 йил 24 январь.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2020 йил 20 июндаги №394 сонли «Ўзбекистон Республикасида “Яширин иқтисодиёт” улушини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.

II. Monografiyalar, ilmiy maqolalar, patentlar, ilmiy ishlar to‘plamlari

1. Исламкулов А.К.бюджетлараро мутаносибликни таъминлашда солиқлар тизимини такомиллаштириш.И.ф.д (DSc) ilmiy даражасини олиш учун тайёрланган дисс. Автореферати 2019 йил б
2. Хайриддинов А.Б. Маҳаллий бюджетлар даромад базаларининг барқарорлигини таъминлаш йўллари. И.ф.н. ilmiy даражасини олиш учун тайёрланган дисс. автореферати. –Т.: 2011 йил б
3. Б.А.Норматов. Ўзбекистон Республикасида солиқ текширувларини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. 2020 йил
4. Тошматов Ш. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2008. – 204 б
5. Ваҳобов А.В,Жўраев А.С.Солиқлар ва солиққа тортиш.– Тошкент: Шарқ,2009.309-бет.

6. Яхёев Қ.А. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти—Тошкент: Фан ва технологиялар маркази, 2003. 183-185 бетлар
7. Гадовев Э. ва бошқ. Солиққа оид хатолар. – Т.: "Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи, 1996. -128 б.;
8. Гатаулин Ш. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: ДСҚ, 1996. – 241 б.;
9. Завалишина И. Солиқлар: назария ва амалиёт. – Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси”, 2005. – 544 б.;
10. Ваҳобов А., Жўраев А. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: Шарқ, 2019. – 448 б.;
11. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия. – Т.: «НОШИР», 2012. – 712 б.;
12. Маликов Т. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. - Т.: Академия, 2002. - 204 б.;
13. Маликов Т., Олимжонов О. Молиявий менежмент. – Т.: Академия, 1999. – 254 б.;
14. Собиров Х.Р., Фаттахов А.А., Иминов О.Н. «Налогообложение малого и среднего бизнеса в Республике Узбекистан» - Т., Молия , 2000. - 114 с.;
15. Тошматов Ш. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2008. – 204 б.;
16. Тошмурадова Б. Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми. – Т.: Янги аср авлоди, 2002. – 128 б.;
17. Хайдаров Н. Молия. 1-қисм. – Т.: Академия, 2001. – 185 б.;
18. Ниязметов И. “Солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш орқали солиқ тизими барқарорлигини таъминлаш” мавзусидаги докторлик диссертацияси Автореферати. Т.: БМА, 2019 йил;
19. Абдурахманов О. Жисмоний шахслардан олинадиган солиқлар тизими ва уни такомиллаштириш масалалари. и.ф.д. ilmiy даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: ДЖҚА, 2005. – 40 б.;
20. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. – Т.: Фан ва технологиялар, 2003. – 247 б.;
21. Кўзиева Н. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар молия ва кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари. –Т.: ”IQTISOD-MOLIYA”, - 296 б.
22. Александров Г.М. Налоги и налогообложение. Учеб.–М.: “Дашков и К”, 2009 –314 с.;
23. Налоги и налоговое право. /Под. ред. А.В.Брызгалина. – М.: Аналитика-Пресс, 1998 – 608 с.;

24. Евстигнеев Е. Налоги, налогообложение и налоговое законодательство. – СПб: Питер, 2001. – 336 с.;
25. Исаев А. Очерк теории и политики налогов. – М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2003. – 270 с.;
26. Косарева Т. Налогообложение организаций и физических лиц: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2014.;
27. Кулишер М. Очерки финансовой науки. Петроград: книгоиздательство «Наука и школа», 1919. – 290 с.;
28. Майбуров И. Налоги и налогообложение. – М.: [ЮНИТИ-ДАНА](#), 2012.- 559 с.,
29. Миляков Н. Налоги и налогообложение. Учебник. 7-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2008. -520 с.;
30. Пансков В., Князев В. Налоги и налогообложение: Учебник для вузов. – М.: МЦФЭР, 2003. – 336 с.;
31. Паскачев А.Б. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. – М.: Высшее образование, 2008, -384 с.;
32. Пушкарёва В. История финансовой мысли и политики налогов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 256 с.;
33. Соколов А. Теория налогов. – М.: ООО “ЮрИнфоР-Пресс”, 2003. – 506 с.;
34. Тургенев Н. Опыт теории налогов. СПб,1818. – 216 с.;
35. Тютюрюков Н. Налоговые системы зарубежных стран. Учебник. – М.: Дашков и К, 2009, - 250 с.;
36. Черник Д. Налоги и налогообложение. Учебник. - М.: Юнити-Дана, 2010.;
37. Юткин Т. Налоги и налогообложение. Учебник. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. -576 с.
38. Петти У. Трактат о налогах и сборах.. – М.: Ось-89, 1997. – 346 с.;
39. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. Пер.с англ. – М.: Соцэкгиз, 1962. – кн. 5 - 620 с.
40. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения, том I. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 360 с.;
41. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 1999. -352 с.;
42. Alexander Odishelidze and Arthur Laffer. Pay to the Order of Puerto Rico. Allegiance Press, USA, 2004. – 455 p.

43. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. *Economics*. М.: Инфра-М, 2011. – 1045 с.; Самуэльсон Пол А., Нордхаус Вильям Д. *Экономика: Пер. с англ.* – М.: «Бином», 1999. – 800 с.;
44. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. *Экономикс: принципы, проблемы и политика*. Пер. 16-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 940 с.;
45. Менкью Н.Г. *Принципы экономикс.* – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.
46. Scheidel, W. (2016). *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*.
47. Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.
48. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*.
49. Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*.
50. OECD. (2013). *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*.
51. Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2008). *Tax Policy in the Global Environment*.
52. Goldsmith, R. W. (1987). *Premodern Financial Systems*.
53. Hoffman, P., & Norberg, K. (1994). *Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government 1450-1789*.
54. Ekelund, R. B., & Tollison, R. D. (1981). *Mercantilism as a Rent-Seeking Society*.
55. Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*.
56. Ricardo, D. (1817). *Principles of Political Economy and Taxation*.
57. Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy*.
58. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*.
59. Laffer, A. (1981). *Supply-Side Economics*.
60. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*.
61. Butzer, K. W. (1976). *Early Hydraulic Civilization in Egypt: A Study in Cultural Ecology*.
62. Moreno García, J. C. (2013). *Ancient Egyptian Administration*.
63. Duncan-Jones, R. (1990). *Structure and Scale in the Roman Economy*.
64. Jones, A. H. M. (1974). *The Roman Economy: Studies in Ancient Economic and Administrative History*.
65. Britnell, R. H. (1996). *The Commercialisation of English Society 1000-1500*.
66. Keene, D. (1983). *Survey of Medieval Winchester*.

67. O'Brien, P. (1988). *The Political Economy of British Taxation, 1660-1815*.
68. Doyle, W. (1999). *The Oxford History of the French Revolution*.
69. Kamen, H. (2003). *Empire: How Spain Became a World Power, 1492-1763*.
70. Israel, J. I. (1998). *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*.
71. Daunton, M. (2001). *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799-1914*.
72. Egnal, M. (1962). *The Economic Development of the Thirteen Continental Colonies, 1720 to 1776*.
73. Brownlee, W. E. (2004). *Federal Taxation in America: A Short History*.
74. Eley, G. (2002). *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000*.
75. Picciotto, S. (1992). *International Business Taxation*.
76. Heckscher, E. F. (1935). *Mercantilism*.
77. Magnusson, L. (1994). *Mercantilism: The Shaping of an Economic Language*.
78. Appleby, J. O. (1978). *Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England*.
79. Brewer, J. (1989). *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783*.
80. Ekelund, R. B., & Tollison, R. D. (1981). *Mercantilism as a Rent-Seeking Society*.
81. Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*.
82. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.
83. Ricardo, D. (1817). *Principles of Political Economy and Taxation*.
84. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*.
85. Kahn, R.F. (1931). *The Relation of Home Investment to Unemployment*.
86. OECD. (2015). *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report*. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.

87. Brauner, Y. (2017). Why the BEPS Project Cannot Bring Fundamental International Tax Reform But Signals the Rebirth of a Formulary Method. *Intertax*, 45(8-9), 619-630.
88. OECD. (2020). Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.
89. PWC. (2019). VAT and GST on Digital Services: An Overview of Regulations Worldwide.
90. Ainsworth, R. T., & Shact, A. (2015). VAT and the Digital Economy. *Tax Notes International*, 78(4), 359-372.
91. Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*. Macmillan and Co.
92. European Environment Agency (EEA). (2016). Environmental taxation and EU environmental policies.
93. Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (2002). Tax incidence. In *Handbook of public economics* (Vol. 4, pp. 1787-1872). Elsevier.
94. Klenert, D., Mattauch, L., Combet, E., Edenhofer, O., Hepburn, C., Rafaty, R., & Stern, N. (2018). Making carbon pricing work for citizens. *Nature Climate Change*, 8(8), 669-677.
95. Mill, J.S. (1848). *Principles of Political Economy*. John W. Parker.
96. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
97. Zucman, G. (2014). Taxing across Borders: Tracking Personal Wealth and Corporate Profits. *Journal of Economic Perspectives*, 28(4), 121-48.
98. Saez, E., & Zucman, G. (2019). *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. W. W. Norton & Company.
99. Allingham, M.G., & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338.
100. Torgler, B. (2003). Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust. *Constitutional Political Economy*, 14, 119–140.
101. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292.
102. Hallsworth, M., List, J.A., Metcalfe, R.D., & Vlaev, I. (2017). The Behaviorist as Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance. *Journal of Public Economics*, 148, 14–31.
103. Chetty, R., Looney, A., & Kroft, K. (2009). Saliency and Taxation: Theory and Evidence. *American Economic Review*, 99(4), 1145–1177.
104. Ainsworth, R. T., & Shact, A. (2016). Tax compliance in a decentralizing economy. *Georgia State University Law Review*, 32(1).
105. Slemrod, J. (2017). Cheating ourselves: The economics of tax evasion. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1), 25–48.

106. Vaithianathan, R. (2018). A review of the use of machine learning in the study of multi-dimensional poverty. *Economic and Political Studies*, 6(3), 239–250.
107. Harford, T. (2018). Big Data: A Big Mistake? *Significance*, 11(5), 14–19.
108. Ebrill, L., Keen, M., Bodin, J.P., & Summers, V. (2001). The Modern VAT. International Monetary Fund.
109. Atkinson, A. B., & Stiglitz, J. E. (1976). The design of tax structure: Direct versus indirect taxation. *Journal of Public Economics*, 6(1-2), 55–75.
110. Auerbach, A. J. (2017). Demystifying the destination-based cash-flow tax. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2017(2), 409–432.
111. Bird, R. M., & Gendron, P. P. (2007). The VAT in developing and transitional countries. Cambridge University Press.
112. Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (1998). Environmental taxes and the double-dividend hypothesis: Did you really expect something for nothing? *Chicago-Kent Law Review*, 73(1), 221–256.
113. PwC. (2018). *Worldwide Tax Summaries: Corporate Taxes 2018/19*. PricewaterhouseCoopers.
114. Kangas, O., & Palme, J. (2007). Social rights, structural needs and social expenditure: A comparative study of 18 OECD countries 1960–2000. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 240-253.
115. Andersen, T. M. (2015). Welfare state futures; in the rear mirror or towards new horizons? *CESifo Economic Studies*, 61(1), 213-231.
116. Bergh, A. (2004). The universal welfare state: Theory and the case of Sweden. *Political Studies*, 52(4), 745-766.
117. Slemrod, J. (2007). Cheating ourselves: The economics of tax evasion. *Journal of Economic Perspectives*, 21(1), 25-48.
118. Hays, J. (2019). "Taxation Policies in Singapore." *Asia Finance Review*.
119. Tan, L., & Qu, Y. (2018). "The Role of GST in Singapore's Growth." *Economic Quarterly*.
120. Chen, W. (2020). "Attracting Wealth: Singapore's Tax Strategy." *Journal of Asian Economics*.
121. Lim, D., & Brooks, R. (2017). "Double Taxation Agreements: Singapore's Edge." *Financial Times*.
122. Yuen, P. (2015). "MNCs in Singapore: A Tax Perspective." *Southeast Asia Business Review*.
123. Ramirez, E. (2016). "The Low Tax Model: Prospects and Challenges." *Global Economic Journal*.

124. Ekins, P., & Speck, S. (2011). *Environmental Tax Reform: A Policy for Green Growth*. Oxford University Press.
125. Andersson, J. (2019). Carbon Pricing: Effectiveness and Equity. *Environmental and Energy Policy and the Economy*, 1(1), 53-71.
126. Convery, F., Redmond, L., & Dunne, L. (2009). The evolution of the EU ETS. *Carbon and Climate Law Review*, 3(2), 135-144.
127. Schlegelmilch, K., & Eichler, L. (2003). Ecological tax reform in Germany: handling two hot potatoes at the same time. *Energy Policy*, 31(8), 793-804.
128. Johnstone, N., & Serret, Y. (2006). *Distributional Effects of Environmental Policy*. Edward Elgar Publishing.
129. Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (2001). Environmental controls, scarcity rents, and pre-existing distortions. *Journal of Public Economics*, 80(2), 249-267.
130. Wang, J. (2013). The economic impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese municipalities. *Journal of Development Economics*, 101, 133-147.
131. Fu, X., & Gao, Y. (2007). Export Processing Zones in China: A survey. *International Trade Centre Technical Paper*.
132. Zeng, D. Z. (2010). Building engines for growth and competitiveness in China. *The World Bank*.
133. Yeung, Y. M., Lee, J., & Kee, G. (2009). China's special economic zones at 30. *Eurasian Geography and Economics*, 50(2), 222-240.
134. Wang, J., & Jin, H. (2007). Industrial agglomeration in China: A symptom or a driver of economic growth? *Institute for the Study of Labor Discussion Paper*.
135. Pigou, A.C. (1920). *The Economics of Welfare*